

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE HAK-BÂTIL VE YÖNETİCİLERE YÖNELİK
KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS)

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Prof. Dr. ABDURRAHMAN KASAPOĞLU

MUHAMMED FADLULLAH BARLAK

MALATYA-2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE HAK-BÂTIL VE YÖNETİCİLERE YÖNELİK
KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

(YÜKSEK LİSANS)

HAZIRLAYAN
MUHAMMED FADLULLAH BARLAK

DANIŞMAN
Prof. Dr. ABDURRAHMAN KASAPOĞLU

MALATYA-2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN-I KERÎM'DE HAK-BÂTIL VE YÖNETİCİLERE YÖNELİK
KAVRAMLARIN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU

Hazırlayan

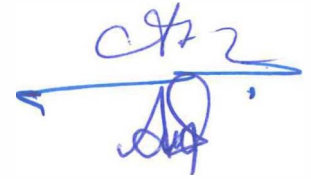
Muhammed Fadlullah BARLAK

27.12.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Yüksek Lisans Tezi, jüri tarafından oy birliği ile başarılı bulunarak Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

1. Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU
2. Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zülfi CENNET
3. Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KARADAĞ

İmza

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
..... tarih vesayılı karar ile bu tezin
kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU'nun danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Kur’ân-ı Kerîm’de Hak-Bâtıl ve Yöneticilere Yönelik Kavramların Değerlendirilmesi” adlı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakça da yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Muhammed Fadlullah BARLAK

ÖNSÖZ

Yöneticilik, toplumları bir arada tutan, yöneten, mutlak otorite ve gücü ifade eden bir olgudur. İnsanlığın varoluşundan itibaren toplumlar daima kendilerine liderlik eden, onları yöneten yöneticilerle karşılaşmıştır. Bu yöneticiler kimi zaman ilahi kaynaklı olup Yüce Allah'ın muradına uygun olarak görevlerini yapmışlardır. Kimi zaman mensup oldukları değerler sisteminden dolayı güç ve otoritenin cazibesine kapılarak ellerindeki yetkiyi ifsât ve zorbalık yolunda kullanmışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm bu iki yönetici türünden bahsetmiş ve onları hak ve bâtil çerçevesinde değerlendirebilmemiz için onların müspet ve menfi hareket tarzlarını gözler önüne sermiştir.

Bu çalışmada “Kur'ân-ı Kerim’de Hak ve Bâtil Kavramları Bağlamında Yöneticiler” konusunun karşılaştırmalı olarak ele alınması hedeflenmiştir. Bu konuyu seçmemizin amacı, -günümüz modern dünyasında hayatın her alanında etkileri görülen yöneticilere hem hak ile bâtili hem de Kur'ân’da geçen yöneticileri tanıtmaktır. Bizi böyle bir çalışmaya iten etken, bazı yöneticilerin kendilerine yüklenen misyonu yerine getirmemesi ve bunun neticesinde toplumlarda meydana çıkan problemlerdir.

Tarih boyunca varlık göstermiş olan yöneticilerin bazıları olumlu bazıları da olumsuz tiyolojiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm’in olumlu yönetici tipi olarak ele aldığı kişilere örnek olarak peygamberleri vermek mümkündür. Ehl-i hak olarak nitelendirilen bu olumlu yönetici tiplerine Hz. Davûd, Hz. Süleymân, Tâlût, Zülkarneyn, Hz. Muhammed verilebilir. Zira ister peygamber olsun ister olmasın Kur'ân-ı Kerîm’in bizlere örnek yönetici olarak gösterdiği herkes Yüce Allah'ın rızasına muvafık olarak hareket etmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm’in olumsuz yönetici tipleri olarak bizlere sunduğu bir takım şahıflar da olmuştur. Firavûn, Nemrût, Calût, Mekke'nin müşrik ileri gelenleri vb. kişi ve topluluklar misal olarak verilebilir. Ayrıca toplumun ileri gelenlerini ifade eden mele, raht, mütref vb. kavramlarla ifade edilen otoriteler de olumsuz yönetici tiplerindedir.

Bu araştırmanın oluşumunda, konu seçiminde, kapsamının belirlenmesinde, kaynak temininde ender kişiliği ve tevazusuyla benden yardımlarını esirgemeyen değerli

danışman hocam Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU'na, tezin başlangıcından bitimine kadar her türlü yardımını esirgemeyen, farklı kaynak ve fikirlere beni yönlendiren, fikir ve düşüncelerini benimle paylaşan ilk tez danışmanım Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ'e şükranlarımı sunmayı bir vefa göstergesi olarak borç bilirim. Ayrıca tez Savunma jürisinde bulunan doktor öğretim üyesi Mehmet Zülfi CENNET ve doktor öğretim üyesi Ahmet KARADAĞ hocalarıma müfid değerlendirme ve katkılarından dolayı teşekkür ederim. Bununla beraber tezin nihai halini almasında katkı sağlayan Dr. Nizamettin ÇELİK ve Şahmurat KAYA hocalarıma tezi okuma zahmetinde bulduklarından dolayı şükranlarımı arz ederim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Muhammed Fadlullah BARLAK

Malatya 2019

ÖZET

BARLAK, Muhammed Fadlullah, KUR'ÂN-I KERÎM'DE HAK-BÂTIL VE YÖNETİCİLERE YÖNELİK KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU

Bu çalışmada hak ve bâtıl kavramları bağlamında yöneticilik müessesesi ele alınmıştır. Bu araştırma; bir giriş, iki ana bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Hak ve bâtıl kavramları, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyette ele aldığı ve doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü, adalet ile zulmü vb. zıtlıkları birbirinden ayırt ettiği olgulardır. Bu çalışmada hak, bâtıl, yöneticilik, yöneticiliği ifade eden kavramlar, hak-bâtıl ilişkisi, hakka nispet edilen ve bâtıla nispet edilen yöneticilerin özellikleri ele alınmıştır.

“Kur'ân-ı Kerîm'de Hak ve Bâtıl Kavramları” diye isimlendirdiğimiz birinci bölümde, hak ve bâtıl kavramlarının sözlük, terim ve yakın anlamları incelenmiştir. Ayrıca Kur'ân'da hak ile bâtıl kavramlarının tanımlanması ve bu iki kavram arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

İkinci bölüm ise “Hak ve Bâtıl Bağlamında Yöneticiler” olarak isimlendirilmiş, hakka nispet edilen yöneticilerin özellikleri ile bâtıla nispet edilen yöneticilerin özellikleri açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde hak ve bâtıl kavramları üzerinde yapılan kavramsal araştırmalar ve bu kavramlar ile yöneticilerin özellikleri arasındaki ilişki değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hak, Bâtıl, Kur'ân, Yöneticiler, Karşılaştırma.

ABSTRACT

BARLAK, Muhammed Fadlullah, RULERS IN THE CONTEXT OF HAK AND BATIL IN THE QUR'AN AL KARIM, İnönü University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Sciences, Tafsir Sciences, Master Thesis, 2019

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOGLU

Our study consists of an introduction, two main parts and a conclusion.

“Hak and Batil” are phenomena that are referred to in quite a lot of verses of the Qur’an and that distinguish between right and wrong, good and bad, justice and oppression, etc. This study deals with Hak, Batil, rulership, the terms expressing rulership, the relation of Hak and Batil, characteristics of rulers associated with Hak and characteristics of rulers associated with Batil.

After the introduction in the first chapter named “The term of Hak and Batil in the Qur’an Al Karim” the dictionary, term and close meanings of the terms Hak and Batil are examined. Also, the definition of the terms Hak and Batil in the Qur’an, as well as the relation between these two terms are analyzed.

In the second chapter named “Rulers in the context of Hak and Batil” however, the characteristics of rulers associated with Hak and the characteristics of rulers associated with Batil are clarified.

Finally, in the concluding chapter it is attempted to evaluate the relation between conceptual research about the terms Hak and Batil and the characteristics of rulers.

Key words: Hak, Batil, Qur’an, Rulers, Comparison.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY	iii
ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
KUR'ÂN-I KERİM'DE HAK-BÂTIL KAVRAMI	5
1.1. Kur'an-ı Kerim'de Hak Kavramı	5
1.1.1. Hak Kavramının Sözlük Anlamı	5
1.1.2. Hak Kavramının Terim Anlamı.....	7
1.1.3. Kur'an-ı Kerim'de Hak Kavramının Kullanımı	8
1.1.3.1. Hak Kavramının Allah'ın (c.c) İsmi Manasında Kullanılması	9
1.1.3.2. Hak Kavramının Kur'ân Manasında Kullanılması	11
1.1.3.3. Hak Kavramının İslâm Manasında Kullanılması	12
1.1.3.4. Hak Kavramının Adalet Manasında Kullanılması	13
1.1.3.5. Hak Kavramının Tevhîd Manasında Kullanılması	14
1.1.3.6. Hak Kavramının Sıdk (Doğru-Doğruluk) Manasında Kullanılması	16
1.1.3.7. Hak Kavramının Bir Şeyin Gerçekleşmesi Manasında Kullanılması	18
1.1.3.8. Hak Kavramının Bâtılın Zıttı Manasında Kullanılması	18
1.1.3.9. Hak Kavramının Mal, Hisse ve Borç Manasında Kullanılması	21
1.1.3.10. Hak Kavramının Bir Şeyde Kişinin “Liyakatlı” Olması Manasında Kullanılması	24
1.1.3.11. Hak Kavramının İhtiyaç Manasında Kullanılması.....	25
1.1.3.12. Hak Kavramının Beyân Manasında Kullanılması.....	26
1.1.3.13. Hak Kavramının Bir Olayın İç Yüzü Manasında Kullanılması	27
1.2. Kur'an-ı Kerim'de Bâtıl Kavramı	28
1.2.1. Bâtıl Kavramının Sözlük Anlamı	28
1.2.2. Bâtıl Kavramının Terim Anlamı.....	31
1.2.3. Kur'an-ı Kerim'de Bâtıl Kavramının Kullanımı	32
1.2.3.1. Bâtıl Kavramının Hakkın Zıddı Manasında Kullanılması.....	34
1.2.3.2. Bâtıl Kavramının Allah'ın Dışındaki Tapılan Şeyler Manasında Kullanılması...35	
1.2.3.3. Bâtıl Kavramının Şirk Manasında Kullanılması	36

1.2.3.4. Bâtil Kavramının Küfür Manasında Kullanılması	39
1.2.3.5. Bâtil Kavramının Yalan Manasında Kullanılması	40
1.2.3.6. Bâtil Kavramının Şeytan Manasında Kullanılması	40
1.3. Hak ve Bâtil Kavramlarının Birbiriyle İlişkisi	42
İKİNCİ BÖLÜM.....	45
HAK ve BÂTIL KAVRAMLARI BAĞLAMINDA YÖNETİCİLER.....	45
2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Mülk Kavramı	45
2.1.1. Yöneticilerle İlgili Kavramlar	48
2.1.1.1. Mâlik (المالك), Melik (المَلِك), Melîk (المَلِيك)	48
2.1.1.2. Halîfe (الْخَلِيفَة).....	50
2.1.1.3. Ülü'l-Emr (أولو الأمر).....	52
2.1.1.4. Sultân (السُّلْطَان).....	53
2.1.1.5. İmâm (الإمام)	57
2.2. Kur'an-ı Kerim'de Yöneticilerin Genel/Karakteristik Özellikleri	60
2.2.1. Hakka Nisbet Edilen Yöneticilerin Özellikleri.....	60
2.2.1.1. Tevhit İnancına Sahip Olma (التوحيد).....	60
2.2.1.2. Adaleti Koruma (العدالة).....	64
2.2.1.3. İlim Sahibi Olma (العلم).....	68
2.2.1.4. Doğru Sözlü Olma (الصدق)	71
2.2.1.5. Emîn/Güvenilir Olma (الأمين).....	74
2.2.1.6. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırma (الأمر بالمعروف و النهي عن المنكر).....	77
2.2.1.7. Allah'a Şükretme (الشكر).....	80
2.2.1.8. Etkili Konuşma Becerisi (الفصاحة).....	81
2.2.2. Bâtıla Nisbet Edilen Yöneticilerin Özellikleri	85
2.2.2.1. Küfür Ehli Olması (الكفر)	85
2.2.2.2. Şirk (الشرك).....	88
2.2.2.3. İlâhlık İddiası (الإدعاء الألوهية).....	90
2.2.2.4. Cana Kıyma (القتل).....	93
2.2.2.5. Kendini Büyük Görme (الإستكبار).....	95
2.2.2.6. Gasp (العصب)	99
2.2.2.7. Alay Etme (الإستهزاء)	102
2.2.2.8. Bozgunculuk (الإفساد).....	106
KAYNAKÇA.....	114

KISALTMALAR

(a.s)	: Âleyhi's-selâm
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
(c.c)	: Celle Celâluhû
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
mad.	: Madde
s.	: Sayfa
(sas)	: Sallall'ahu Âleyhi ve Sellem
tahk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
trz.	: Tarihsiz
v.	:Vefat
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	:Vesaire

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmanın konusu Kur'ân-ı Kerîm'de geçen hak, bâtıl ve yöneticilikle ilgili kavramları değerlendirmek ve bu kavramlar çerçevesinde -özellikle kıssalarda bahsi geçen- yöneticileri ele almaktır. Bu araştırma hak, bâtıl, yöneticilik, yöneticiliği ifade eden kavramlar ve yöneticilerin vasıflarını konu edinen kavramsal bir çalışmadır.

2. Araştırmanın Önemi

Yüce Allah'ın beşeriyetin kurtuluşu adına gönderdiği mesajın gerçek anlamda anlaşılıp pratiğe dökülmesi için bu mesajın gereği gibi irdelenmesi ve üzerinde uzun mesailerin harcanması gerekmektedir. Bu gayret ve çalışmaların akabinde, kişi Yüce Allah'ın razı olduğu özellikleri tanımaya ve onları kendi üzerinde taşımaya gayret gösterir. Yüce Allah'ın kullarına iletmiş olduğu mesajların muhatabı kimi zaman birey iken kimi zaman da topluluklar olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm, kendisini hak ile bâtılı birbirinden ayıran anlamına gelen "Furkân" ismiyle nitelendirmektedir. Bu vasıf Kur'ân'ın doğruyu yanlıştan, hakkı bâtıldan ayırt etme amacı güttüğünün göstergesidir. Kur'ân-ı Kerîm'in bu vasfından yola çıkılarak yapılan bu çalışmada hak ve bâtıl kavramları ile yöneticilik müessesesi ele alındı.

Bu araştırmayla daha önce yapılmış olan "konulu tefsir" çalışmalarına farklı bir üslupla yeni bir çalışma eklenecektir. Daha önce hak, bâtıl kavramlarıyla ve liderlikle ilgili konularda çalışmalar yapılmış olsa da ülkemizde bu iki konu arasındaki ilişkiyi ele alan akademik bir çalışmanın yapılmadığını tespit ettik. Yapılan bu araştırmada hak ve bâtıl kavramları ile yöneticilik kurumu arasında var olan ilişki ele alınacak ve konular karşılaştırmalı olarak işlenecektir. Bu yönüyle çalışmanın yöneticilik hususunda yapılan araştırmalarda hak-bâtıl bağlamında yöneticiler ve yöneticilerin özellikleri konusuna yeni bir perspektif kazandırarak faydalı olması beklenmektedir.

3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen hak ve bâtıl kavramlarını izah etmeyi ve bu iki kavram bağlamında yöneticilerin sahip olması gereken özelliklerin incelemesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmayla tarihin her döneminde var olan ve var olmaya da devam edecek olan yöneticilik müessesesinin hak ve bâtıl çerçevesinde nasıl şekillendiğini

somutlaştıracak gösterilmesi hedeflenmektedir. Bununla beraber kıssalarda zikrolunan yöneticilerin kendilerine gelen ilahî mesajlara karşı tutumlarına, hak ya da bâtıldan yana duruş sergilemeleri de ele alınacaktır.

Belirlenen bu hedefler çerçevesinde, Kur'ân'ın ilâhî mesajlarında var olan ve yöneticilik olgusunu ilgilendiren bir takım ilkeleri, kıssalarda zikredilen şahsiyetlerin vasıfları beyan edilerek yöneticilerin takınması gereken tavırlar açıklanacaktır.

Yöneticilerin hak ve bâtıl bağlamında ele alındığı bu çalışmanın gayesi, Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçen yöneticilerin tavır ve tutumlarının tanıtılmasıdır. Bu yöneticilerin hak ve bâtılla olan ilişkilerinin bilinip tanınması, araştırmacı ve okuyucular için önemlidir. Zira okuyucu bununla hem bir ön bilgi elde edecek, hem de muhtelif müfessirlerin bu konudaki değerlendirmelerinden haberdar olacaktır.

4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada hak, bâtıl ve yöneticiliği ifade eden kavramlar ele alınmıştır. Yöneticiliğin ele alındığı kısımda yöneticilerin tüm vasıfları değil de bazı özelliklerine değinildi. Bu özellikler ele alınırken hak ve bâtıl kavramlarının manalarına uygun olarak bazıları çalışmaya eklendi. Bununla beraber bu tez hak ve bâtıl kavramlarının sahip olduğu manalar ile yöneticilerin vasıfları arasında var olan ilişkiyi açıklamaktan müteşekkildir.

Yöneticilik konusu kapsam ve muhteva açısından geniş olmasından dolayı bu araştırmada sadece yöneticilerin özellikleri hak ve bâtıl bağlamında değerlendirilerek ele alındı. Ancak yönetim ve hükümet bahisleri ile ilgili olan yönetimin gerekliliği, yönetim esasları, İslâm'ın yönetimi ele alışı, İslamî hükümet, İslâm siyaset nazariyesi, hilafet, siyaset vb. konulara değinilmeden sadece yöneticiliği ifade eden kavramlar farklı lügatlerden ve tefsirlerden istifade edilerek tanıtılmaya çalışıldı.

5. Araştırmanın Kaynaklarının Değerlendirmesi

Bu çalışmada Hak, bâtıl ve yöneticiliği ifade eden kavramlar, araştırma ve betimleme metoduyla ele alındı. Dolayısıyla kavramların farklı yerlerdeki kullanımları ve bu yerlerde kazandığı anlamlar açıklanmaya çalışıldı. Çalışma genel anlamda Kur'ân merkezli olduğundan dolayı birinci kaynağımız, Kur'ân-ı Kerîm olacaktır. Bununla

beraber farklı sözlük ve tefsirlere müracaat edilerek ele alınan kavramların kendi bağlamlarında kazandığı anlamlar incelenmeye ve işlenmeye gayret edildi.

Bu çalışmada bahsi geçen kavram ve kelimeler **el-İsfahânî'nin el-Müfredât'ı; el-Cevherî'nin es-Sıhah'ı; İbn Manzûr'un Lisânu'l-Arab'ı; el-Cürcânî'nin el-Ta'rifât'ı; ed-Dâmeğânî'nin Kâmûsu'l-Kur'ân'ı...** vd. sözlüklere başvurularak kelimeler tahlil edilmeye çalışıldı.

Lügatlar dışında çalışmamızda **ez-Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ı; et-Taberî'nin Câmi'ul-Beyân'ı; Elmalılı'nın Hak Dini Kur'ân Dili; İbn Aşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr'i; Seyyid Kutub'un fî Zilâli'l-Kur'ân'ı;** vb. klasik ve çağdaş tefsirler referans alınarak konular incelenmeye çalışıldı.

Konuyla ilgili İslâm dünyasında yapılan Türkçe ve Arapça modern (güncel) çalışmalar ayrıca değerlendirildi. Bu çalışmada geçen ayetlerin meallerinde, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlarına ait Kur'ân-ı Kerîm Meali esas alındı. Hak, bâtıl, yöneticilik ve liderlik konularıyla ilgili daha önce yapılan Türkçe, Arapça tez ve makalelere imkânlar ölçüsünde müracaat edilmeye çalışıldı.

Bu çalışmada kaynakların çoğu, Türkiye Diyanet Vâkfi İslam Araştırmalar Merkezi (İSAM) kütüphanesinden temin edildi. Bundan dolayı da İSAM eğitim kurumuna karşı minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Arap dünyasında konu hakkında doktora ve yüksek lisans düzeyinde farklı çalışmaların yapılmıştır. Faysal Râcih Abdüsselam Râcih, *el-Kiyadetu fî Zavi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Câmi'atu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Ulû Külliyyetu't-Dirâsati'l-Ulyâ, (Yayınlanmamış Doktora Tisans Tezi), Mustafâ Muhammed Yûsuf Hatîb, *el-Mülûk fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Câmi'atu'n-Necâh Külliyyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, (Yayınlanmamış Yüksek Tisans Tezi), Filistin 2016; Abdulhamid Ömer Abdülhamid Abdülvahid, *el-Hâkimiyyetu fî Zilâli'l-Kur'ân*, Câmi'atu'n-Necâh Külliyyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, (Yayınlanmamış Yüksek Tisans Tezi), Filistin 2004; Mahmûd Ahmed el-Estal, *el-Kiyadetu fî Zavi'l-Ayâti'l-Kur'âniyye*, *el-Cami'atu'l-İslamiyye Kısmu't-Tefsîr ve Ulûmu'l-Kur'ân*, (Yayınlanmamış Yüksek Tisans Tezi), Gazze 2012; Seyyid Muhammed

el-Hüseynî el-Beheştî, *el-Hak ve'l-Bâtil fi'l-Manzûri'l-Kur'ânî*, Dâru'l-Hüdâ, (terc. Lecnetu'l-Hüdâ) Beyrût 2002.

Türkiyede konu ile ilgili farklı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazılarını burada zikretmenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Abdurrahman Altuntaş, *Kur'ân'da Temel Siyasî Kavramlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 2009; Abdullah Turhan, *Kur'an'da Yönetim Kavramı Ve İlkeleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010; Suna Şeker, *Kur'an-ı Kerim'de Hakk Kavramı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2009; Saliha Yaşaroğlu, *Kur'ân'da Hak Kavramı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum 2009.

Bu konu araştırılırken hem Arapça hem de Türkçe pek çok çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Ancak yapılan bu çalışmalar hak, batıl ve yöneticilik konularını mezcetmeksizin müstakil olarak çalışıldığından, bu çalışma ile zikredilen üç konu beraber işlenerek bu araştırma oluşturuldu. Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışmaların konu eksenli olarak el alındığı, konunun parçacı bir yaklaşımla işlendiği görülmüştür. Dolayısıyla bu araştırma konu esaslı değil de kavramsal düzeyde, bütüncül bir bakış açısıyla ele alındı. Böylece parçacı olarak ele alınan bir konu, bütüncül olarak ele alınarak var olan boşluk doldurulmaya çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE HAK-BÂTIL KAVRAMI

1.1.Kur'an-ı Kerîm'de Hak Kavramı

1.1.1. Hak Kavramının Sözlük Anlamı

Kelimenin kök anlamınının kemiğin oturduğu yuva, eklem yeri, mafsalsal anlamına gelen “el-huk” sözcüğünden yola çıkılarak anlaşılması mümkündür. Şayet omurga oturacağı yer ile mutabık değilse, o zaman mafsalda sıkıntının var olduğu anlaşılır. Kemiğin işlevini tam olarak yapılması bekleniyorsa o zaman kemiğin hakkını vermek gerekir. Kemiğin hakkı demek kemiğin yuvaya tam olarak yerleşmesi demektir. Kapı kapatıldığında tam olarak yerleştiği yere de “hukk” denmiştir. İşte burada var olan uygunluğa bir işaret vardır.¹

Hak inkârı mümkün olmayan, sabit olan şey için kullanılır. Bir iş gerçekleşince “حق” denir. Misal olarak Rabbinin azabı onlar üzerinde gerçekleşti derken “حققت كلمة” ifadesi kullanılır. Aynı şekilde dikişi sağlam olan elbise için de “ثوب محقق محكم النسج” tabiri kullanılır.²

Hak kavramı sözlükte, bâtılın hilafı ve zıddı,³ manasına gelmektedir. Kök olarak “حق الشيء يحق - يحق” kökünden olup bir şeyin vacip olmasıyla beraber,⁴ o şeyin sağlamlığını, sıhhatini ve gerekliliğini ifade eder.⁵

İbn-i Manzûr'a göre “hak” kavramı; bâtıl kavramının zıttı olup sübut, vücûp, ahkâm, tahkik, doğruluk, kesinlik gibi anlamlar taşımaktadır.⁶

er-Rağîb el-İsfahânî ise hak kavramını birkaç yönden ele almaktadır.

¹ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab*, Dar'ul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2009, X, 49-50; el-Ferâhidî, Abdurrahman Halil b. Ahmet, *Kitabu'l-Ayn*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 339-340; İslâmoğlu, Mustafa, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, Düşün Yay. İstanbul 2012, II, 308.

² er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer et-Teymî el-Bekrî, *Mefatihü'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1981, II, 149.

³ el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihâh*, Dâru'l-hadîs, Kâhire 2009, IV, 1460.

⁴ el-Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, III, 339.

⁵ İbn Fâris, Ebi'l-Hasan Ahmed, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1979, II, 15.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 49.

a. Bir şeyi hikmete uygun olarak “ıcat eden, var eden” zat hak diye isimlendirilir. Bundan dolayı Yüce Allah “el-Hak” diye isimlendirilmektedir.

Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de bu tanıma uygun olarak şu âyet-i kerîmeler geçmektedir;

وَرُدُّوْا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰیهِمْ الْحَقَّ

*Gerçek Mevlaları olan Allah’ın huzuruna götürülecekler*⁷

فَدَلِكُمْ اللّٰهُ رَبُّكُمْ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلٰلَةُ فَاتٰی تُصْرَفُوْنَ

*“İşte O Allah sizin gerçek rabbinizdir. Gerçeğin dışında sapkınlıktan başka ne olabilir ki? Nasıl yoldan çıkarılabiliyoruz?”*⁸

b. Hikmetin gereğine uygun ve muvafık olarak “ıcat edilen” nesnelere de hak diye isimlendirilir. Bu yüzden Yüce Allah’ın tüm fiilleri “haktır” denilir. Ölüm ve tekrar dirilme olgularının hak olduğunu ifade edilmesi gibi.

c. Kendisinde var olan şeye bire bir uyumlu inanca hak denilir. Falanın ba’s, sevap, ceza, cennet ve cehennem inancının hak olduğunu ifade edilmesi gibi

d. Bir şeyin olması gerekene uygun, olması gerekenin ölçüsünde ve olması gereken vakitte meydana gelen fiile ve onu ifade eden söze de hak denilir. Yaptığın haktır, söylediğin haktır ifadeleri gibi.⁹

Hak, Allah’ın isimlerinden veya sıfatlarından olup aynı zamanda Kur’ân-ı Kerîm’i ifade etmek için de kullanılmaktadır. Hak, hukûkun müfredi olup bâtılın zıddı ve yerine getirilen iş demektir. Bunun dışında adalet, İslâm, mal, milk, var olan şey, doğruluk, ölüm ve kesinlik anlamlarına gelmektedir. Bu kavram, bir hak sabit veya gerekli olduğunda kullanılır. Lügavî açıdan sübût ve vücûp manasına gelir. Başka bir açıdan ele aldığımızda ise mal, mülk ve var olan şey için kullanılır. “حَقُّ الشَّيْءِ” kullanımını bir şeyin şüpheye mahal vermeyecek şekilde meydana gelmesini ifade eder.¹⁰

Mukâtil b. Süleymân “hak” kavramını el-Vücûh ve’n-Nezâir adlı eserinde, Allah (cc), Kur’ân-ı Kerîm, İslâm, adalet, tevhit, sıdk, vücûp olma, bâtıl olmayan bizzat hak, mal, daha uygun/layık olma ve pay olmak üzere on bir vecihle ele almaktadır.¹¹

⁷ Yûnus 10/30.

⁸ Yûnus 10/32.

⁹ el-İsfahânî, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Mufaddal b. Muhammed Râğıb, *el-Müfredât Elfâzi’l-Kur’an*, Daru’s-Şamiyye, Beyrut 2011, s. 246.

¹⁰ Fîrûzâbâdî, Muhammed B. Ya’kub, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 2005, s. 874.

¹¹ Mukatil bin Süleyman el-Belhî, *el-Vucûh ve’n-Nezâir*, Merkez Cum’atu’l-Mâcid li’s-Sekâfeti ve’t-Turas, Dubai 2006, s. 104-105.

İbnu'l-Cevzî (v.597/1200) ise hak kavramının 18 manaya geldiğini söylemektedir. İbnu'l-Cevzî'ye göre hak kavramı: “Allah (c.c), Kur'an, Resûlullah, Tevhit, İslâm, doğruluk, adalet, vacip olma, helal-harâm, âhiret, ecel, beyân, ihtiyaç, hisse-mal, yön, dalaletin karşıtı, bâtılın karşıtı ve gayr ile kullanımında günahsız ve suçsuz” manalarına gelmektedir.¹²

1.1.2. Hak Kavramının Terim Anlamı

Her kavramın kullanım alanına uygun bir tanımı olduğu gibi, hak kavramının da farklı ilim dallarında farklı şekillerde tanımı yapılmıştır. Hak kavramının bu denli geniş bir anlama sahip olması ve farklı ilim dalında yer edinmiş olmasının ardında hak kavramının hayatın her alanında var olmasından kaynaklanmaktadır. Tüm bunlar hak kavramının kapsamının genişliğine ve önemiyetinin büyük olmasına sebep olmaktadır.

Fıkıhçılara göre hak; hukukun benimsediği, yetki ve yükümlülük doğuran bir aidiyet¹³, kişinin kendisini yükümlü kıldığı şeyleri ifade eden husustur. Yani insanın Allah'a veya diğer insanlara karşı yerine getirmesi gereken şeydir. Ya da kapsamına itibar edilerek hak; sözler, inançlar, dinler ve mezhepler açısından pratiğe uygun hükme denir. Dava hukuku neticesinde ise kişinin lehine verilen kararın sonucudur.¹⁴ Hak bireye ait hakiki ve manevî bir güçtür. Kişi bu güçle kendisini ilgilendiren hususlarda hem tasarruf salahiyetine hem de mülkiyet vasfına sahip olur.¹⁵

Tasavvufçular da hak kavramını farklı olarak tanımlamışlardır. İlk dönem mutasavvıflar hak kavramını Allah (c.c) anlamında kullanmışlardır. Kimi zaman da bâtılın ya da mahlûkâtın zıttı olarak da ifade edilmiştir. Pek çok kavramda olduğu gibi ilerleyen asırlarda hak kavramının anlam ve kapsamında farklılıklar meydana gelmiştir.¹⁶

Tasavvufî kaynaklarda hak kavramı, yerine göre her hangi bir edat ya da bir kelime ile kullanılmıştır. “Maa'l-hak, bi'l-hak, li'l-hak” terkiplerinde kullanıldığı gibi. Bunun

¹² el-Cevzî, Cemaluddin Ebi'l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhetü'l-A'yumu'n-Nevazir fî İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezair*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1987, s. 266.

¹³ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Kavramları Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, 6. Baskı, s. 171.

¹⁴ Abdulmun'im, Mahmut Abdurrahman, *Mu'cemu'l-Mustalahât ve el-Fazi'l-Fikhiyye*, Daru'l-Fazile, Kahire 1999, I, 579.

¹⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istilahati Fikhiyye Kamusu*, Ravza Yay., İstanbul 2013, I, 12-13.

¹⁶ es-Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed, *el-Lüma'*, Daru'l-Kütübü'l-Hadis, Mısır 1960, s. 411-413.

yerine aynı anlamlarda olmak üzere “ma'allâh, bi'l-lâh, li'llâh” veya “minhü, bihî, lehû” gibi formatlarda kullanılması da mevcuttur. Bütün bu ifade ve kalıplar ilk dönem sûfilerinin hak kelimesini Allah (c.c) anlamında kullandıklarını gösterir.¹⁷

Kelâmcılar ise hak kavramını bir hükmün realiteye uygun olma durumu olarak tanımlamışlardır. Onlara göre hak kavramının zıttı ise, bâtil ya da cehl-i mürekkeptir. Kelâm ilminde hak, dış dünyada var olan ve bu varlığı sabit ve sürekli olan varlıkları ifade eder. Aynı zamanda hakikate ve gerçeğe muvafık olan bilgiler, hükümler ve sözleri ifade etmek için de kullanılır. Esmâü'l-Hüsna'da geçen el-Hak ismi şerifi ise “fiilen mevcut olan, varlığı ve ilahlığı gerçek olan zat” demektir.¹⁸

1.1.3. Kur'an-ı Kerîm'de Hak Kavramının Kullanımı

Hak kavramını Kur'an-ı Kerîm bir misal vererek şu şekilde anlatmaktadır.

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُمْ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا ۚ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حُلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهٗ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ۚ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً ۗ وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ ۗ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile bâtila böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.¹⁹

Bu Allah'ın hak ve taraftarları ile bâtil ve yandaşları hakkında getirdiği bir temsildir. Nitekim bunlar için “kör ve gören” ile “karanlıklar ve aydınlığı” da misal olarak getirmişti.²⁰

Yüce Allah burada hak ve taraftarlarını gökten yağdırdığı yağmura benzetmektedir. Yağmur ki, insanlar için dereler onunla sel olur akar. İnsanlar onunla hayat bulurlar ve kendilerine türlü türlü faydalar sağlarlar. Ayrıca insanların sanatkârane zinet ve eşyaları

¹⁷ Demirci, Mehmet, *DİA*, “hak”, TDV Yay., İstanbul 1997, XV, 151.

¹⁸ Topaloğlu, Bekir, ve Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay., İstanbul 2005, s. 108.

¹⁹ Ra'd 13/17.

²⁰ Fâtır 35/19-20; Mü'min 40/58.

üretimde yararlandıkları, çeşitli kap-kacak ve araç-gereçler imal edildikleri cevher madeniyle de örnek getirmektedir. Bu madenlerden büyük bir sertlik ve sağlamlık taşıyan demirden başkası olmasaydı bile yeterdi. Getirdiği bu misaller yeryüzünde daimi olup, herkesin görebildiği bir kalıcılığa sahiptir. Su, sağladığı faydalarıyla kalıcıdır; pınar, kuyu ve sarnıçlardaki tesirleriyle varlığını sürdürmektedir. Bu suyla yeşeren meyveleri insanlar depolayıp saklarlar. Aynı şekilde cevherler de uzun zamanlar boyunca varlıklarını sürdürür. Bâtıl ise çarçabuk dağılıp gitmesi, süratle yok olması ve her türlü faydadan yoksun olması ile selin üzerindeki o atılan köpüğe ve madenler eritilince üzerinde biriken kabarcıklara benzetilmektedir.²¹

Kur'ân-ı Kerîm'de hak kelimesi yirmisi harf-i tarifsiz (ح) olmak üzere 247 yerde geçmektedir. Buna aynı kökten türeyen on dört isimle yirmi altı fiil sığası da eklenince bu sayı 287'ye ulaşır.²² Bu kullanımları tefsirler bağlamında ele aldığımızda çeşitli manalarda kullanıldığını görmekteyiz. Bu kullanımlardan bazıları şunlardır:

1.1.3.1. Hak Kavramının Allah'ın (c.c) İsmi Manasında Kullanılması

Yüce Allah (c.c) hak kavramını Kur'ân-ı Kerîm'in bazı yerlerinde Zat-ı Celâli için kullanmıştır. Bu anlamdaki kullanımla ilgili şu âyetleri misal olarak verebiliriz;

وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرَضُونَ

*Eğer Hak onların keyfi arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedirler.*²³

Buradaki âyette zikredilen “hak” kavramı Allah (c.c) manasında olup anlam itibarıyla şöyle olur: Eğer Allah Mekke kâfirlerinin hevalarına uysaydı kendi nefesine bir ortak kılmış olurdu. Dolayısıyla taaddütten ötürü yer ve gök arasındakiler fesada uğradı.²⁴

²¹ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-'Akavil fi Vucûhi't-Te'vil*, Mektebetu'l-'Ubeykân, Riyâd 1998, III, 345-346.

²² Bekir Topaloğlu, DİA., “hak”, XV, 152; Abdulkakî, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, Daru'l-Fikr, Beyrût 1994, s. 264-269.

²³ Mü'minûn 23/71.

²⁴ Mukatil b. Süleymân, *Tefsiru Mukatil bin Süleymân*, (tahk. Abdullah Mahmud Şehham), Müessesetu Tarihi'l-Arabi, Beyrut, 2002, III, 161.

Aralarında aynı şekilde Ebu'l-Berekât en-Nesefî,²⁵ Mücâhit, İbn Cüreyc, Ebû Sâlih ve diğer pek çok kişiye göre de burada hak kavramından murat “Allah (cc)’tır.”²⁶

Bu ayetin tefsirinde İbn Kesîr “el-hak” kavramının Allah (c.c) manasında olduğunu vurgulamakta ve Mücâhit, Ebû Sâlih ve es-Süddî’nin de bu görüşte olduğunu nakletmektedir.²⁷ Ayette geçen “el-hak” kavramını Allah (c.c) olarak tefsir eden el-Kurtubî aralarında Mücâhit, İbn Cüreyc ve Ebû Sâlih’in olduğu pek çok ulemanın da bu görüşte olduğunu ifade etmektedir.²⁸

Hak kavramının anlam zenginliğinin yanında Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok yerde Yüce Allah’a nispet edilmiştir. Bununla beraber bazı yerlerde esmâ-i hüsnâdan olan bir isim olarak zat-ı ilahiye izafe edilmiştir.²⁹ Bu şekilde yapılan izâfeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

هٰذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ

*İşte bu durumda velayet (himaye ve koruyuculuk) yalnızca hak olan Allah'a mahsustur.*³⁰

فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ

*İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır.*³¹

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ

*Bu böyle. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir.*³²

Kur’ân-ı Kerîm’in Yüce Allah’ı hak diye isimlendirmesinin gerekçesini hak kavramının taşıdığı anlamlara bakarak anlamak mümkündür. Hak kavramının taşıdığı anlamları ele aldığımızda hakikat, şüphe barındırmayan şey, uygunluk, devamlı var olan şey, adalet gibi müsbet anlamlar taşıdığını görmekteyiz. Tüm bu müsbet manaların Yüce Allah’ın hak diye isimlendirilmesiyle ilişkisi vardır.

²⁵ Ebi'l-Berekat Abdullah b. Ahmet b. Mahmud en-Nesefî, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2017, 7. Baskı, II, 470.

²⁶ Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmet b Ebibekr el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2006, XV, 71.

²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 421-422.

²⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 71-72; eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsir*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 1994, III, 670-671; es-Semerkindî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahru'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1993, II, 417; el-Beğavî, Muhyi's-Sünne Ebi Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-Tenzil*, Daru Tayyibe, Riyâd, 1992, V, 424.

²⁹ Topaloğlu, Bekir, *DİA*, “hak”, TDV Yay., İstanbul 1997, XV, 152.

³⁰ Kehf 18/44.

³¹ Yûnus 23/32.

³² Hac 22/6; Lokmân, 31/30.

Sa'id el-Kahtânî Yüce Allah'ın el-hak diye isimlendirilme gerekçesini şu şekilde izah etmektedir; Yüce Allah zat ve sıfatında hak olup varlığı da vücudu da zorunludur. O her türlü sıfat ve esmasında mükemmel olup hiçbir noksanlığı kendisinde barındırmaz. Yüce Allah fiillerinde, sözlerinde vaatlerinde, ulûhiyetinde ve kendisine nispet edilen her şeyde hak olup hiçbir zaman şüphe barındırmaz. Bu yüzden “el-hak” diye isimlendirilmiştir.³³

Netice itibariyle “el-hak” kavramının Allah'ın (c.c) ismi veya sıfatı anlamında kullanıldığını ayetlerden anlamaktayız. Çünkü zikrolunan ayetlerde Yüce Allah'ın apaçık bir hakikat olduğu, hak olanın sadece Yüce Allah olduğu ve onun dışında tapınılanların da bâtil olduğu vurgulanmaktadır. el-Hak kavramı ayetlerde Yüce Allah'ın bir sıfatı olarak değerlendirildiğinde ise; “inkâr edilmesi mümkün olmayan, varlığının zaruri olarak kabul edilmesi icap eden”³⁴ “sözünde sadık olan”³⁵ “gerçek anlamda var olup ilahlığında şek ve şüphe barındırmayan”³⁶ manalarını ifade eder.

1.1.3.2. Hak Kavramının Kur'ân Manasında Kullanılması

Hak kavramının ifade ettiği bir diğer anlam ise Kur'an'dır. Bu anlamın geçtiği ayeti kerîmeleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

*Gerçekten onlar, kendilerine hak geldiğinde onu yalanlamışlardır. Fakat onlara alay ettikleri şeyin haberleri ileride gelecektir!*³⁷ Müfessirler bu âyette geçen hak kavramını Kur'ân olarak tefsir etmişlerdir.³⁸

بَلْ مَنَعَتْ أَهْوَاءَهُمْ حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُّبِينٌ

³³ el-Kahtânî, Sa'id b. Ali b. Vehf, *Şerhu Esmâu 'l-Hüsna fî Davi 'l-Kitâbi ve '-Sünne*, Matba'atu Sefir, Riyad 2008, s. 180-181.

³⁴ Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed, *Kitabu 'l-Esmâ ve 's-Sifât*, Beyrût, Dâru 'l-Kutubi 'l-İlmiyye, trz., s.27.

³⁵ Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyet*, Kayihan Yay., İstanbul, 1997, s.216.

³⁶ Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, s. 216.

³⁷ En'âm 6/5.

³⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi 'u li Ahkâmi 'l-Kur'an*, VII, 323; İbn Ebû Zemenin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh, *Tefsiru 'l-Kur'ani 'l-Aziz*, el-Faruku 'l-Hadisiyye, Kahire, 2002. II, 59.

"Bunları ve atalarını ise gerçeğin bilgisi (Kur'an) ve aydınlatıcı elçi gelinceye kadar dünya nimetlerinden yararlandırıp yaşattım."³⁹ Âyette geçen "الْحَقُّ" kelimesini İbnu'l-Cevzî,⁴⁰ Beğâvî⁴¹ ve Celâleyn⁴² Kur'ân olarak tefsir etmişlerdir.

Hak kavramının Kur'ân manasına gelmesini yönetilik bağlamında ele aldığımızda Kur'ân'ın emir ve ilkelerine uyan yöneticilerin hakka nispet edileceği, bunun aksini yapan yöneticilerin de batıla nispet edileceğini ifade etmek mümkündür. Çünkü hak nasıl Kur'ân'ı ifade ediyorsa, aynı şekilde Kur'ân'ın temel ilke ve esaslarını da ifade eder. Bu yüzden yöneticilerin ehli hak veya ehli batıl oluşu, ancak Kur'ân-ı Kerîm'e uygun hareket edip etmemesiyle bilinebilir.

1.1.3.3. Hak Kavramının İslâm Manasında Kullanılması

İslâm "silm" ve "selâm" kökünden türeyen bir kelimedir. Bu şekliyle Kur'an-ı Kerîm'de 105 yerde geçmektedir. "İslâm" kelimesi, isim ve fiil halinde 10 kadar âyette geçmektedir. Silm, barış, güven ve huzur, selâm ise mutluluk, esenlik ve güvenlik demektir. İslâm ise; Allah'a teslim olmak, boyun eğmek ve itaat etmek manasındadır. İslâm, insanlık için vazgeçilmez değerler olan inanç, ibadet, muamelât ve ahlak gibi temel prensipleri sosyal hayatın gereği olarak kabul eden mükemmel ve evrensel bir dindir.⁴³

Kendisine ait vasıfları incelediğimizde İslâm'ın tüm yönleriyle kusursuz bir nizam olduğunu görmekteyiz. Ayrıca İslâm'ın Yüce Allah'ın kulları için seçip gönderdiği son ve kusursuz din olması⁴⁴ ve insanlığın muhtaç olduğu her şeyi ele alması hasebiyle de hak kavramıyla nitelenmiştir. İslâm'ın hak kavramıyla ifade edildiğine dair şu ayeti örnek verebiliriz.

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا

³⁹ Zuhuruf 43/29.

⁴⁰ İbn el-Cevzî, Ebi'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, el-Mektebetu'l-İslami, Beyrut, 1984, VII, 310.

⁴¹ el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, VII, 211.

⁴² Celaleddin el-Mahâlî- Celaleddin es-Suyutî, *Tefsiru'l-Celaleyn*, Mektebetu Seyda, Diyarbakır, 2016, s.491.

⁴³ el-İsfahâmî, *el-Müfredât*, s. 423; Havva, Sa'îd, *el-İslâm*, Dâru's-Selâm, Kâhire 2001, s. 5-6; Karagöz, İsmail vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Bkz. "doğruluk" mad., DİB Yay. Ankara 2015, s. 321-322.

⁴⁴ Mâide 5/3.

De ki: “Hak geldi, bâtil yıkılıp gitti! Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur.”⁴⁵
Müfessirler âyeti kerimdeki hak kavramının köklü ve sabit din olan İslâm manasında olduğunu söylemektedirler.⁴⁶

İslâm dini ile hak kavramı arasında mana itibariyle bir ilişki söz konusudur. İslâm kavramı doğru, temeli ve dayanağı sağlam ve ilahi dinin adıdır. Hak kavramı da aynı şekilde temeli ve dayanağı olan şeyler için kullanılır. Bu irtibattan dolayı hak kavramının İslâm manasında kullanıldığını söylemek mümkündür. Yöneticilerin İslâm dinini kabul etmesi ve bu dinin gayesini gerçekleştirmesi onların hakka nispet edilmesini gerektirir. Bundan dolayı yöneticilerin, hak ile batılı bir birinden ayıran kitaba sahip olan İslâm dinini iyi tanımaları ve bu dinin ilke ve esaslarından taviz vermemesi gerekmektedir.

1.1.3.4. Hak Kavramının Adalet Manasında Kullanılması

Hak kavramının bir başka anlamı da adalettir. Bu konuda Yüce Allah Hz. Dâvûd kıssasında şöyle buyurmaktadır;

إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصِمَانَا بَغَىٰ بَعْضُنَا عَلَىٰ بَعْضٍ فَأَخَظُمُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطُوا وَاهْدِنَا إِلَىٰ سَوَاءِ الصِّرَاطِ

Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı? Bu adamlar mâbedin duvarına tırmanıp Dâvûd'un yanına girmişlerdi. Dâvûd onları görünce telâşlanmıştı. "Korkma" dediler, "Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz. Aramızda âdil bir hüküm ver; doğruluktan sapma, bize de doğru yolu göster.”⁴⁷

Müfessirler bu ayet-i kerimede geçen hak kavramını adalet olarak tefsir etmişler.⁴⁸

يَوْمَئِذٍ يُؤَقِّبُهمُ اللَّهُ بَيْنَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ

O gün Allah onlara hak ettikleri cezayı tastamam verecektir ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır.”⁴⁹

⁴⁵ İsrâ 17/81.

⁴⁶ el-Müderri Abdülkerim Muhammed, *Mevahibu'r-Rahman fi Tefsiri'l-Kur'an*, Daru İhyau't-turasi'l-Arabi Lübnan Beyrut, 2014, V, 149; ez-Zemâşeri, *el-Keşşâf*, III, 547.

⁴⁷ Sâd 38/21-22.

⁴⁸ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Cami'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1994, V, 342-343; el-Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, V, 86; el-Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyût trz., V, 27; es-Sem'anî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr, *Tefsiru'l-Kur'an*, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1997, IV, 432.

⁴⁹ Nûr 24/25.

ez-Zemahşerî; eğer “هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ” sözünün ne manaya geldiğini bana sorarsanız size şu şekilde cevap veririm diyerek şöyle bir izahatta bulunmaktadır. “هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ” sözünden maksat; Yüce Allah açık ve gerçek adalet sahibidir. Yani adaleti apaçık olandır. Öyle bir adalet ki hükmünde asla zulüm yoktur. O hiçbir bâtil vasıfla da vasıflanamaz. Bu sıfatından ötürü ne bir suçlunun suçu, ne de bir muhsinin iyiliği kaybolmaz. Bu adaletinden dolayı kişinin ondan sakınması ve günahlarından uzak durması gerekmektedir.⁵⁰

فَاَحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ

*Aramızda hakla (âdil) bir hüküm ver...*⁵¹ Müfessirler bu âyette de geçen hak kavramını adalet manasında tefsir etmişlerdir. Hak kavramını adalet anlamında tefsir edenlerden biri de es-Sâbûnî'dir. Âyeti tefsir ederken de; “aramızda adaletle hüküm ver. Hüküm verirken de sakın zulmetme ve aşırıya kaçma” şeklinde bir takdir yapar.⁵²

Adalet ile hak kavramı arasındaki ilişki, her ikisinde de var olan ortak manadan kaynaklanmaktadır. Adalet bir şeyi yerli yerine koymayı ifade ederken, hak da bir şeyin ne fazla ne de eksik olmasını ifade etmektedir. Bu ilişkiden dolayı hak kavramının adalet manasında kullanıldığını söylemek mümkündür. Adalet sahibi olmak, hakka nispet edilen yönetici ve liderlerin özelliklerindedir. Bu özellik bu tip yöneticilerin hakkı iyice tanınması ve benimsemesinden kaynaklanmaktadır. Zira hakkın olduğu yerde adaletin kök salması mümkün iken, hakkın olmadığı yerde adaletin olması mümkün değildir.

1.1.3.5. Hak Kavramının Tevhîd Manasında Kullanılması

Hak kavramının kapsadığı bir diğer anlam “tevhîd”dir. Tevhîd kavramı İslâm akidesinin temel unsurunu ifade etmektedir. Bu akide kendisi dışında her türlü bâtil inancı, şirki, küfür ve nifaki devre dışı bırakır. Bu yüzden tevhîd inancı hak olan inancı ifade ettiği gibi, gereği gibi inanmayı da gerektirmektedir. Aradaki bu anlam ortaklığından dolayı bir kimsenin inancı hakkında hüküm verildiğinde de “falan kişinin Allah, melek, kitap, peygamber vb. konulardaki inancı haktır” denilir.⁵³

⁵⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 282.

⁵¹ Sâd 38/22.

⁵² es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1981, III, 54.

⁵³ Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *Besâir Zevi'Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (tahk. Abdualîm et-Tahâvî) el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kâhire 1996, II, 484.

Hak kavramının “tevhîd” manasına geldiğini ifade eden pek çok âyet vardır. Bu âyetlerden bazılarını şu şekilde vermek mümkündür:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ

*Allah’a karşı yalan uyduran ya da kendisine hak gelmişken onu yalan sayandan daha zalim kimdir*⁵⁴

أَمْ يُقُولُونَ بِهِ حِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُمُ بِالْحَقِّ وَكَانُوا كَارِهُونَ

*Yoksa onda bir cinnet olduğunu mu iddia ediyorlar? Hayır, o kendilerine hakkı getirmiştir ama onların çoğu hakkı sevmiyorlar*⁵⁵

Hak kavramının tevhîd manasında kullanıldığı bir başka âyet-i kerîme de şöyledir:

وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

*Her ümmetten bir şahit çıkarıp, "Kesin delilinizi getirin!" diyeceğiz. O zaman anlarlar ki hakikat (tevhîd) Allah’a mahsustur ve uydura geldikleri şeyler (putlar) kendilerini bırakıp gitmişlerdir.*⁵⁶

İbnu'l-Cevzî ve Nişâbûrî'ye göre “لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ” “Dua edilmeye lâyık olan O’dur”⁵⁷ sözünden murat kelime-i tevhîd ve ihlâstır. Âyette geçen “hakkın davası” terkihi tevhidin temelini meydana getirdiğinden “lâ ilâhe illallâh” olarak tefsir edilmiştir. Buna binaen âyet “لله من خلقه الدعوة الحق” manasına gelmektedir. Ayrıca “دَعْوَةٌ” kelimesinin “الْحَقِّ” kelimesine izafe edilmesinin sebebini de her iki lafzın farklı olmasına bağlamaktadır.⁵⁸

Bununla beraber Ra'd 14. âyette geçen “hakkın davası” ez-Zemahşerî tarafından “kendisine dua edildiğinde kabul edenin duası veya sadece Allah’a edilen dualar kabul edilip meşru sayıldığından dolayı ona hak denmiştir” şeklinde tefsir edilmiştir.⁵⁹

Muhammed Abduh “Biz seni hak olarak gönderdik”⁶⁰ âyetinde varit olan “hak” kavramının İslâm’ın sabit, dosdoğru, sağlam ve kendisine tutunanın asla sapıtmayacağı tevhîd inancını ifade ettiğini belirtmektedir. Ayrıca hak kavramının bu konumda zikredilmiş olması onun itikadî olan ve olmayan ilimleri kapsadığını göstermektedir.

⁵⁴ Ankebut 29/68.

⁵⁵ Mü'minûn 23/70.

⁵⁶ Kasas 28/75.

⁵⁷ Ra'd 13/14.

⁵⁸ el-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmet en-Nîsâbûrî, *el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, III 10; İbnu'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-A'yun*, s. 267.

⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşaf*, IV, 342-343.

⁶⁰ İsrâ 17/105.

Çünkü âyette kast edilen insanı dünya ve âhirette mutluluğa eriştiren vakiya uygun hak akidelerdir.⁶¹

وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

*Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaata edemezler; bilerek hakka tanıklık edenler başka.*⁶²

Bu ayet-i kerimede geçen ve hak olana tanıklık etmek manasında olan “شَهِدَ بِالْحَقِّ” pasajından kast edilen kelime-i tevhittir.⁶³

Netice itibariyle İslâm akide sisteminin her alanda vakiya uygun olması, gerçek olması ve Allah'ın indinde meşru kabul edilmesinden dolayı tevhîd inancı hak kavramıyla ifade edilmiştir. Hakka nispet edilen yöneticiler, inanç bakımından Yüce Allah'ın emrettiği inancı kabul eder ve bu inancın yerleşmesi için kendilerine verilmiş olan imkânları seferber etmelidirler. Bu hakkın yeryüzüne hâkim olması ve bâtılın yok olması için atılması gereken adımların başında gelmektedir.

1.1.3.6. Hak Kavramının Sıdk (Doğru-Doğruluk) Manasında Kullanılması

Sıdk, insanın inancında, özünde, sözünde, niyetinde, sözleşmelerinde, ticaretinde, kısaca bütün fiil ve davranışlarında doğru, dürüst, hakkı gözetir, adil, ihlaslı ve samimi olma halidir. Hile, yalan, bâtıl, ikiyüzlülük, riya ve sahtekârlığın zıddıdır. Kur'an ve sünnette sıdk, ihlas, istikamet ve hak kavramları ile ifade edilmiştir.⁶⁴

Sıdk kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de bazıları mecâzî anlamda olmak üzere on beş yerde geçer. Ayrıca üç âyette “doğru sözlü” anlamında sâdik, elli kadar âyette bunun çoğul şekilleri (sâdikûn, sâdikîn, sâdikât), altmış kadar âyette ise aynı kökten çeşitli fiil ve isimler yer almaktadır. Sıdk kavramı iki âyette de Kur'ân-ı Kerîm'in isimlerinden biri olarak kullanılmıştır.⁶⁵

⁶¹ Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-hakîm el-Meşhûr bi Tefsîri'l-Menâr*, Dar'ul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2011, XII, 101.

⁶² Zuhuf 43/86

⁶³ el-Beğavî, *Me'alimu't-Tenzil*, VII, 227; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, V, 97-98; Ebû's-Su'ûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, V, 97.

⁶⁴ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyisi'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1979, III, 339; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 193-194; el-Askerî, Ebû Hilâl, *el-Vucûh ve'n-Nezâir*, s. 277-278; el-Fîrûzâbâdî Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-Muḥîṭ*, Müessesetü'r-Risale, Beyrût 2005, s. 900; Karagöz, İsmail vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Bkz. “doğruluk” mad., DİB Yay. Ankara 2015, s. 127.

⁶⁵ Çağrı, Mustafa, DİA, “sıdk”, İstanbul 2009, XXXVII, 90-100; Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 404-405; Zümer 39/32-33.

Hak kavramının sıdk kavramıyla olan bağlantısından ötürü Kur'an'da pek çok yerde, hak kavramının sıdk kavramını ifade etmede kullanıldığı görülmektedir. Bunu ifade eden şu ayeti vermek mümkündür.

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ

*O (azap) gerçek midir?" diye senden haber soruyorlar. De ki: "Evet, Rabbime ant olsun ki o elbette gerçektir. Siz (bu konuda Allah'ı) âciz kılacak değilsiniz."*⁶⁶

Bu âyete baktığımızda hak kavramının doğruluk manasında kullanıldığını görmekteyiz. Yani alaycı ve inkârcı bir tutumla bu haberin bâtil olduğu ta'rizinde bulunarak sana haberin doğruluğunu ve hak olup olmadığını soruyorlar. Sen de onların tüm bu tutumlarına bakmaksızın durumu hikmetli bir şekilde beyan et ve haberin doğru, sabit ve hak olduğunu onlara söyle denmektedir.⁶⁷

Nitekim En'âm Sûresinin 73. âyetinde geçen "قَوْلُهُ الْحَقُّ" "hak" kavramı doğruluk manasında kullanılmıştır. Aynı şekilde Lokmân Sûresinde geçen "Şüphesiz Allah'ın va'di haktır"⁶⁸ âyetinde geçen "hak" kelimesinden kast edilen mana doğruluktur.

es-Sâbunî "الْحَقُّ" kavramını şüphe barındırmayan, hakikatli ve doğru söz olarak izah etmiştir.⁶⁹ el-Mevdudî hak kavramı ile ilgili şu şekilde bir izahatta bulunmaktadır: *"Hak kavramı bâtilin zıttı olup genel anlamda iki manada kullanılmaktadır. Bu iki mananın birincisi: hem doğruluğa hem de adalete muvafık olarak söylenen sözlerdir. Bununla beraber bu söylenen sözlerin uhrevî ya da dünyevî meseleler hakkında olması arasında fark yoktur. İkincisi ise; insanın yerine getirmesi pratiğe dökmesi gereken kaçınılmaz olan doğru ve vaktiye uygun haktır. Bu ikinci hak ise Allah (c.c), insanlar ya da nefis hakkı olabilir."*⁷⁰ ed-Dâmeğânî de hak kavramının on iki vecihle kullanıldığını bunlardan birinin de sıdk olduğunu belirtmektedir.⁷¹

⁶⁶ Yûnus 10/53.

⁶⁷ Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-'Îmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2010, IV, 245-246.

⁶⁸ Lokmân 31/33.

⁶⁹ es-Sâbunî, *Safvetu't-Tefasîr*, I, 399.

⁷⁰ Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (Kur'an'ın Anlamı ve Yorumu), trc. Muhammed Han Kayanî vd., İnsan Yay., İstanbul, VII, 228.

⁷¹ Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983, s. 140.

Sonuç olarak, hak kavramı ile sıdk kavramı arasında gerçeğe ve hakikate uygunluk açısından bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu anlam ilişkisinden dolayı hak kavramının sıdk anlamında kullanıldığı gözlemlenmiştir. Hakka nispet edilen yöneticilerin bir özelliği vaatlerinde, söylemlerinde daima doğru sözlü olmalarıdır. Bu hem hakkın hem de yöneticiliğin gerektirdiği bir özelliktir. Bu yüzden yöneticiler daima doğru sözlü olmayı, sözlerinde ve vaatlerinde durarak halkın güvenini sarsmamalıdır.

1.1.3.7. Hak Kavramının Bir Şeyin Gerçekleşmesi Manasında Kullanılması

Hak kavramının taşıdığı bir diğer anlam da bir şeyin gerçekleşmesi, vacip ve gerekli olmasıdır. Bu kavramın gerçekleşme fiilini ifade etmesiyle alakalı Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok kullanım söz konusudur. Örneğin;

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًى وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

*Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık. Fakat şu sözümler mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!*⁷²

Bu ayette fiil formunda gelen حَقَّ kelimesi bir şeyin gerçekleşmesi manasındadır. eş-Şevkânî'nin Fethu'l-Kadir'de bu ayette geçen "حَقَّ" fiilini "daha önce söylediğime uygun olarak, hükmüm ve sözüm gerçekleşti" şeklinde tefsir etmiş olması bunu destekler niteliktedir.⁷³ Ayrıca "حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ"⁷⁴ ve "حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ"⁷⁵ "Böylece Rabbinin sözünde sözü gerçekleşmiş oldu." ayetlerinde geçen "حَقَّ" fiili de bir şeyin gerçekleşmesi ve vacip olması manasındadır.⁷⁶

1.1.3.8. Hak Kavramının Bâtılın Zıttı Manasında Kullanılması

İki farklı kutupta bulunan ve birbirinin zıttı olan kavramlara misal olarak hak ve bâtıl kavramlarını vermek mümkündür. Hakkın karşıt manasını tam anlamıyla ifade edebilecek kavram bâtıl kavramıdır. Hakkın olduğu yerde bâtıl olmaz. Kapsam açısından her ikisinin de çok geniş olmasıyla beraber aralarında bir ihtilat olsa dahi bu hakkı bâtıla,

⁷² Secde 32/13.

⁷³ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir el-Câmi ' Beyne Fenneyi 'r-Rivâye ve 'd-Dirâye min 'İlmi 't-Tefsîr*, IV, 313.

⁷⁴ Mü'min 40/6. "Böylece Rabbinin sözünde sözü gerçekleşmiş oldu."

⁷⁵ Ahkâf 46/18.

⁷⁶ İbnu'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-A'yun*, s. 267; Dâmeğânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, s. 140.

bâtılı da hakka döndürmez. Çünkü her iki kavram gerçek manada birbirine muhalif ve zıttır.

Mukatil b. Süleyman; hak tam anlamıyla bâtilin karşıtı olup her açıdan ondan uzaktır demektedir. Allah'ın hak olduğunu bildiren ayette⁷⁷ Yüce Allah hak ise diğer ilahların bâtil olduğunu; yer, gök ve ikisi arasında bulunan her şeyin hak ile yaratıldığını bildiren âyeti⁷⁸ de Yüce Allah'ın hiçbir şeyi bâtil olarak yaratmadığı şeklinde izah etmektedir.⁷⁹

Ulema ittifak halinde Kur'ân'da geçen hak kavramının bâtil kavramının zıttı olduğu hususunda ittifak etmektedirler. Mana olarak her iki kavramı ele aldığımızda hak kavramı her türlü müspet manaları barındırırken, bâtil kavramı ise her türlü menfi manaları barındırmaktadır.⁸⁰

Ebû'l-Bekâ, hak kavramını Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Allah'ın ismi olarak tanımlarken aynı zamanda bâtilin zıttı anlamına geldiğini de belirtmektedir. Ebû'l-Bekâ'ya göre, hak kavramı ismu fâ'il ve sıfatı müşebbehedir. Zatından dolayı vâcibu'l-vucûdu ve tüm var olan şeyleri kapsar. Hak, hem vâkıya uygun hükümleri hem de gerçek olan tüm sözleri, dinleri ve mezhepleri ifade eder. Bu yüzden eğer söz konusu olan hükümler, fiiller ve dinler hak değilse o zaman bâtil demektir.⁸¹

Hak kavramının bâtilin zıttı manasında kullanıldığı âyetleri şu şekilde serdedebiliriz;

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوْا إِلَى اللَّهِ مَوْلِيَهُمْ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

*Artık onlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülmüşlerdir. Uydurmakta oldukları şeyler (bâtıl tanrıları) onları terkedip kaybolmuştur.*⁸²

⁷⁷ Hac 22/6.

⁷⁸ Hicr 15/85.

⁷⁹ Mukâtil, *el-Vücûh ve 'n-Nezâir*, s. 184-185.

⁸⁰ el-Askerî, Ebû Hilâl *el-Vücûh ve 'n-Nezâir*, Mektebetu's-Sekafetu'd-Diniyye, Kahire 2007, s. 185-187; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 49.

⁸¹ el-Kefevî, Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Külliyât Mu'cemu fi'l-Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Lüğaviyye*, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrût 1998, s. 391.

⁸² Yûnus 10/30.

İbn Âdil Yûnus Sûresi 30. âyette geçen hak kavramını İbn Abbas'ın rivâyetine dayandırarak bâtılın zıttı manasındaki adaletle hükmeden gerçek ilah olduğunu belirtmektedir. Bu ayette geçen (مولا هم الحق) terkiibini bâtıl olmayan, hak ve gerçek olan ilah olarak tefsir etmiştir. Bu tefsirini desteklemek için de En'âm Sûresi 62. âyette geçen (مولا هم الحق) terkiibinin de bu manaya geldiğini vurgulamaktadır. Nitekim ayetin devamında gelen (وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ) pasajı da bunu teyit etmektedir.⁸³

ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلِيَهُمْ الْحَقِّ ۖ آلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ

*Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler.*⁸⁴

Sa'îd Havva, En'âm 62. âyette geçen hak kavramının insanların işlerini adaletle yürüten, onların gerçek rabbi olan Yüce Allah'ı ifade etmektedir. Bu yüzden O'nun hak olduğunu ve bâtıl olmadığını söylemek daha doğrudur.⁸⁵

فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ ۖ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الصَّلَاحُ ۖ فَآتَىٰ ثَمَرَؤُنَّ

*İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır. Hak'tan sonra sadece sapıklık vardır. O halde nasıl oluyor da (Hak'tan) döndürülüyorsunuz?*⁸⁶

Ebû Hayyân bu ayette geçen hak kelimesini bâtılın zıttı olarak tefsir etmiştir. Âyette geçen Rab kelimesinin hak ile vasıflanmış olması hem Yüce Allah'ın hem de ondan gelen inancın hak olduğuna işarettir. Bu vasıf Yüce Allah'ın ve O'nun insanlar için seçtiği inancın diğer inançlar ve tapılan putlar gibi bâtıl olmadığının göstergesidir. Aynı şekilde ayette geçen (فَمَاذَا) nefy manasında bir soru edatı olup ardından istisna edatı (إِلَّا) gelmiştir. Bunların peşi sıra gelmiş olmasında hem pekiştirme hem de azarlama manası mevcuttur. Tüm bunlar hakkın olmadığı yerde ancak dalalet ve bâtılın olduğunu, ikisinin arasında bir aracının olmadığını ve hak ile bâtılın bir birinin zıttı olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde her kim ki hak konusunda hata etmişse o kişi bâtıla bulaşmış demektir.⁸⁷

⁸³ İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Alî ed-Dimeşkî, *el-Lübab fi Ulumi'l-Kitab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2011, X, 319.

⁸⁴ En'âm 6/62.

⁸⁵ Havva, Sa'îd, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Dâru's-Selâm, Kâhire 1989, III, 1668.

⁸⁶ Yûnus 10/32.

⁸⁷ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Ğirnâti el-Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikir, Beyrût 2010, VI, 53.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ

*Biz gökleri yeri ve ikisinin arasındakileri ancak hak ile yarattık*⁸⁸

İmâm Mâtûridî, bu âyette geçen hak kavramını bâtilin zıttı manasında tefsîr etmiştir. O hakkı övülmüş ve seçilmiş her türlü söz ve fiilin ismi olarak tanımlamıştır. Bâtili ise; yerilmiş her türlü söz ve fiilin ismi olarak adlandırmıştır.⁸⁹

Muhammed el-Emîn eş-Şenkîti de konuyla ilgili olarak şöyle bir yorum yapmıştır: “Yüce Allah bu ayette gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan her şeyi sadece ve sadece hak ile yarattı ki bu onun kulluk edilmeye layık tek ilah olduğunun apaçık bir delilidir. Bundan dolayı yarattıklarını sorumlu tutmakta ve onlara gereken münasip karşılığı vermektedir. Tüm bunlar Allah’ın mahlûkâtı boşuna ve bâtil olarak yaratmadığını ortaya koymaktadır. Bu yaratmanın bâtil olmadığını aksine hak olduğuna Sâd 27, Âli İmrân 191, Duhân 38-39, Mü’minîn 112, 115, Necm 31 ve Kıyame 36-37. ayetleri de ifade etmektedir.”⁹⁰

1.1.3.9. Hak Kavramının Mal, Hisse ve Borç Manasında Kullanılması

Birbiriyle ilişkili olan mal, hisse ve borç kavramları da hak kelimesinin kapsamına girmektedir. Bu üç kavram kimi zaman hak kelimesiyle ifade edilmektedir.⁹¹ Mukâtebe âyetinde borçlu kimseyi ifade etmek için “الذي عليه الحق”⁹² ifadesinde hak kavramı kullanılmıştır.

Kişinin her türlü hakkı gibi borçları da kendisine ait bir hak olup, aynı zamanda ödemesi gereken borçları ödemesi de kulluğun gereklerindedir. Zira borçlar kul haklarından sayıldığından hem ehemmiyeti hem de fonksiyonu açısından asla ihmal edilmemesi gereken haklardandır.

⁸⁸ Hicr 15/85.

⁸⁹ el-Mâtûridî, Ebû Mânsûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd, *Te`vi lâtu Ehli`s-Sünne*, Dâru`l-Kütübi`l-İlmiyye, Beyrût 2005, VI, 460-461.

⁹⁰ eş-Şenkîti, Muhammed el-Emîn b. el-Muhtâr el-Cekenî, *Edvâu`l-Beyân fi İzâhi`l-Kur`âni`l-Kerîm*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2013, II, 816-817.

⁹¹ el-Askerî, *el-Vucûh ve`n-Nezair*, s.187.

⁹² Bakara 2/282.

Yine aynı âyette bu kavram kullanılmış ve hakların zayi olmaması adına “*Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın*”⁹³ denilerek borçlunun borcunu yazması istenmiştir. Bu âyette iki defa geçen “hak” kavramı “mal ve borç” anlamındadır. Hak sahiplerinin haklarına kavuşması için Kur’an bu hakkın gereği gibi yerine getirilmesini istemektedir. Bu hak sahipleri akrabalar, yolcular, yoksullar, miskinler vb. gruplardır. Bununla ilgili emir şu şekildedir; “*Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkımı ver.*”⁹⁴ Burada gerekli durum ve şartlarda ihtiyaca binaen belli kimselere durumu müsait kişiler tarafından yapılan mali yardımlar kast edilmektedir.⁹⁵

Hak kavramı Kur’ân’da bazen de hisse/pay ya da verilmesi gerekli olan mal anlamında kullanılmaktadır. Bu âyetleri şu şekilde vermek mümkündür;

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

*Mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak/pay vardır.*⁹⁶

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

*Mallarında isteyene, mahrum kalmış kimseye belli bir hak/pay tanıyanlar.*⁹⁷

İbn ‘Aşûr, Me’aric 24. ayette geçen “hak” kavramıyla ilgili şöyle bir izahatta bulunmaktadır; Mal sahiplerinin fakirlere, mahrum kalmışlara vb. gruplara vermiş olduğu şeylerin hak diye isimlendirilmiş olması, onların din kardeşlerine olan aşırı bağlılığından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber ayetin nâzil olduğu zaman ne sadaka vermek vacipti ne de zekât farz kılınmıştı. Zikredilen iki ayette de geçen hak kavramı hisse/pay manasındadır.⁹⁸

Kur’an’da hak kavramı bazı durumlarda pay, verilmesi ve ödenmesi gerekenler için de kullanılmaktadır. Zekât ve sadaka meseleleriyle irtibatlı olarak, ihtiyaç sahiplerinin

⁹³ Bakara 2/282.

⁹⁴ İsrâ 17/26.

⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi ‘u li Ahkâmi ‘l-Kur’ân*, X, 247.

⁹⁶ Zâriyât 51/19.

⁹⁷ Mearic 70/24-25.

⁹⁸ İbn ‘Aşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru et-Tahrîr ve ‘t-Tenvîr*, Daru’t-Tunusiyye li’n-Neşr, Tunus 1984, XXIX, 172.

ihtiyacının giderilmesi inananlar üzerinde farz olduğundan onların bu ihtiyaçtan doğan paylarını ifade etmek için hak kavramı kullanılmaktadır. Bu hususta pek çok ayette bu ihtiyaç sahiplerinin paylarının verilmesi istenmektedir. Bunun keyfi bir uygulama olmadığını ve ehemmiyetini beyan etmek için de bu payları “hak” kavramıyla ifade edilmiştir.

Zekât konusunda pay sahipleri şu ayeti kerimede ele alınmıştır.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.⁹⁹

Farz olan zekât dışında bir de sadakalar vardır. Bu da aynı şekilde insanların ihtiyaçtan doğan haklarından dolayı Müslümanların ödemesi gereken bir paydır. "*Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı.*"¹⁰⁰ Bu ayette geçen hak kavramı ister zekâttan kaynaklı ister zekât dışındaki mallarından kaynaklı olsun yardım isteyenlere ihtiyaçlarından ötürü paylarının olduğunu beyan etmektedir.

Yukarıdaki âyetlerden ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere hak kavramının mal, hisse ve borç manasında kullanıldığı müşahede edilmiştir. Hakka nispet edilen yöneticiler, sorumlu oldukları insanlara karşı hem adalet ilkesine binaen adil davranmalı hem de devletlerinin güçlenmesi için gerekli olan her türlü ihtiyaçları temin etmelidirler. İnsanların can, mal, akıl, din ve nesillerinden sorumlu olan yöneticilerin, ancak hak hukuka riayet ederek hakk ehli olabileceğini söylemek mümkündür. Bu asli görevlerini ihmal edip insanların hak hukukunu hiçe sayanlarında bâtıla nispet edileceğini ifade etmek mümkündür.

⁹⁹ Tevbe 9/60.

¹⁰⁰ Zâriyât 51/19.

1.1.3.10. Hak Kavramının Bir Şeyde Kişinin “Liyakatli” Olması Manasında Kullanılması

Hak kavramının ef'âlu't-tafdîl formunda (أَحَقُّ) kullanılmasıyla bir kişinin başka birine nazaran daha öncelikli, daha liyakatli olmasını ifade etmektedir. Nitekim hak kavramı ef'âlu't-tafdîl formunda Kur'ân'da 10 yerde geçmektedir.

Konuyla ilgili olarak evlilik hukukunu bildiren ayeti örnek olarak vermemiz mümkündür. Âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır;

وَيُعَوِّثُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا

*“Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler.”*¹⁰¹ Bu âyetinde geçen “أَحَقُّ” kelimesi kocanın diğer erkeklere göre evlenme hakkı açısından daha öncelikli olduğunu bildirmektedir.¹⁰²

Aynı şekilde İsrailoğullarına peygamberleri tarafından Tâlût'un hükümdar olacağı haberi verildiğinde toplumun ileri gelenleri Tâlût'un kendilerinden düşük bir konumda olduğunu belirtmişlerdir. Bununla beraber onlar maddi varlıklarına güvenerek kendilerinin bu vazifeye daha layık olduklarını söylemişlerdir. Peygamber ile ileri gelenler arasında meydana gelen diyalog ise şu şekildedir:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ

*“Peygamberleri onlara, "Allah size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. Onlar, "O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız. Ona zenginlik de verilmemiştir" dediler.”*¹⁰³

Yukarıda verilen âyetin ışığında kavmin ileri gelenleri yöneticilik vasfına kendilerinin daha layık ve uygun olduğunu iddia etmişlerdir. Bunu ifade ederken de hak kelimesinin ef'âlu't-tafdîl formunda olan (أَحَقُّ) lafzını kullanmışlardır. Nitekim el-Begâvî

¹⁰¹ Bakara 2/228.

¹⁰² ed-Dürre, Muhammed Alî Taha, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve I'râbuhû ve Beyânuhû*, Menşûrâtü Dâru'l-Hikme, Beyrût 2002, I, 618; et-Tabersî, Ebû'l-Alî el-Fadl b. el-Hasan b. el-Fadl, *Mecme'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, II, 78.

¹⁰³ Bakara 2/247.

de âyette geçen (أَحَقُّ) kelimesini (أَوْلَى) (daha öncelikli/liyakatli) lafzıyla tefsir etmiştir.¹⁰⁴ Mûsâ el-Celâlî aynı âyette geçen (أَحَقُّ) tabirini, daha liyakatli olma şeklinde tefsir etmiştir.¹⁰⁵

Kur'ân-ı Kerim'de hak kavramının ef'âlu't-tafdil formunda (أَحَقُّ) kullanıldığı diğer hususları “şahitlik meselesindeki adil şahitler,¹⁰⁶ doğru inanca sahip olanların bâtil inançlara sahip kişilere göre güvende olması,¹⁰⁷ Allah'ın korkulmaya en layık olması,¹⁰⁸ Allah ve Resulünün razı edilmede öncelikli olması,¹⁰⁹ Kuba Mescidinde namaz kılmanın Mescid-i Dırar'dan daha layık olması,¹¹⁰ hakka iletenin uyulmaya daha layık olması¹¹¹ ve sahabelerin huzur, güven ve takvaya layık olması”¹¹² şeklinde sıralamak mümkündür.

Sonuç olarak hak kavramının ef'âlu't-tafdil formunda (أَحَقُّ) kullanılmasıyla liyakatli, öncelikli ve hak sahibi olmayı ifade ettiği görülmektedir. Liyakatli olmak, hakka nispet edilen yöneticilerin özelliklerindedir. Bu yöneticiler hakkı tanıdıklarından dolayı inancın, hakkın ve adaletin gerektirdiği şekilde sorumluluk alırlar. Bu sorumluluk alımında liyakatli olduklarından dolayı da görevlerini hassas ve mükemmel şekilde gerçekleştirirler. Bu konuda hem peygamberlere hem de peygamberlerin sorumluluk verdiği şahsiyetlere bakıldığında, sorumluluk almada daima liyakatli oldukları görülür. Bu yüzden ne konumda olursa olsun yöneticiler belirlenirken, o göreve liyakatli olup olmadığı göz önüne alınarak sorumluluk verilmelidir.

1.1.3.11. Hak Kavramının İhtiyaç Manasında Kullanılması

Hak kavramının bir manasında ihtiyaçtır. İhtiyaç insan hayatının temel esaslarından olması hasebiyle hak kavramı ile ilişkilidir. Bu yüzden hak kavramının kapsamında değerlendirilmektedir.

¹⁰⁴ el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, I, 297.

¹⁰⁵ el-Celâlî, Molla Mûsâ el-Beyâzîdî, *Hâşiyetu'l-Vâdihu'l-Mesâlik 'alâ Tefsiri'l-Medârik*, Dâru'r-Ravza, İstanbul 2017, I, 390.

¹⁰⁶ Mâide 5/107.

¹⁰⁷ En'âm 6/81

¹⁰⁸ Tevbe 9/113; Ahzâb 33/37.

¹⁰⁹ Tevbe 9/62.

¹¹⁰ Tevbe 9/107.

¹¹¹ Yûnus 10/35.

¹¹² Fetih 48/26.

Hûd (a.s) ile kavmi arasında geçen diyalogta kavmin ileri gelenleri “ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ ”¹¹³ demiştir. Bu ayette geçen hak kelimesinden maksat ihtiyaç anlamıdır. Burada geçen hak kelimesi ihtiyaç manasında kullanılmış olup, onlar bunu derken kızlara yönelik bir şehvet duymadıklarını ve onlara ihtiyaçlarının olmadığını söylemektedirler. Çünkü bir şeye ihtiyaç duyan kişi sanki o şeyde bir nevi hakkı hâsıl olmasından dolayı ihtiyaç kelimesi yerine hak kelimesi kullanılmıştır. Bu yüzden kızlarıyla nikâhlanma ve yakınlaşmaya ihtiyaçlarının olmadığını dile getirmişlerdir¹¹⁴

er-Râzî âyette geçen “حَقٍّ” kelimesini üç vecihle ele almaktadır: Birincisi: bizim senin kızlarına ne ihtiyacımız var ne de onları arzuluyoruz. Burada bir şeye ihtiyaç duyan kişi sanki o şeyde bir nevi hakkı hâsıl olmasından dolayı hakkın yokluğu ihtiyacın yokluğundan kinaye yapılmıştır. İkincisi: eğer lafzı zahiri manasına göre ele alırsak şu manaya geldiğini söyleyebiliriz; onlar bize eş olacak durumda değiller ve asla bizim onlarla evlenmek gibi bir hakkımız yoktur. Bununla beraber bizim fitratımız onlara meyletmiyor. Bu durumda iken nasıl olur da istediğimiz şeyi onlarla yerine getirebiliriz. Üçüncüsü: sen kızlarınla evlenmemiz için imanı şart koştun. Bu hususta sana uymadığımızdan dolayı nasıl olurda ihtiyaç duyduğumuz bir şeyde hak iddia edelim.¹¹⁵

Netice itibariyle hak kavramının bazen ihtiyaç anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür. Hakka nispet edilen yöneticiler, kendi sorumluluk alanlarında var olan her türlü eksiklikleri gidermeli ve ihtiyaçları eksiksiz bir şekilde karşılamalıdır. Bu hem hakkın hem de adaletin gereklerinden olup, insanların yaşamlarını devam ettirebilmesini sağlar.

1.1.3.12. Hak Kavramının Beyân Manasında Kullanılması

Hak kavramının bir manası da beyândır. Beyân, konuşan kişinin kast ettiği şeyi ifade etmesi, gerçek manada meramını dile getirmesi ve bunu ortaya koymasıdır.¹¹⁶ Bu açıdan bakıldığında hak kavramı ile beyân kavramı arasında sıkı bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹³ Hûd 11/79.

¹¹⁴ el-Kinnevcî, Ebu'Tayyib Muhammed Sedîk Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân fî Mekâsidi'l-Kur'ân*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 1992, VI, 221.

¹¹⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Ğayb*, XII, 35.

¹¹⁶ Cürcânî, Muhammed Seyyid Şerif, *Mu'cemu't-Ta'rifat*, Dâru'l-Fazile, Kâhire trz., s. 43-44.

İsrail oğullarının buzağıyı kesmemek üzere bahaneler ileri sürmesinden sonra Hz. Musa'nın buzağının vasıflarını tam olarak anlattıktan sonra “قَالُوا أَلَمْ نَجِئْ بِالْحَقِّ” “Onlar, *"İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin" dediler.*”¹¹⁷ Bu ayette kelam da geçen “بالحق” kelimesi beyân anlamındadır. Yani artık tam bir şekilde gerekli vasıfları açıkladın, beyan ettin demektirler.¹¹⁸

1.1.3.13. Hak Kavramının Bir Olayın İç Yüzü Manasında Kullanılması

Hak kavramı kimi zaman bir meselenin, olayın iç yüzünü ifade etmede kullanılmaktadır. Bir olayın iç yüzü onun görünmeyen hakikatidir. Bu nedenle bu gizli kalmış yönü ifade etmek için hak kavramı kullanılmaktadır.

Kur'ânî bir terim olarak hak kavramı Yûsuf kıssasında da geçmektedir. İftiraya uğrayan ve zulmen zindana atılan Yûsuf (a.s) yıllar sonra kralın görmüş olduğu rüyayı te'vîl etmesi sonucu zindandan kurtulma şansını yakalamıştır. Kral Yûsuf'un yorumunu beğendiğinden onu yanına çağırılmış ama Yûsuf (a.s) kendisine yapılan adaletsizliği göstermek ve suçsuzluğunu ispatlamak adına meselenin şehrin ileri gelenleri olan elit kadınlara sormasını talep etmiştir. Bunun üzerine sarayda kralın huzurunda toplanan kadınlar sorgulamanın ardından suçlarını itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Bunun neticesinde Aziz'in karısı şu sözü demek zorunda kalmıştır;

قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْمُنْحَصِرُ أَنَا رَأَوْتُهُ عَنِ نَفْسِي وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

*“Şimdi gerçek/olayın iç yüzü ortaya çıktı. Ondan ben murat almak istedim. Doğrusu Yûsuf doğru söyleyenlerdendir.”*¹¹⁹ Bu ayette geçen “الْمُنْحَصِرُ الْمُنْحَصِرُ” cümlesindeki hak kavramı, olayın iç yüzünün ortaya çıkmasını ifade etmektedir.¹²⁰

¹¹⁷Bakara 2/71.

¹¹⁸et-Tilovî, Muhammed Bedruddin b. Molla Muhammed Derviş, *Ebde'u'l-Beyan li Cemi'i Âyi'l-Kur'an*, 2018, s. 44; İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 555-556.

¹¹⁹ Yûsuf 12/51.

¹²⁰ Abdülkerim Zeydan, *El-Müstefad min Kısasi'l-Kurân*, Müessesetü'r-Risale Naşirun, Beyrut 2014, s. 185.

1.2. Kur'an-ı Kerîm'de Bâtıl Kavramı

1.2.1. Bâtıl Kavramının Sözlük Anlamı

Bâtıl kavramı, “بطل الشيء يَبْطُلُ بَطْلاً و بَطُولاً و بَطْلَاناً” kökünden olup, gitmek manasındadır. İsmi-i fail veznindeki kullanımından hakkın zıttı murat edilir. İf'âl babında kullanıldığında ise, bâtıl kılma, yalan söyleme ve hak dışında bir şeyi iddia etmek manasındadır. بَطْلُ kalıbı ise البطلالة kökünün fiili olup, eğlence/lehv ve cehalete tabi olmak manasında kullanılmaktadır.¹²¹

Bâtıl kavramı “البطلان ve البطل” kökünden ism-i fâildir. Yanlış/fasit, boşa giden, hükmü düşüp neticesinde istenilen şeyin hâsıl olmadığı ve araştırıldığında herhangi bir dayanağı olmayan şey demektir. Bir şey boşuna gittiğinde/ziyan olduğunda “بطل الشيء” denilir. Zorlanmadığı halde heder olan kişi için de “بطل دمه” tabiri kullanılır.¹²²

Bâtılın hakkın zıttı olduğu ile ilgili Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır:

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

*"Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı."*¹²³

Hakkın zıddı olan bâtıl kavramı, araştırıldığında kalıcılığı/varlığı olmayan şey demektir. Bâtıl kavramı bazen, söz ve fiilleri ifade etmek üzere kullanılır. İster hak olsun, ister bâtıl olsun bir şeyin ifsat ve izalesine iptal denilir. *"Hakki gerçekleştirmek ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi."*¹²⁴ ayetinde olduğu gibi.

Bâtıl kavramı kimi zaman aslı astarı olmayan hakikatten uzak olmayan şeyleri ifade etmede kullanılmaktadır. Bununla ilgili şu ayeti misal olarak verebiliriz.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَنْ جَنَّتْهُمْ بَايَةَ لِيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُبْطِلُونَ

"Ant olsun ki biz, bu Kur'an'da insanlar için her çeşit misale yer vermişizdir. Şayet onlara bir mucize getirsen inkârcılar kesinlikle şöyle diyeceklerdir: Siz ancak bâtıl şeyler

¹²¹ el-Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, I, 145.

¹²² el-İsfahanî, *Müfredat*, s. 129; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 232., *Misbahu'l-Münir*, I, 52; *Lisanu'l-Arab*, I, 302.

¹²³ A'râf 7/118.

¹²⁴ Enfâl 8/8.

ortaya atmaktasınız.¹²⁵ Bu ayette bâtil kavramı hakikati, aslı astarı olmayan şeyler için kullanılmıştır.¹²⁶

Mukâtil bin Süleyman ve Ebû Hilâl el-Askerî “bâtil” kavramını el-Vücûh ve'n-Nezâir adlı eserlerinde ele alıp incelemişlerdir. Mukâtil bu kavramı dört açıdan incelerken el-Askerî ise beş açıdan ele almıştır:

Birincisi: Bâtılın manası yalandır. Bu konuda Yüce Allah Ğafir (mümin suresinde şöyle buyurmaktadır: “...İşte o zaman bunu bâtil sayanlar (الْمُنْطَلُونَ) hüsrana uğrarlar...”¹²⁷ Başka bir ayette ise: “Kiyamet kopacağı gün, işte o gün bâtila sapanlar (الْمُنْطَلُونَ) hüsrana uğrayacaklardır.”¹²⁸ Her iki ayette geçen “الْمُنْطَلُونَ” sözünden “azabı yalanlayanlar” kastedilmektedir.¹²⁹

Aynı şekilde Ankebût Suresinde geçen “الْمُنْطَلُونَ” sözünden murat yalanlayanlardır (المكذوبون). Bu yalanlayanlar da Yahudilerdir. “Sen şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde bâtil peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi.”¹³⁰

Başka bir ayette de şöyle buyurmaktadır: “Ona ne önünden ne de ardından bâtil gelemez...”¹³¹ Bu ayette daha önceki kitaplardan Kur'an'ı yalanlamak için gelmediğini ve daha sonra da onu yalanlayacak bir kitabın gelmeyeceği vurgulanmaktadır.¹³²

İkincisi: Bâtıl “الإبطال” vezninde gelince kendisinden “الإحباط” (boşa çıkarma) manası kastedilir. Yüce Allah Bakara Suresi'nde şöyle buyurmaktadır: “... Sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın...”¹³³ Ayette geçen “لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ” sözünün manası boşa çıkarmayıdır. Muhammed Suresi'nde ise şöyle buyurmaktadır:

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın.”¹³⁴ Bu ayette geçen “وَلَا تُبْطِلُوا” sözünden de amellerin boşa çıkarılmamasıdır.

¹²⁵ Rûm 30/58.

¹²⁶ el-İsfahânî, Müfredât, s. 129-130.

¹²⁷ Mü'min 40/78.

¹²⁸ Câsiye 45/27.

¹²⁹ Mukatil bin Süleymân, el-Vucûh ve'n-Nezâir, s. 104.

¹³⁰ Ankebût 29/ 48.

¹³¹ Fussilet 41/42.

¹³² Mukatil bin Süleyman, el-Vucûh ve'n-Nezâir, s. 104.

¹³³ Bakara 2/264.

¹³⁴ Muhammed 47/33

Üçüncüsü: Bâtıl kavramı “sabit bir aslı/dayanağı olmayan şirk” manasına gelmektedir. Bu hususta Yüce Allah Şöyle buyurmaktadır: *"De ki: "Hak geldi, bâtıl yok oldu. Şüphesiz bâtıl, yok olmaya mahkûmdur."*¹³⁵

Ayette geçen hak kavramından tevhit, bâtıl kavramından ise şeytanın ibadeti olan şirk kastedilmektedir. “الْبَاطِلُ” kelimesi burada şirk manasındadır. Şirkin yeryüzünde bir dayanağı ve gökyüzünde de bir dalı/fer’ olmadığından dolayı “كَانَ زَهُوقًا” denilmiştir.¹³⁶ Ayrıca ankebut Suresi’nde ise şöyle buyurmaktadır:

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بِنبِيِّ وَيَبْنِيكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

*De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde olanları bilir. Bâtıla inanıp Allah'ı inkâr edenler var ya; işte onlar asıl ziyana uğrayanlardır."*¹³⁷

Ayette geçen “الْبَاطِلُ” sözünden şeytana kulluk olan şirk kastedilmektedir. Yüce Allah Nahl Suresi’nde ise şöyle buyurmaktadır:

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَفِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ

*Öyleyken onlar bâtıla inanıyorlar da Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?*¹³⁸

Ayette geçen “الْبَاطِلُ” sözünden de şeytanın ibadeti olan şirk kastedilmektedir ki bu konumda olanlar da bu inancı tasdik ederek ibadet etmektedirler.

Dördüncüsü: Bâtıl kavramı zulüm manasındadır. Buna Yüce Allah’ın şu sözü delil olarak getirilebilir: *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*¹³⁹ Ayette geçen “الْبَاطِلُ” sözü zulüm manasındadır.

¹³⁵ İsrâ 17/81.

¹³⁶ Mukatil bin Süleymân, *el-Vucûh ve 'n-Nezâir*, s. 104-105.

¹³⁷ Ankebût 29/52.

¹³⁸ Nahl 16/72.

¹³⁹ Bakara 2/188.

Beşincisi: Bâtıl kavramının hakkın zıttı/hilafı anlamında kullanılmasıdır. Bu manayı diğer manalara ek olarak Ebû Hilâl el-Askerî eserinde değinmiştir. Bu anlamı ifade ederken de istişhad olarak İsrâ Sûresi'nin 81. ayeti gösterilmiştir. el-Askerî ayeti tefsir ederken hakkın gelişi ile bâtılın zail olacağını, bâtılın ise vasfı gereği yok olacağını, hak ile bir araya gelemeyeceğini vurgulamıştır. Bu özelliğinden dolayı bâtıl hakkın zıttı/hilafı olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁰

1.2.2. Bâtıl Kavramının Terim Anlamı

Âlimler bâtıl kavramını, ibâdât ve mu'âmelâtla ilgili olarak pek çok yerde kullandığından dolayı çok geniş bir anlam haritasına sahip olmuştur. Bununla beraber temelsiz ve akıl dışı inançlara da bâtıl denilir. Bu tarz inanç, fiil ve muamelelerin ne Kur'ân'da ne de Sünnete yeri yoktur. Dayanağı ilahî olmayan temelsiz şeyler batıl olarak nitelendirilir. Mesela kurallarına uygun olmayarak kılınan bazı namazların ve kimi alışverişlerin bâtıl olması gibi. Bunun manası; ibadetlerde uyulması gereken şeyler yerine getirilmediğinden, ibadetlerin geçersiz olması ve muamelelerde ise istenilen neticenin meydana gelmemesidir.¹⁴¹

Bâtıl kavramı hakkın zıddı olarak, söz, inanç ve hüküm manasında pek çok yerde kullanılmaktadır. Mesela birinin inancı bâtıl olduğunda “برهان باطل -مذهب باطل- عقيدة باطل” gibi ifadeler kullanılır. Bu kullanımlarla o kimselerin inancının hakkın hilafına olduğunu ifade ederiz. Bâtıl itibâr edilmeyen ve fayda vermeyen şeyleri ifade eder. Aynı zamanda yapılan işin ve içinde bulunulan durumun aslen doğru olmadığını da belirtir. Bundan dolayı bâtıl, ehliyetin veya gerekli şartların olmamasından dolayı şeklen var olsa da, mana itibarıyla geçerliliğini yitiren şey olarak tarif edilmektedir.¹⁴²

¹⁴⁰ Mukatil bin Süleyman el-Belhî, *el-Vücûh ve 'n-Nezâir*, s. 105; el-Askerî, Ebû Hilâl *el-Vücûh ve 'n-Nezâir*, Mektebetu's-Sekafetu'd-Diniyye, Kahire 2007, s. 129-130.

¹⁴¹ Hançerlioğlu, Orhan, *İslâm İnançlar Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1994, s. 35-36; el-Acem, Refik, *Mevsû'atu Mustalahâti't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrût 1999, s. 137; Candan, Abdulcelil, *Bid'at ve Bâtıl İnançlar Ansiklopedisi*, Düşün Yay., İstanbul 2010, s. 176-177.

¹⁴² el-Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifat*, s. 38.

Bâtil kavramı pek çok ilimde terim olarak kullanılmaktadır. Mesela belâgatçılar ve mantıkçılar bâtil kavramından sözdeki yalanı, aslı itibariyle sahih olmayan, aslı astarı olmayan, gerçekliği bulunmayan manasında kullanmaktadırlar.¹⁴³

Fıkıhçılara göre bâtil, aslen ve vasfen sahih olmayan, hükümsüz olan, başka bir deyişle rükünlerini veya şartlarını tamamen veya kısmen bulundurmamayan herhangi bir ibadet veya muameledir. Böyle bir tasarruf “keen lem yekün” yani o şey hiç olmamış sayılır ve üzerinde hiçbir hüküm terettüp etmez. Mesela delinin ve gayri mümeyyiz çocuğun tasarrufları bâtildir.¹⁴⁴

Kelâmcılara göre bâtil; bir şeyin boş, dayanaksız, temelsiz ve karşılıksız olmasıdır. Asıl itibariyle butlân kökünden türeyen bu kelime hakikat dışı akide, fikir ve hükümleri ifade eden bir kavramdır.¹⁴⁵

Tasavvufçulara göre; hakikati olmayan, esassız ve boş şeyler bâtil diye isimlendirilir. Onlar bâtil kavramını, Hak'tan başka, âdem olan mâsivâyı ifade etmek için kullanırlar. Sûfiler bâtili inkâr etmezler. Yani bâtil vakıa uygun olarak daima vardır ve var olagelmıştır şeklinde kabul etmişlerdir. Bu sebeple yok sayılmaz. Bâtil, varlığı olan fakat değerlendirmeye tabi tutulduğunda olumsuz görülen bir şeydir. Sufilerden bazıları Allah'ın el-Hâdi (hidayete erdiren), bazıları da el-Mudil (sapıttıran) isminin mazharı olurlar. “Eşya zıddıyla bilinir, ortaya çıkar” kuralınca, bâtil Hakk'ı bilmeye vesile olarak kabul edilir. Ebû Medyen el-Mağribî, “Bâtili inkâr etme, zira o bâtil, Hakk'ın zuhuratından ba'zısıdır” der. O bu sözle Hakk'ın bâtille daha kolay bilineceğine işaret eder. Hakk'ın gayrisinin, gerçekte vücûdu yoktur. Vücûd, ancak Hakk'a mahsus olmak itibariyle bâtil hükmünü almıştır. Muhyiddin el-Arabî, “bâtil, ademdir” der. Şair Lebîd de şöyle der: Allah'tan gayri her şey bâtildir ve her nimet, şüphesiz zaildir.¹⁴⁶

1.2.3. Kur'an-ı Kerim'de Bâtil Kavramının Kullanımı

Hak kavramı gibi bâtil kavramı da Kur'an-ı Kerim'de en çok kullanılan kavramlardan birisidir. Bâtil kavramı Kur'an-ı Kerim'de 26 yerde bâtil, 5 yerde mubtil,

¹⁴³ Alp, Talha, *Mantık İsağoci tercümesi ve Mantık Terimleri Sözlüğü*, Yasin Yay., İstanbul trz., s. 5.

¹⁴⁴ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Kavramları Sözlüğü*, Ensâr Neşriyat, İstanbul 2016, s. 46.

¹⁴⁵ Topaloğlu, Bekir, ve Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay., İstanbul 2005, s. 44

¹⁴⁶ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, 143-144.

5 yerde de fiil sığasında olmak üzere toplam da 36 yerde geçmektedir.¹⁴⁷ Kur'an'da kullanıldığı anlamlar açısından incelendiğinde 9 manayla karşılaşırız. Bu manalar şunlardır: “Allah’ın dışında kalan her şey, hakkın karşıtı olarak bâtil, şirk, küfür ve inkâr etme, yalan, şeytan, put, amellerin iptali, zulüm ve haksız kazanç elde etme.”¹⁴⁸

Bâtil kavramı, hak kavramı gibi kullanım açısından çok geniş bir anlam sahasına sahiptir. Hakkın zıt manasını tam olarak ifade eden bâtil kavramı, hakkın olduğu yerlerde tam anlamıyla anlaşılabilir. Çünkü bâtılın olduğu yerler artık hakkın sınırı olup ötesi ise dinin geçilmesini istemediği alandır.

Kur’ân âyetlerine baktığımızda pek çok yerde bu iki kavramın beraber zikredildiği göze çarpmaktadır. Bu hak ehli ile bâtil ehli arasındaki mücadeleye de bir işaret mesabesindedir. Bu iki kavram arasında bir zıtlık ilişkisi vardır. Çünkü birinin bilinmesiyle diğerinin tanınması mümkündür. Bu yüzden bu iki kavram birbiriyle girift bir ilişki içerisindedir.

Kur’ân-ı Kerim pek çok âyette bâtil kavramını el almaktadır. Ona göre boş, beyhude, çürük, asılsız ve temelsiz olan her şey bâtıldır. Kur’an’a göre hakikat ve gerçeğe dayanmayan tüm inançlar bâtil olup, Allah tarafından asla kabul görmezler.

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُمْ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ جَلِيَّةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

*O, gökten su indirdi de vâdiler kendi hacimlerinde sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle misaller getirir.*¹⁴⁹

Kur’ân-ı Kerim’in hak ve bâtılı betimleyişini göz önüne seren bu ayette hak olgusu madenlerin özüne ve onlardan yapılan süs eşyasına bâtil ise, madenlerin eritilirken üste çıkan köpüğüne benzetilmiştir. Bu benzetmede asıl dikkat çekilen husus, hakkın kalıcı

¹⁴⁷ Abdalbâki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres*, s.156.

¹⁴⁸ Candan, Abdülcelil, *Kur’an-ı Kerim’de Hak ve Bâtil Mücadelesi*, Seyda Yay. Diyarbakır, trz., s.111.

¹⁴⁹ Ra’d 13/17.

bâtılın ise geçici olduğunun vurgulanmış olmasıdır. Aynı zamanda hakkın kalıcı olmasından kaynaklı olarak insanlara fayda sağladığına, bâtılın ise geçici olması hasebiyle faydasızlığına da değinilmiştir.¹⁵⁰

1.2.3.1. Bâtıl Kavramının Hakkın Zıddı Manasında Kullanılması

Kur'an'da hakkın karşıtı olarak bâtıl kavramı pek çok ayette geçmektedir. Bâtıldan kast edilen hakka uymayan, ona muhalefet eden, dayanağı bulunmayan her şeydir. Peygamberlerin, kutsal kitapların, şeriatlerin vb. gönderilme gayesi, insanların kendi hevâ ve hevesleri doğrultusunda ortaya çıkardıkları bâtılı kaldırıp onun yerine hakka dayalı bir düzen oluşturmaktır. Bu yüzden hakkın izhar edilmesi nasıl gerekli ise aynı şekilde bâtılın yok edilmesi gerekmektedir. Çünkü her ikisi bir birinin karşıtı ve muhalifidir.

Yüce Allah bâtılı hak ile yok ettiğini şöyle beyan etmektedir:

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ

Hayır, biz hakkı bâtılın üzerine atarız da beynini parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiş. Allah'a karşı yakıştırdığımız nitelemelerden ötürü yazıklar olsun size!"¹⁵¹

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا

"De ki: "Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur."¹⁵²

وَيَمْخُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

*Allah bâtılı siler ve gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır. Şüphesiz O kalplerde olanı çok iyi bilmektedir.*¹⁵³

Âyeti kerîmelerden bâtılın ancak hak ile yok olacağı anlaşılmaktadır. Çünkü bâtıl her türlü boş, gereksiz, dayanaksız, faydasız ve yanlış şeylerin temelini oluşturmaktadır. Birbirinin karşıtı olan bu iki kavramın bu karşıtlığını ifade eden manalara baktığımızda vahyin birini yerleştirme gayesini taşıırken, diğer cenahta kalanı da yok etmeyi

¹⁵⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 345-347.

¹⁵¹ Enbiyâ 21/18.

¹⁵² İsrâ 17/81.

¹⁵³ Şûrâ 42/24.

amaçladığını görmekteyiz. Hak tevhit manasını taşıırken bâtil ise şirk manasını taşır. Hak iman manasını taşıırken bâtil küfür manasını taşır. Kısacası hak kavramına tam anlamıyla karşıt olabilecek tek kavram bâtil kavramıdır.¹⁵⁴

Hak olan Allah'ın, hak elçisiyle gönderdiği hak mesajın vasfı şu şekildedir: “*Ona ne önünden ne de ardından bâtil gelemez.*”¹⁵⁵ Bu ayeti kerimeyi Fahreddin er-Râzî şu dört şekilde tefsir etmektedir; Birincisi önceki kitaplar, Kur'an'ı yalanlamadıkları gibi sonradan da onu tekzip edecek herhangi bir kitap gelmez. İkincisi Kur'an'ın hak olarak vasıflandırdığı her ne varsa hak, bâtil olarak da vasıflandırdığı herşey de bâtildir. Üçüncüsü Kur'an-ı Kerîm, o her türlü değişikliklerden korunmuştur; onda ne bir eksilme ne de bir çoğalma söz konusudur. “*Şüphesiz ki, biz bu Kur'an'ı indirdik ve onu koruyacak da biziz.*”¹⁵⁶ Dördüncüsü Kur'an'dan sonra onunla yarışabilecek herhangi bir kitap gelmeyecektir.¹⁵⁷

1.2.3.2. Bâtil Kavramının Allah'ın Dışındaki Tapılan Şeyler Manasında Kullanılması

Daha önce hak kavramının Yüce Allah manasında kullanıldığını belirtmiştik. Bunun zıttı/hilafı olan bâtil kavramı ise Yüce Allah dışında tapınılan her şeyi kapsamaktadır. Allah dışında kabul edilen her ilah bâtildir. Çünkü Allah hakkın kendisidir.

Bununla ilgili olarak Hac ve Lokman Sûrelerinde geçen şu ayeti örnek verebiliriz. “*Bu böyle. Çünkü Allah hakkın ta kendisidir. O'nu bırakıp da taptıkları ise bâtilin ta kendisidir. Şüphesiz ki Allah yücedir, büyüktür.*”¹⁵⁸

Allah'ın hak olması demek ondan gelen dinin, ibadetlerinin ve şariatlerin hak olması demektir. Onun dışında kalan her şeyin bâtil olması ise; insanların ilah edindiği putların ibadet edilmeye müstahak olmaması ve bu inancın sağlam bir temele dayanmamasındandır. Çünkü bu akidenin hakikatle bir bağı olmadığı gibi, edindikleri

¹⁵⁴ er-Ridvânî, Mahmûd Abdurrâzık, *el-Esmâu 'l-Hüsnâ es-Sâbitu fi'l-Kitâbi ve 's-Sünne*, Şeriketu Basîre, Kâhire 2005, II, 86-91.

¹⁵⁵ Fussilet 41/42.

¹⁵⁶ Hicr 15/9.

¹⁵⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 131.

¹⁵⁸ Hac 22/62; Lokmân 31/30.

ilahların fayda veya zarar vermemesinden dolayı haddi zatında yok hükmündedirler. Bu yok olma durumu bâtil olmanın ta kendisidir.¹⁵⁹

Allah'ın kendisi hak olup onun dışında kalan şeylerin ilah diye isimlendirilmesi bâtildir. Çünkü onlar hem ilahlık açısından hem de itibar edilme açısından yok hükmündeler.¹⁶⁰

Bâtil kavramının, Yüce Allah dışında tapılan şeyler manasına gelmektedir. Olumsuz tip yöneticilerin bâtila nispet edilme sebebi şirk, küfür vb. inançları benimsemelerinden kaynaklanmaktadır.

1.2.3.3. Bâtil Kavramının Şirk Manasında Kullanılması

Sözlükte şirk; ortak olmak, ortaklık ve ortak koşmak anlamındaki işrâktan türemiş olup, anlam olarak küfür manasına gelmektedir. Terim olarak Yüce Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O'na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanmak demektir.¹⁶¹

Eski çağlardan günümüze insanların bâtil inançlarının tezahürü olarak ortaya çıkan pek çok tapınma ve kutsama şekilleri olmuştur. Bu yüzden insanlar değer atfettikleri objelere yönelmiş ve onları bir ilah olarak kabul etmişlerdir. Bu objeler zamana, kültüre ve çağın getirdiği değişikliklerle beraber şeklen değişse de asıl itibariyle hep aynı kalmıştır. İlk zamanlarda insanlar ağaçtan taştan vb. şeylerden yonttuklarına taparken zamanla bunların yerini gök cisimleri, ateş ve farklı statülere sahip insanlar almıştır. Her ne açıdan ele alınırsa alınsın işin hakikatine baktığımızda tüm bu şirk objelerinin elle tutulabilecek bir yanı olmadığını, baştan sona hepsinin bâtil olduğunu görmek mümkündür.

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ بِنَبِيِّ وَسَيِّدًا يُعَلِّمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ
الْخَاسِرُونَ

¹⁵⁹ Alûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyînî, *Ruhu'l-Mean'î fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2014, IX, 181-182; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 58-62.

¹⁶⁰ El-Müderri, *Mevâhibu'r-Rahmân*, V, 362.

¹⁶¹ Mustafa Sinanoğlu, *DİA* “şirk” 2010, XXXIX, 193.

*De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde ne varsa bilir. Bâtıla inanıp Allah'ı inkâr edenler (var ya), işte ziyana uğrayacaklar onlardır.*¹⁶²

Maverdî bu ayette geçen “الْبَاطِلُ” kelimesini iki şekilde tefsir etmiştir. Birincisi Yahyâ b. Selâm'a göre bâtil, şeytan manasında kullanılmıştır. İkincisi de İbn Şecere'ye göre bâtil, putlara tapmak manasında kullanılmıştır.¹⁶³

Buradan da anlaşılıyor ki temelsiz bir inancın amaç ve her türlü objesi de bâtil konumundadır. Bu yüzden dinimiz bu gayeye hizmet eden tüm putları bâtil saymış ve onlarla mücadele etmiştir. Vahye, kutsal kitaplara, akıl ve fitrata dayanmayan her türlü inanç bâtildir. Bu bâtil inançlar her zaman tümüyle bâtil olmayıp bazen kendisinde hakkın bazı vasıflarını da taşır ya da hak ile bâtil iç içe girmiştir. Bu ihtilattan dolayı bu akide kabul edilemeyecek bir nitelik taşıdığından dolayı, Yüce Allah tarafından kabul görülmez ve yok olmaya mahkûm bırakılır. Bu akidelerden biri de şirkidir.¹⁶⁴

Hristiyanların Hz. İsa'yı ilah edinerek şirk koşması ve bâtil bir akideyi meydana getirmeleri neticesinde yüce Allah kıyamette bu hususu Hz. İsa'ya soracaktır. Hz. İsa ise Yüce Allah'ı tesbih ederek kendisine yaraşır bir üslupla bâtil olan bu inançla bir bağının olmadığını söyleyecektir. Çünkü Hz. İsa ihlâsı, tevhidi, hakkı yerleştirip insanları bâtil olan inançlardan kurtararak risâlet görevini yerine getirmiştir.¹⁶⁵ Bununla ilgil ayet-i kerîme şöyledir.

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالِ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

Allah: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, «Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin» diye sen mi dedin, buyurduğu zaman o, «Hâşâ! Seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin.

¹⁶² Ankebût 29/52.

¹⁶³ Maverdî, *en-Nüket ve 'l-Uyûn*, IV, 289.

¹⁶⁴ Candan, *Bid'at ve Bâtıl İnançlar Ansiklopedisi*, s. 654; Hançerlioğlu, *İslâm İnançlar Sözlüğü* s. 590-591.

¹⁶⁵ Emiroğlu, Hasan Tahsin, *Kur'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri Esbâb-ı Nüzûl*, Yasin Yay., İstanbul 2003, IV, 149; et-Tabersî, *Mecme'u'l-Beyân*, III, 352; ed-Dürre, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve I'râbuhû ve Beyânuhû*, IV, 60-62.

*Sen benim içimdekini bilirsin, hâlbuki ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca sensin.*¹⁶⁶

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ
وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ

*Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti; sizi güzel ürünlerle rızıklandırdı. Onlar yine de bâtıla inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü ediyorlar?*¹⁶⁷

İbn-i Kesîr, el-Beğâvî, el-Mâverdî mezkûr ayette geçen bâtılın şirk manasına geldiğini ifade etmektedirler.¹⁶⁸

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَرَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا

*De ki: Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur.*¹⁶⁹

el-Beğavî, ayette geçen bâtıl kavramının şirk inancını ifade ettiğini belirtmektedir. el-Beğavî, bu görüşünü es-Süddî'ye dayandırarak ayette geçen hakkın İslâm, bâtılın ise şirk ve putperestlik olduğunu söylemektedir.¹⁷⁰

Hak ve bâtıl kavramlarının anlam açısından geniş bir kulvara sahip olduğu daha önce vurgulanmıştı. İbn Atiyye bu ayette geçen hak ve bâtıl kavramları hakkında yapılan yorumları ele almış ve İbn Cüreyc'e göre ayette geçen bâtılın şirk manası taşıdığını ifade etmiştir.¹⁷¹

Sonuç olarak bâtıl kavramının taşıdığı diğer manalarla birlikte kimi zaman şirk inancını ifade ettiğini söylemek mümkündür. Bâtılın şirk manasına gelmesi ve olumsuz tip yöneticilerin de şirk inancını benimsemesi sonucu bu yönetiler bâtıla nispet edilmişlerdir.

¹⁶⁶ Maide 5/116.

¹⁶⁷ Nahl 16/72.

¹⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Âzîm*, IV, 503-504; el-Beğâvî, *Me 'âlimu 't-Tenzîl*, V, 31-32; el-Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-Uyûn*, III, 202-203

¹⁶⁹ İsrâ 17/81.

¹⁷⁰ el-Beğavî, *Me 'âlimu 't-Tenzîl*, V, 122.

¹⁷¹ İbn Atiyye, *el-Muharriru 'l-Vecîz fi Tefsîri 'l-Kitabi 'l-Aziz*, III, 480.

1.2.3.4. Bâtil Kavramının Küfür Manasında Kullanılması

Bâtil kavramının bir diğere manası da küfür ve inkârdır. K-f-r kökünden gelen küfür kavramı örtmek, setr-i nimet, hakkın gizlenmesi, bir şeyin şer'î açıdan imkânsız olması manasına gelmektedir.¹⁷² Kur'ân-ı Kerîm'de k-f-r kökünden türemiş olan 523 kelime mevcuttur.¹⁷³

Terim olarak küfür kavramını kişinin peygamberin Yüce Allah'tan almış olduğu ve onun adına tebliğde bulunduğu hususları, peygamberi tasdik etmemesi ve inanmamasıdır. İnanması gerekenlere inanmayan ve onları inkâr eden kişiye kâfir denir. Küfür kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de aynı zamanda inkâr, cahd, tekzip ve işrâk kavramları ile de ifade edilmektedir. İslâm literatüründe küfür olgusu inanılması gereken hususlara ilk etapta inanılmaması şeklinde olduğu gibi, imandan sonra bir takım sözlü veya fiilî davranışlar neticesinde de meydana gelmesi mümkündür.¹⁷⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen şirk kavramı nasıl batıl manasında kullanılmış ise aynı şekilde küfür kavramı da bâtil manasında kullanılmıştır.¹⁷⁵ İbn-i Kesîr küfrü hakkın örtülmesi ve gizlenmesi olarak izah etmektedir. Bu izahat ışığında eğer hak gizlenmiş ise ortaya batıl çıkmıştır diyebiliriz. Çünkü hakkın olmadığı yerde bâtil yayılır ve insanlar hak olan yoldan sapmaya başlar.¹⁷⁶

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirlerin bâtila, mü'minlerin de hakka tabi olduklarını bildirmektedir.¹⁷⁷ Daha önce de geçtiği üzere bu ayette geçen bâtil kavramının müfessirlerce Şeytân veya insanın hevâsı olarak tefsir edildiğini belirtmiş ve bunların kişiyi inanç açısından tehlikeye düşürdüğünü belirtmiştik.

Bâtila nispet edilen yöneticiler inanç konusunda Yüce Allah'ın rızasının uygun olmayan inançları benimsediklerinden küfür ehli olarak kabul edilirler. Bu yöneticilerin en bariz özelliği inanç konusunda küfrü benimsemeleridir. Bâtilin küfür manasına

¹⁷² el-Cerrâhî, Safer el-Muhibbî, *İstulâhât-ı Sofîyye fî Vatân-ı Asliyye Tasavvuf Terimleri*, Kırk Kandil Yay., İstanbul 2013, s. 232; el-İsfâhânî, *el-Müfedit*, s. 714.

¹⁷³ Okuyan, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân-ı Kerîm Sözlüğü*, Düşün Yay., İstanbul 2015, s. 722.

¹⁷⁴ Topaloğlu, Bekir, ve Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay., İstanbul 2005, s. 192.

¹⁷⁵ Candan, *Kur'an-ı Kerîm'de Hak ve Bâtil Mücadelesi*, s. 113.

¹⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* I, 83.

¹⁷⁷ Muhammed 47/3.

gelmesi ve bu olumsuz tip yöneticilerin de küfür inancını benimsemesi sonucu bu yönetiler bâtila nispet edilmişlerdir.

1.2.3.5. Bâtil Kavramının Yalan Manasında Kullanılması

Yalan kelimesinin Arapça karşılığı olan kezib (kizb) sözlüklerde, doğruluğun (sıdk) karşıtı, bir konuda gerçeğe aykırı haber veya bilgi vermek, sözün vâkıya uygun olmaması diye tanımlanır. Bâtil kavramının taşıdığı anlamlardan biri de yalandır. Bâtil temelsiz bir iddia olduğu gibi yalan da temelsiz uydurulmuş bir olgudan ibarettir.¹⁷⁸

وَلِلَّهِ مَلِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُحْسِرُ الْمُبْطِلُونَ

*Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Kıyametin kopacağı gün var ya, işte o gün bâtila sapanlar hüsrana uğrayacaklardır.*¹⁷⁹

Bu âyette geçen küfre sapanlar anlamındaki “المُبطِلُونَ” bâtil kavramıyla aynı kökten gelmekte olup yalan ve yalancılar manasında kullanılmıştır.¹⁸⁰

İbn Aşur ayette geçen “المُبطِلُونَ” lafzını “inanç, söz ve amellerinde bâtila uyanlar” olarak tefsir etmiştir. Çünkü bâtil hakkın zıddı olan şeydir.¹⁸¹

Batıl kavramının yalan manaya gelmesi ve batıla nispet edilen yöneticilerin bir özelliğinin yalan olması arasında bir ilişki söz konusudur. Zira bu tip yöneticilerin her türlü icraati hakla değil de bâtila irtibatlı olduğundan, doğruluk ve güvenilirlik vasıflarından uzaktırlar. Bundan dolayı söylem, eylem ve vaatlerinde daima bir aldatma ve yalan söz konusudur.

1.2.3.6. Bâtil Kavramının Şeytan Manasında Kullanılması

Sözlükte “uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek” anlamındaki şatn (şütûn) veya “öfkesinden yanıp tutuşmak” mânasındaki şeyt kökünden

¹⁷⁸ Çağrı, Mustafa, *DİA* “yalan”, İstanbul 2013, XXXXIII, 297.

¹⁷⁹ Câsiye 45/27.

¹⁸⁰ es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 226; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VII, 363; İbn Ebû Zemenin, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Aziz*, IV, 216.

¹⁸¹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXV, 366.

türediği ileri sürülen şeytân kelimesi (çoğulu şeyâtîn) “hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helâke mâruz kalmış varlık” demektir.¹⁸²

Şeytânın hakka ilk başkaldıran olması ve her türlü kötülük ve fesadı yayması açısından bâtil kavramıyla ilişkilendirilmektedir.

قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلَ وَمَا يُعِيدُ

*De ki: "Hak geldi. Artık bâtil yeni bir şey ortaya çıkaramaz, eskiyi de geri getiremez."*¹⁸³

el-Begavî bu âyette geçen “الْبَاطِلُ” kelimesini şeytan olarak, “الْحَقُّ” kelimesini de Kur’ân ve İslâm olarak tefsir etmiştir. Burdan kaste edilen mana bâtilin yok olması ve hakkın gelmesidir. Öyle ki ondan geriye tek bir şey bile kalmayacaktır. Bununla irtibatlı olarak Yüce Allah başka bir ayette şöyle buyurmaktadır: “Hayır, biz hakkı bâtilin üzerine atarız da beynini parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiş.”¹⁸⁴ Katâde de bu ayette geçen “الْبَاطِلُ” kelimesini şeytan olarak tefsir etmiş, Mukâtil ve Kelbî’nin de bu görüşte olduğunu söylemiştir.¹⁸⁵

ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ

*Bu, inkâr edenlerin bâtila uymaları ve inananların Rablerinden gelen gerçeğe uymalarından dolayıdır. İşte Allah, onların örnek teşkil edecek durumlarını insanlara böyle anlatır.*¹⁸⁶ Bu âyette geçen “الْبَاطِلُ” kelimesi de şeytan anlamındadır.¹⁸⁷

el-Maverdî bu âyette geçen “الْبَاطِلُ” kelimesiyle ilgili iki görüşü aktarmaktadır. Birincisinde Yahyâ b. Selâm’ın görüşünü nakletmekte ve ona göre bâtilin şeytan manasına geldiğini ifade etmektedir. İkinci görüşte ise İbn Şecere’ye ait olduğunu belirterek bâtilin tapılan put ve heykeller olduğunu söylemektedir. Maverdî’ye göre şeytanın bâtil diye isimlendirilmesinin sebebi Şeytanın insanları bâtila çağırıp hak yoldan saptırmasından dolayıdır.¹⁸⁸

¹⁸² Çelebi, İlyas, *DİA*, “Şeytân”, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 99-101.

¹⁸³ Sebe' 34/49

¹⁸⁴ Enbiyâ 21/18.

¹⁸⁵ el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, VI, 406.

¹⁸⁶ Muhammed 47/3.

¹⁸⁷ Muhammed b. Abdülazîz el-Hadrâmî, *es-Sirac fî Beyâni Ğaribi'l-Kur'ân*, Mektebetu Dâru'l-Minhâc, Riyâd, 2013, s. 238.

¹⁸⁸ el-Maverdî, Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Müessesetu'l-Kütübi's-Sek3afe, Beyrut, V, 292. trz.

Bâtil olarak kabul edilen herşeyin ortaya çıkışında şeytanın var olması ve asıl müsebbib olarak görülmesinden dolayı, bâtil kavramının şeytan manasına geldiğini söylemek mümkündür. Bu mana yöneticilik bağlamında ele alındığında, yöneticilerin şeytani olan davranışların bâtil olduğunun bilincinde olması gerektiğini ifade etmek mümkündür.

1.3. Hak ve Bâtil Kavramlarının Birbiriyle İlişkisi

Hak ile bâtil kavramları gerçek anlamda birbirlerinin zıttı ve tezadıdır. Bu iki kavram her açıdan birbirinin muhalifi ve karşıtı olan her şeyi ifade etmektedir. Bununla beraber ikisinin tamamıyla ya da kısmen bir arada bulunması da mümkün değildir. Böyle bir girişim ateşle barutun bir araya getirilmesi, ilaçla zehirin karıştırılması ya da berrak bir suyun bulandırılması gibi bir netice verir.

Hak ve bâtilin ölçü ve vasıfları Kur'ân ayetleriyle bilinebilir. Kur'an hakkın daimi olacağını, bâtilin ise yok olmaya mahkûm olacağını bildirmektedir.¹⁸⁹ Bununla beraber bu daimilik ve geçicilik vasfi da bir benzetmeyle şu şekilde beyan edilmiştir:

O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile bâtila böyle misal getirir. Köpüğe gelince söniş gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.¹⁹⁰

Hak ve bâtilin mukayesesinin yapıldığı bu âyeti müfessirler şu şekilde tefsir etmektedir: Yüce Allah, faydalı, kullanıma elverişli maddelerle, faydasız çer çöpleri bir biriyle kıyasladıktan sonra bunları hak ve bâtila bir misal olarak verdiğini belirtmektedir. Nasıl ki yer sel sularıyla sulanıp fayda veriyorsa aynı şekilde hak da insanlığa fayda verir. Bunun karşı cenahında ise yok olmaya, kaybolmaya mahkûm olan köpük vardır ki o da bâtili temsil etmektedir. Onun da ne faydası vardır ne de kalıcılığı. Aynı şekilde altın,

¹⁸⁹ İsra 17/81.

¹⁹⁰ Ra'd 13/17.

gümüş, demir vb. saf madenler ise hakkı temsil ederken, dumana karışıp yok olan kıymetsiz maddeler de bâtılı temsil etmektedir.¹⁹¹

Gazalî hak ile bâtıl kavramlarını mukayese ederek aralarındaki ilişkiyi şu şekilde ortaya koymaktadır: Bâtılın karşıtlığını tam anlamıyla ifade eden isim hak kelimesidir. Zira her şey kendisinin zıttıyla tanınır ve bilinir. Bu yüzden edindiğimiz her haber ya mutlak anlamda bâtıl ya da mutlak anlamıyla haktır. Bu hak ya da bâtıl olma durumu bir yönden de olma şansına da sahiptir. Bizzat var olması imkânsız olan her ne varsa mutlak anlamıyla bâtıldır. Bununla beraber bizzat var olması gerekli/vacip olan her ne varsa o da haktır.¹⁹²

Hak ve bâtıl kavramlarının her biri birer kutbu temsil etmektedir. Bu yüzden tarih boyunca hak taraftarları ile bâtıl taraftarları arasında mücadeleler süregelmıştır. Bu mücadelede her iki tarafın yöntemine bakıldığında da arada büyük farkların ortaya çıktığı görülmektedir. Hak ehlinin yöntemine bakıldığında mücadelede en güzel yöntemi seçtikleri,¹⁹³ en güzelini sundukları,¹⁹⁴ sözün en uygun olanını söyledikleri,¹⁹⁵ davranışlarında vasat oldukları,¹⁹⁶ kulluk görevlerini ifa ettikleri,¹⁹⁷ mücadele ettiklerinde hikmetle davrandıkları¹⁹⁸ görülmektedir.

Bâtıl ehlinin yöntemi göz önüne alındığında ise bilgisizce hareket ettikleri,¹⁹⁹ kendilerine gelen ilahi mesajı yalanladıkları,²⁰⁰ hileye başvurdukları,²⁰¹ saldırgan ve tehditkâr davrandıkları²⁰² muhataplarını alaya alıp küçümsedikleri²⁰³ ve itibarlarını

¹⁹¹ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIII, 116-122; İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâfî el-Endelüsî, *el-Muharriru'l-Vecîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2001, III, 307-308; Se'âlebî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebî Zeyd, *Cevâhiri'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1997, III, 366.

¹⁹² Gazzâlî, Ebû'l-Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerhi Me'anî Esmâü'l-lahi'l-Hüsna*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 126.

¹⁹³ Nahl 16/125.

¹⁹⁴ Bakara 2/83.

¹⁹⁵ İsrâ 17/53.

¹⁹⁶ Bakara 2/190.

¹⁹⁷ Furkân 25/64.

¹⁹⁸ Nahl 16/125.

¹⁹⁹ Hac 22/3,8.

²⁰⁰ En'am 6/25.

²⁰¹ Târik 86/15.

²⁰² Şu'arâ 26/29.

²⁰³ Şu'arâ 26/23,26.

zedelemeye çalıştıkları,²⁰⁴ büyüklük tasladıkları²⁰⁵ vb. menfî tutumlar sergiledikleri anlaşılmaktadır.

²⁰⁴ Zuhrûf 43/52.

²⁰⁵ Kasas 28/4.

İKİNCİ BÖLÜM

HAK ve BÂTIL KAVRAMLARI BAĞLAMINDA YÖNETİCİLER

2.1. Kur'an-ı Kerîm'de Mülk Kavramı

Kur'an-ı Kerîm'in en çok değindiği kavramlardan biri hiç şüphesiz “mülk” kavramıdır. Bu kavram genel anlamda yönetimle alakalı olup, siyasi yönetim ve otoriteyi ifade etmektedir.

Mülk kavramı Râgıb el-İsfahânî'ye göre iki manaya gelmektedir. Birincisi; sahip olma/temellük ve yönetme/tevellidir. İkinci manası ise iktidar ve güçtür. Meleke fiilinin mastarları olan “melk ve milk” kavramları da mülk kavramını karşılamaktadır. “mülk” ve “milk” arasındaki farka baktığımızda mülk insanlar üzerindeki tasarrufu, milk ise eşya ve menfaatleri üzerindeki tasarrufu ifade etmektedir.²⁰⁶

Bu kavramın çokça kullanıldığı Kur'an kıssalarına baktığımızda, Hz. İbrahim'in soyundan gelenlere mülk verildiği bildirilmektedir. Tarihin seyri içerisinde bu soydan gelen Hz. Yûsuf, Hz. Davûd ve Hz. Süleymân'a bu mülk verildiği de Kur'an bizlere beyân etmektedir.²⁰⁷ Bu ayetler de zikrolunan “mülk” kavramı, genel anlamda yöneticiliği, hükümranlılığı, krallığı ve iktidarı ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerîm mülk kavramlarını ikiye ayırmaktadır. Bunlardan bir kısmı Yüce Allah ile ilgili iken, diğer kısmı ise insanlarla ilgilidir. Yüce Allah'la ilgili olan mülk kavramları O'nun egemenliğini ve yönetimini ifade eder. Varlıklar üzerindeki egemenlik ve otoritesini ifade etmek için “mülkü's-semâvati ve'l-ard”²⁰⁸ ile bu kavramın daha geniş manasını ifade eden “melekûtu's-semâvât ve'l-ard”²⁰⁹ kavramları kullanılmıştır. Ayrıca her şey üzerindeki egemenliğin hem dünyada hem de ahirette de sadece Yüce Allah'a ait olduğunu ifade eden “biyedihi'l-mülk”,²¹⁰ “lehu'l-mülk”,²¹¹ “mâliki yevmid'-dîn”²¹² ve

²⁰⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.774.

²⁰⁷ Bakara 2/124,128; Nisa 4/54; Sâd 38/35.

²⁰⁸ Bakara 2/107; Âl-i İmrân 3/189; Mâide 5/17,18,40,120; A'râf 7/157; Tevbe 9/116; Yûnus 10/31; Nûr 24/42; Fûrkan 25/2; Sâd 38/10; Zümer 39/44; Şûrâ 42/49; Zuhruf 43/85; Câsiye 45/27; Feth 48/14; Hadîd 57/2,5; Burûc 85/9.

²⁰⁹ En'âm 6/75; A'râf 7/185; Mü'minûn 23/88; Yâsin 36/83.

²¹⁰ Mülk 67/1.

²¹¹ En'âm 6/73; Fâtır 35/13; Zümer 39/6; Teğâbun 39/1.

²¹² Fatiha 1/4.

“lem yekün lehû şerîkun fi'l-mülk”²¹³ ifadeleri asıl mülkün Yüce Allah’a ait olduğunu ifade etmektedir.

Yüce Allah kendi mülkünden aynı zamanda insanlara da bir pay vermiştir. Kur’an’da Yüce Allah’ın mülkünü ifade eden kavramlarla beraber aynı şekilde insanlarla ilgili mülk kavramları da bulunmaktadır. Bu kavramlar Hz. Davud, Hz Süleyman, Tâlut ve Firavuna verilen mülkü ifade etmektedir.

İbn Cüzey, Nisâ 54. âyette geçen “وَأَتَيْنَاهُم مَّلَكًا عَظِيمًا” pasajından kastedilen mülkün, Hz. İbrâhîm’in soyundan gelen Hz. Yûsuf, Hz. Davûd ve Hz. Süleymân’a verilen mülk ve saltanat olduğunu belirtmektedir.²¹⁴

İbn Kesîr ise “وَأَتَيْنَاهُم مَّلَكًا عَظِيمًا” ibaresini İsrâîl oğulları ve onlardan sonra gelen nesillere verilen peygamberlik, kitap, hikmet ve saltanat olarak izah etmiştir.²¹⁵ İbn ‘Useymîn aynı ayeti Hz. İbrâhîm’in soyundan gelenlere verilen büyük ve geniş bir yönetim olarak tefsîr etmiştir. Bu yüzden dikkat edilirse kıssalarda geçen pek çok hükümdar peygamber Hz. İbrâhîm’in soyundandır. Öyle ki Hz. Süleymân’a verilen mülkün büyüklüğü bir misal olarak verilerek bu hükümrallığın boyutu somutlaştırılmıştır.²¹⁶

Kur’ân- Kerîm’in ele aldığı ve kendilerine mülkün verildiği şahsiyetler sadece Hz. İbrahim’in ailesiyle sınırlı değildir. Bunların dışında aynı şekilde Firavun, Nemrut, Tâlût, Câlût, Zülkarneyn, Sebe Melikesi ve ismi açıkça ifade edilmeyen pek çok kişiye mülkün verildiği beyan olunmaktadır.²¹⁷

²¹³ İsrâ 17/111; Furkân 25/2.

²¹⁴ İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Girnâti, *et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1995, I, 195.

²¹⁵ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâîl b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, II, 296.

²¹⁶ El-Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm Sûretu'n-Nisâ*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 2009, I, 415.

²¹⁷ Bakara, 2/102, 247, 248, 249,250, 251, 258; Âl-i İmrân, 3/189; Nisâ, 4/54; Kehf, 18/84; Neml, 27/22-23.

Tâlût,²¹⁸ Nemrut²¹⁹ Firavun²²⁰ ve diğer şahsiyetlerin yönetici ve hükümdar oldukları da aynı şekilde “mülk” kavramıyla ifade edilmektedir. Mülk kavramı genel bir tabir olup iktidar, otorite, hüküm ve saltanat manasını ifade etmektedir.

Kur'an mülkün Yüce Allah'a ait olduğunu, yer ile göğün içindeki her şeyin onun saltanat ve otoritesi altında olduğunu belirtmiştir.²²¹ Bununla beraber mülk belli bir kesime has kılınmamış, tarihin pek çok aşamasında hak olsun bâtıl olsun birtakım kimselere belirli bir süre zarfında mülk verilmiştir. Yönetimin sahip olduğu güç ile dünya hayatının nizam ve düzeninin tesis edilmesi murat edilmiştir. Bu gayeye binaen şayet mülk bir peygamberin ya da iman ve adalet sahibi şahsiyetlerin elinde ise yani hak ehlinin sorumluluğuna bırakılmışsa bu bir lütuf olarak görülmüştür. Eğer yönetim bâtılın elinde ise bu bir zulüm sebebi olarak görülmüştür.²²²

Hz. Davud'a verilen mülkle beraber aynı zamanda bu mülkün güçlendirildiği ve kendisine hikmet ile hüküm verme yeteneğinin de verildiği beyan edilmektedir.²²³ Hz. Süleymân'a mülk verildiğini ifade eden ayet şudur:

قَالَ رَبِّ اغْنِزْ لِي وَهَبْ لِي مَلِكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

*Süleyman, "Ey Rabbi2m! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümlerlik) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!" dedi.*²²⁴

er-Râzî bu ayette istenen mülkü ve gayesini şu şekilde izah etmektedir: burada istenilen mülk, kimsenin asla erişemeyeceği ve başkaları tarafından kendisinden alınamayacak olan güç ve otoritedir. Böyle bir mülkün istenme gayesi ise hem risalet görevinin desteklenmesi hem de bir mucizenin gösterilmesidir. Hz. Süleymân'a böyle bir mülkün verildiğinin delili sonraki ayetlerde geçen rüzgârların, cin ve şeytanların onun emrine verdiğini ifade eden ayetlerdir.²²⁵

²¹⁸ Bakara 2/247-248.

²¹⁹ Bakara 2/258.

²²⁰ Mü'min 40/29; Zuhûr 43/51.

²²¹ Zuhûr, 43/84-86; Tevbe, 9/115-116.

²²² Sâd 38/39.

²²³ Sâd 38/20.

²²⁴ Sâd 38/35.

²²⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXVI, 207-208.

2.1.1. Yöneticilerle İlgili Kavramlar

Kur'ân'ın sıkça işlediği konulardan bir tanesi de yönetim ve yöneticilerdir. Bu konuya bu kadar ehemmiyet verilmesinin sebebi yeryüzündeki otoritelere, devletlere, hükümdarlara örneklik teşkil edecek bir yönetimin temel ilkelerini göstermektir. Bu da genellikle Kur'an kıssalarında sıklıkla işlenmiş ve tarihte yaşamış bazı şahsiyetlerin hayatlarına değinilmiştir.

Bu kıssalarda geçen yöneticiler zaman zaman farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Bu bölümde yöneticileri ifade eden kavramları izah edilmeye çalışılacaktır.

2.1.1.1. Mâlik (المالك), Melik (المَلِك), Melîk (المَلِكِ)

Malik olmak, istila etmek ve hükmetmek anlamlarındaki “m-l-k” kökünden türeyen “mâlik”, mülk sahibi hükümler demektir. Yüce Allah'ın sıfatı olarak mâlik, bütün varlıkların sahibi; melik ise bütün varlıkları, âlemleri yöneten, dilediğini yapan ve dilediği gibi hükmeden demektir.²²⁶ Malik, bir şeyin veya emsallerinin tek tek veya toptan/birlikte tasarrufunda yetkili olan kişidir.²²⁷

Malik kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de üç defa geçmektedir.²²⁸ Bu kullanımların ikisi Yüce Allah için olup, diğeri ise cehennemi idare eden meleklerin isimlerinden biri olarak geçmektedir. Bu kullanımların terkiplerine baktığımızda “maliki yevmiddîn” (din gününün mâliki)²²⁹ ve “mâliku'l-mülk (mülkün sahibi)²³⁰ şeklinde geldiği görülmektedir. Mâlik kavramının üçüncü kullanımı ise Zuhrûf Suresinin 77. ayetinde geçmektedir. Ancak burada kastedilen cehennemi idare eden meleklerden birinin özel ismi olup kendisine verilen görev ve otoriteden dolayı Mâlik diye isimlendirilmiştir.

Mülk kökünden türeyen “melik” kavramı da mülk sahibi anlamına gelmektedir. Çoğulu “mülûk ve emlâk” olarak gelmektedir.²³¹ Ayrıca “melik” için “melîk” kelimesi de kullanılabilir. Bu durumda çoğulu “mulekâ” olarak gelir.²³² Melîk, kavramı “مالك”

²²⁶ Karagöz, İsmail vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, “mâlik”, DİB Yay. Ankara 2015, s. 405-407.

²²⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, III, 213.

²²⁸ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 848.

²²⁹ Fatıha 1/4.

²³⁰ Âl-i İmran 3/26.

²³¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, X, 491-492; ; İbn Fâris, *Mu'cemü'l-Makâyis fi'l-Lüğa*, V,351-352.

²³² el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Luğa*, Daru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve'n-Neşr, Mısır trz., X, 269.

manasında olup “فعليل” kalıbında mübalağa için gelmektedir.²³³ İbn Âşûr’a göre “مليك” kavramı “ملك” kavramından daha belîğ ve daha açıktır.²³⁴

Melik kavramı Kur’an’da bir yandan evreni yöneten Allah’ın sıfatı olarak kullanılırken öte yandan da insanları yöneten yöneticileri/hükümdarlar ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca bu kavram evrenin hâkimi manasında Yüce Allah’ın güzel isimlerinden birini ifade etmektedir. Melik kelimesinin terkip edilmiş formatlarına bakıldığında üç şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bu formatlar, hak hükümdar manasında “meliku’l-hak”,²³⁵ mukaddes melik manasında “el-meliku’l-kuddus”,²³⁶ ve son olarak da insanların hükümrani manasında “meliku’n-nas”²³⁷ şeklinde kullanılmıştır. Melik kavramı kâinat ve evrenin hâkimi manasının dışında insanların hükümdarı/kralı anlamına da gelmektedir.²³⁸

Melik kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Kamer Sûresi 55. âyette geçmektedir. Âyeti kerîmede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: (فِي مَفْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ) "*Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.*"²³⁹ Mâverdî, bu ayette geçen “melik” kavramı ile “melik” kavramının aynı manayı ifade ettiğini söylemektedir.²⁴⁰ el-Kâsımî ise, “melik” kavramının mübalağa sığması olduğunu ve “mâlik” anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.²⁴¹

Hükümdar/kral manasında kullanılan melik kavramının hem olumlu hem de olumsuz mana da kullanılması da ona ayrı bir hususiyet katmaktadır. Bu hususiyetin asıl sebebi hak veya bâtıla yönelik takınılan tutum ve davranışlardır. Olumlu karakterler için verebileceğimiz misal Hz. Davût olabilir. Çünkü kendisi hem nebi hem de meliktir. Aynı şekilde Hz. Süleymân ve Zülkarneyn de bu olumlu karakteri temsil eden şahsiyetlerdendir. Olumsuz karaktere sahip hükümdarlara da örnek olarak Câlût ve

²³³ er-Res’anî, İzzettin Abdurrezzak b. Rizkullah, *Rumuzu’l-Kunuz fi Tefsiri’l-Kitabi’l-Aziz*, Mektebetü’l-Esedî, Mekke 2008, VII, 542.

²³⁴ İbn Aşur, XXVII, 226.

²³⁵ Tâhâ 20/114.

²³⁶ Haşr 59/23.

²³⁷ Nâs 114/2.

²³⁸ Akyüz, *Kur’an’da Siyasi Kavramlar*, s. 140-142.

²³⁹ Kamer 54/55.

²⁴⁰ el-Maverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, IX, 98.

²⁴¹ el-Kâsımî, Muhammed Cemaluddin, *Mehâsinu’t-Te’vil*, Dâru’l-Kütübil-İlmiyye, Beyrût 2003, IX, 98.

Firavun verilebilir. Bunlar melik olmakla beraber yaptıkları fiil ve icraatlerden dolayı daima olumsuz hükümdar karakterlerini temsil etmişlerdir.

Netice itibariyle yönetici konumunda olan kişileri ifade etmek için melik, malik kavramları kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu kavramın kimi zaman Yüce Allah için, kimi zaman melekler için kimi zaman da insanlar için kullanıldığı görülmüştür. Bu kavramlar kimin için kullanırsa kullanılsın yöneticilik ve sorumluluğu ifade ettiği görülmüştür.

2.1.1.2. Halife (الْخَلِيفَةُ)

Halife kavramı, kök olarak “h-l-f” kökünden türemiştir. Lüğatta half (arka, ard) kuddamın (ön) zıt anlamlısıdır. “halefe fulanen” ifadesi biri adına onunla birlikte veya sonrasında iş yapmak anlamına gelir. Aynı kökten türeyen “hilâfet” ise, yerine geçilenin kaybolması (yokluğu), ölümü, acizliği veya temsilci yapılan şeref kazandırmak için, birinin yerine geçmek, adına iş yapmak ve onu temsil etmek anlamındadır.²⁴²

Kur’ân-ı Kerîm’de halîf, halîfe ve istihlâf kavramları da aynı kökten gelen ve birbiriyle bağlantılı olarak kullanılan sözcüklerdir. Genel olarak “halife” kavramı, kök anlamıyla bağlantılı olarak kullanılmaktadır. Halife kavramının çoğulu ise “halâiftir.” Halîf’in çoğulu ise hulefâ’dır. Yüce sultan manasına gelen bu kavram genelde müennes formunda gelmektedir. Ancak bu iki sözcüğün çoğulları, yer değiştirebilir. Yine aynı kökten türemiş olan “istihlâf” kavramı ise, birini halife kılmak anlamında kullanılmaktadır. Birinin başkasının yerine geçerek halife olması ölüm, acziyet veya üstünlük sebebi olan bazı imtiyazlara sahip olmakla meydana gelir.²⁴³

Halîfe ve istihlâf kavramları Kur’ân-ı Kerîm’de biri genel anlamda diğeri de özel anlamda olmak üzere iki manada kullanılmaktadır. Genel istihlâf, tüm insanların yeryüzünün halifesi olması, yeryüzünde var olan her şeyin kendisinin emir ve istifadesine bırakılması, mülkiyetin kendisine tevdi edilmiş olması ve yeryüzünü yönetmek üzere sahip çıkmasıdır. Bununla ilgili Yüce Allah ile melekler arasında geçen “Ben yeryüzünde

²⁴² el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 293-295.

²⁴³ el-Ferâhidî, *Kitabu’l-‘Ayn*, I, 437; İbn Fâris, *Mu’cemü’l-Makâyis fi’l-Lüga*, II, 210-211; el-Cevherî, *es-Sihâh*, s. 1356; el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 293-264; Akyüz, *Kur’an’da Siyasî Kavramlar*, s. 130.

bir halife var edeceğim”²⁴⁴ şeklindeki diyalogu misal olarak verebiliriz. Özel istihlaf ise, devlet veya toplulukların istihlâfi ile bireylerin istihlâfi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Herhangi bir topluluk veya devlete verilen istihlâf, Yüce Allah tarafından bir millete veya ümmete başkalarından sonra hâkimiyetin verilmesi ya da pek çok milletleri onların yönetim ve idaresi altında birleştirmesidir. Nûh’a (a.s) iman edenlerin diğerlerine olan istihlâfi,²⁴⁵ Hûd kavminin Nuh’un kavmine istihlâfi²⁴⁶ bir topluluğun diğer bir topluluğun yerine geçmesine/istihlâf misal olarak verilebilir. İstihlâf sebeplerini (iktidar değişim sebepleri) beyan eden ayetlere baktığımızda bu ayetlerde ayrıca iktidarın işleme mekanizması ile iktidarın amaçlarıyla da karşılaşırız. İnanç, salih ameller, dinin toplum nezdinde kabul görmesi, güven ortamının tesisi, ibadetlerin yerine getirilmesi ve inkârcıların sapıtıp cezaya çarptırılması hususları bu gaye ve sebeplere dendir.²⁴⁷

Bireylere verilen istihlâf ise devlet yöneticileri için söz konusu olmaktadır ki bu tür istihlâf araştırmamızın temel kavramlarından biridir. Bu tür istihlâfa Hz. Davud, Hz. Süleyman, Tâlut vb. şahsiyetleri misal olarak verebiliriz. Hz. Davud’un istihlâfi ile ilgili ayeti kerime şöyledir:

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

*Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır."*²⁴⁸ Tabi burada bilinmesi gereken bir diğer husus ise Hz. Davûd’un dini ve siyasi otoriteleri bir arada tutan hem bir peygamber hem de bir yönetici/hükümdar olmasıdır. Kur’an-ı Kerim’de halife kavramı, sadece Hz. Davûd için siyasi içerik taşımaktadır. Bununla kast edilen onun yöneticiliğidir. Bunun dışında “h-l-f” kökünden türeyip devlet ve toplulukların birbirinin yerine geçmesini ifade eden istihlâf kavramı ise sadece siyasi

²⁴⁴ Bakara 2/30.

²⁴⁵ Yunus 10/73.

²⁴⁶ A’raf 7/69. Ayrıca bkz. A’raf 7/65-72.

²⁴⁷ Akyüz, *Kur’an’da Siyasî Kavramlar*, s.130-136.

²⁴⁸ Sâd 38/26.

iktidar ve nasıl değişikliği için kullanılmıştır. Bu yüzden bireysel değil de siyasi-sosyal bir anlam kazanmıştır.²⁴⁹

Netice itibariyle, halife kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de siyasi otorite olarak Hz. Dâvûd iin kullanılmış olup, toplulukların ve devletlerin siyasi olarak değişikliği için de istihlaf kavramı kullanılmıştır. Bu kavram içerdii mana itibariyle ilerleyen zamanlarda siyasi bir anlam kazanarak Hz. Peygamber’den sonra gelen devlet yöneticilerini ifade eden bir unvan haline gelmiştir.

2.1.1.3. Ülü’l-Emr (ولو الأمر)

Kur’ân-ı Kerîm’de yöneticileri ifade etmek için kullanılan terimlerden bir diğeri de “ülü’l-emr” kavramıdır. Kur’an’da geçen “emr” kavramı “dîn,²⁵⁰ kavl/söz,²⁵¹ azap,²⁵² Hz. İsa,²⁵³ Bedir’de katledilecekler,²⁵⁴ Mekke’nin fethi,²⁵⁵ Beni Kurayza’nın öldürülmesi ile Benî Nadir’in sürülmesi,²⁵⁶ kıyâmet²⁵⁷, kazâ/hüküm,²⁵⁸ vahiy,²⁵⁹ iş,²⁶⁰ zafer/yardım²⁶¹ ve günah²⁶²” olmak üzere on üç şekilde tefsir edilmektedir.²⁶³

Emir sahipleri manasına gelen “Ülü’l-Emr” kavramında ki “emr” sözcüğü iktidar ve yönetim anlamında kullanılmaktadır. Ülü’l-emr, veliyyu’l-emr’in çoğuludur. Nisâ 59. ayette geçen “وأولي الأمر منكم” deyimini bir görüşe göre peygamber zamanındaki devlet ricâlini kastetmektedir. Bunlar kimilerine göre, ehl-i beyte mensup olan imamlardır. Kimilerine göre iyiliği emredenlerdir. Bu konuda İbn Abbâs şu izahatı yapmaktadır: onlar Yüce Allah’a bağlı olan fakihler ve din ehlidirler. Ragıb el-İsfahânî ise tüm bu görüşlerin doğru olduğunu söyler ve insanların kendileri ile eğitildiği ulu’l-emr’i dört gruba ayırır. Birinci grup, enbiyalardır. Zira onların otorite ve idareleri her tabakadan olan insanların

²⁴⁹ Akyüz, *Kur’an’da Siyasî Kavramlar*, s. 134-135.

²⁵⁰ Tevbe 9/48; Enbiya 21/93.

²⁵¹ Kehf 18/21; Tâhâ 20/62; Hûd 11/40.

²⁵² İbrâhîm 14/22; Meryem 19/39; Hûd 11/44.

²⁵³ Meryem 19/35.

²⁵⁴ Mü’min 40/78; Enfâl 8/44.

²⁵⁵ Tevbe 9/24.

²⁵⁶ Bakara 2/109.

²⁵⁷ Nahl 16/1; Hadid 51/14.

²⁵⁸ Yûnus 10/3; A’râf 7/54.

²⁵⁹ Secde 32/5.

²⁶⁰ Şuarâ 26/53.

²⁶¹ Âl-i İmrân 3/154.

²⁶² Talâk 65/9; Haşr 59/15; Mâide 5/95.

²⁶³ Mukatil b. Süleyman, *el-Vucûh ve’-Nezâir*, s. 198-200.

her türlü işlerine (maddi-manevi) nüfuz eder. İkincisi idarecilerdir/vulât. İdarecilerin otoriteleri avamın dışına nüfuz eder ama içlerine sirayet edemez. Üçüncüsü bilgelendir (hukemâ). Bunların otoriteleri sadece elit ve aydın tabakanın içlerine nüfuz eder fakat içlerine etki edemez. Dördüncüsü ise vaizlerdir. Vaizlerin otoritesi ise avamın içlerine nüfuz eder ama dışlarına hükmedemez.²⁶⁴

Kur'an'da iki defa geçen "ulû'l-emr" kavramı farklı yorumlara konu olmuştur. İbn Teymiyye'ye göre bu kavram siyasi ve askeri alanlardaki yöneticiler ile âlimleri ifade etmektedir.²⁶⁵ Bununla beraber tasavvuf ehli bu kavramın meşayihî (şeyhler) ifade ettiğini ileri sürmektedir. Bu kavram farklı yorum ve anlayışlara konu olmakla beraber daha geniş bir anlamda ele alınırsa "her alanda etkin kişiler/otoriteler" şeklinde anlaşılması durumunda siyasetten tasavvufa, ilimden askeri işlere kadar pek çok alanı kapsayabilir.²⁶⁶

Sonuç olarak Kur'an'da iki defa geçen "ulû'l-emr", her alanda etkin ve yetkin otoriteleri, yöneticileri ifade ettiğini belirtmek mümkündür. Sorumluluk sahibi olan yöneticiler, kendi alanlarındaki herşeyden sorumlu olduklarından dolayı "emir sahipleri" olarak nitelendirilmiştir.

2.1.1.4. Sultân (السُّلْطَان)

Yöneticiler için kullanılan diğer kavramlardan biri de "sultân" kavramıdır. "s-l-t" kökünden gelen sultân kavramı, bir şeyi ya da topluluğu nüfuz ve etki altına almak demektir.²⁶⁷ Bu kavram Kur'an-ı Kerim'de iki manada kullanılmaktadır. Birinci manası "hüccet (kessin delil)" olup diğer manası ise; "kahredici kral, kahren mecbur edici hükümlürlüktür."²⁶⁸

²⁶⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 88-90.

²⁶⁵ İbn Teymiyye, Takıyuddin Ahmed, *Siyaset (es-Siyasetü 'ş-Şeriyye)*, trc. Akyüz, Vecdi, Dergâh Yay. İstanbul 1999, s. 33-34.

²⁶⁶ Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, s. 136-138.

²⁶⁷ el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 420.

²⁶⁸ Mukatil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 326-327.

Sultan kavramı Kur'an'da otuz yedi yerde geçmektedir. Soyut anlamda kullanılmış olan bu kavram birkaç yerde “mubin” (apaçık) sıfatıyla, “apaçık/tartışmasız delil/güç” anlamında kullanılmıştır.²⁶⁹

Kur'an'da “sultân” kelimesi dört temel kavramı ifade eder. Sultân kavramının ifade ettiği birinci mana güç, nüfûz ve iktidar manalarıdır. Bununla ilgili ayetler şunlardır.

وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِيَّ

*Benim sizin üzerinizde bir sultanım (yani sizin üzerinizde sizi şirk koşturmayaya kahren mecbur edecek bir hükümlerim) yoktu. Ben, sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim davetime hemen koştunuz.*²⁷⁰

وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَائِعِينَ

*Bizim, sizin üzerinizde hiçbir hâkimiyetimiz yoktu. Hatta siz azgın bir kavimdiniz.*²⁷¹ Bu ayetlerde geçen sultân kavramı bir kişinin başka bir kişiyi kendi emri ve yönetimi altına almasını ifade etmektedir.²⁷²

Sultân kavramının ifade ettiği ikinci mana ise delil manasıdır. Sultan kavramı Kur'an'da daha çok delil ve kanıt (hüccet) anlamında kullanılır. Buna şu ayetleri örnek verebiliriz:

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ
إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

*Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir hüküm indirmediği şeyleri O'na ortak koşturmadan korkmazken, ben sizin ortak koşturduğunuz şeylerden nasıl korkarım! Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki guruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?*²⁷³

²⁶⁹ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 450.

²⁷⁰ İbrâhîm, 14/22.

²⁷¹ Sâffât 37/30.

²⁷² es-Sabûnî, *Safyetu't-Tefâsîr*, II, 120; el-Beğvî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, IV, 345; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIX, 113.

²⁷³ En'âm 6/81.

er-Râzî, bu âyette kinaye olduğunu ve geçen sultân kelimesinden de kast edilen mananın delil ve kanıt olduğunu bildirmektedir. Sultânın inmemesi demek dayanacak her hangi bir delil ve kanıtın olmadığını ifade etmektedir.²⁷⁴

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ

*Andolsun, biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir sultân ile gönderdik.*²⁷⁵

أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهَوْا يَتَكَلَّمُونَ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ

*Yoksa biz kendilerine bir delil (sultan) mi indirdik de o, Allah'a ortak koşmaları konusunda (isabetli olduklarını) söylüyor?*²⁷⁶

وَتَقَعَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدُودَ أَمْ كَانِ مِنَ الْغَائِبِينَ

لَا عَذِيبُهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَأْتِيَنَّكَ أَوْ لِيَأْتِيَنَّكَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ

*Süleyman kuşlara göz atıp yokladı ve şöyle dedi: "Hüdühüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı? Bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil (sultan) getirmediğin kesinlikle onu ağır bir şekilde cezalandıracağım, ya da kafasını keseceğim.*²⁷⁷

Müfessirler bu âyetlerde geçen sultân kelimesini burhan, delil manasında tefsîr etmektedirler.²⁷⁸ Bununla beraber el-İsfahânî, sultân kelimesinin bir diğer manasının delil/kanıt olduğunu yazarken istişhâd olarak Ğâfir sûresinin 35. âyetini vermiştir. el-İsfahânî'ye göre, insanın düşünce yapısına yapılan saldırılar karşısında kişinin kendini muhafaza etmesi ve dayanması için bir dayanağa sahip olması gerekmektedir. İşte bu dayanak da hem güç hem de delil manasına gelen sultân kavramıyla ifade edilir. Vaktiye bakıldığında ise kalpler üzerine yapılan saldırılar ekseriyetle inanç sahiplerine, ilim ve irfan sahiplerine yapılmaktadır.²⁷⁹

²⁷⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 63-64.

²⁷⁵ Hüd 11/96.

²⁷⁶ Rûm 30/35.

²⁷⁷ Neml 27/20-21.

²⁷⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzil*, I, 405; İbn 'Âşûr, *Tefsîru et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XI, 323-324; el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, IV, 198.

²⁷⁹ el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 420.

Sultân kavramının çerçevesine giren üçüncü mana ise, fermân ve izin manalarıdır. Sultân kavramının bu manada kullanıldığı yer Nisâ 91. âyette geçmektedir.

فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيَلْفُوا إِلَيْكُمْ السَّلَامَ وَيَكْفُوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأُولَئِكَ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ
سُلْطَانًا مُّبِينًا

*Eğer bunlar sizden uzak durmazlar, sizinle barış içinde yaşamak istemezler, ellerini savaştan çekmezlerse, onları yakalayın ve onları nerede bulursanız öldürün. İşte bunlara karşı size apaçık bir yetki verdik.*²⁸⁰

er-Râzî âyette geçen sultân kelimesinin iki şekilde tefsir edilebileceğini vurgulamaktadır. Birinci mananın apaçık bir delil, ikinci mananın ise Yüce Allah'ın Müslümanlara vermiş olduğu izin/ferman olduğunu söylemektedir. Buna binaen eğer sultân kelimesinden kast edilen mana “delil” ise o zaman âyetin meali “onları öldürmeniz konusunda size apaçık bir delil gelmiştir” şeklinde olur. Eğer “sultân kelimesinden kast edilen “izin/ferman” ise âyetin meali “o kâfirleri öldürmeniz hakkında size izin/ferman gelmiştir” şeklinde olur.²⁸¹

Sultân kavramının dördüncü manası da bir konuda verilmiş olan yetkidir. Sultân kelimesinin bu anlamda kullanıldığını kısâs meselesinde görmekteyiz. Haksız yere birini öldüren kişinin öldürülmesi konusunda maktulün asabesine verilen yetkiyi ifade etmek için sultân kavramı kullanılmıştır. Konu ile ilgili âyet şu şekildedir:

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ
كَانَ مَنْصُورًا

*Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine sultân (yetki) vermişizdir. Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir.*²⁸²

²⁸⁰ Nisâ 4/91.

²⁸¹ er-Râzî, *Meftâihu 'l-Ğayb*, X, 232.

²⁸² İsrâ 17/33.

Kıyas âyetinde geçen sultân kavramı katilin öldürülmesi veya affedilemesi konusunda asabeye verilen yetkiyi ifade etmektedir.²⁸³

Sultân kavramı ile ilgili yapılan değerlendirmeler neticesinde, bu kavramın da daha önce zikri geçen kavramlar gibi yöneticiliği ifaden kavramlardandır. Sultân kavramı Kur'ân bağlamında siyasi otoriteleri, yönetileri ifade etmezken bu kavram daha sonraki dönemlerde yönetileri ifade eden bir unvan olmuştur.

2.1.1.5. İmâm (الإمام)

Kur'an-ı Kerim'de yöneticileri ifade eden kavramlardan biri de imâm kavramıdır. İmâm kavramı hak ehli yöneticiler için kullanıldığı gibi aynı zamanda bâtil ehli yöneticiler içinde kullanılmıştır. İmâm kavramı Kur'an'da on iki yerde geçmektedir.²⁸⁴

Fîrûzâbadî imam kavramını şu şekilde izah etmektedir: “İmâm” ister hak ister bâtil olsun; insan, kitap veya bu ikisi dışındakilerin fiil ve sözlerinde kendisine uyulandır. Ona göre imam kavramı Kur'an'da şu beş vecihle varid olmuştur: Birincisi; kavmin ileri geleni ile iyilik öncüleri, ikincisi; tüm söz, fiil ve durumları kapsayan levh-i mahfuz, üçüncüsü; rahatlık ile rahmet, dördüncüsü; apaçık yol, beşincisi; kitap ile suhûf manasındadır.²⁸⁵

Bu kavram incelendiğinde yol, kitap, levh-i mahfuz ve önder anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür.²⁸⁶ İlk üç mananın araştırmamızla alakası olmadığından imam kavramının önder manası üzerinde durulacaktır. Bu önderler de iyilik önderleri ve kötülük önderleri olarak iki kısma ayrılmaktadır.

Kur'an'da imâm kavramı genellikle siyasi değil de dini önderler için kullanılmıştır. Bununla beraber imâm kavramının devlet başkanı anlamını taşımasının sebebi iyilik önderi oluşundan kaynaklanmaktadır. Tarih boyunca insanlara önderlik yapanlar arasında bazen de kötülük önderleri de olmuştur. Bu önderler bu kötü olma vasıflarından dolayı

²⁸³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, V, 67-68; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkami'l-Kur'an*, XIII, 73-74.

²⁸⁴ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 103.

²⁸⁵ Fîrûzâbadî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *Besâir Zevî'-Temyîz*, el-Meclisu'l-A'lâ li Ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kâhire 1973, II, 110.

²⁸⁶ el-Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, XII, 22-24; Mukatil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 46-47; Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, s. 127.

hem kendilerine hem de yönetimi altındaki insanlara da zarar vermişlerdir. Bu gruptaki kötülüğü temsil eden önderlere Firavun örnek olarak gösterilebilir.²⁸⁷

İmam kavramının önder manasında kullanıldığı ayetler şunlardır:

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ

“Bir zaman Rabbi İbrahim'i bir takım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: "Ben seni insanlara önder yapacağım." İbrahim de, "Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)" demişti. Bunun üzerine Rabbi, "Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz" demişti.”²⁸⁸

el-Kinnevcî, bu âyette geçen imâm kelimesini şu şekilde izah etmektedir; imâm kendisine uyulan ve kendisiyle yön bulunandır. İnsanlar kendisiyle doğru yöne gittiklerinden dolayı yol ve binalara da imâm denilmektedir. İnsanlar yöneticilerle doğru yolu bulduklarından dolayı yöneticileri ifade etmesi için imâm lafzı kullanılmıştır.²⁸⁹

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظَلَّمُونَ فِتْيَالًا

“Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar.”²⁹⁰

el-Mâverdî konuyla alakalı olarak bu âyette zikredilen imâm lafzını beş şekilde te'vil ederken beşinci te'vîlinde kast edilenin yöneticiler olduğunu söylemektedir. el-Mâverdî'nin imâm kelimesini peygamberler, kitaplar, dinler, ameller ve yöneticiler olarak te'vil etmiştir.²⁹¹

²⁸⁷ Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, s. 128-129.

²⁸⁸ Bakara 2/124

²⁸⁹ el-Kinnevcî, *Fethu'l-Beyân fi Mekâsidi'l-Kur'ân*, I, 273.

²⁹⁰ İsrâ 17/71.

²⁹¹ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, III, 258.

İbnu'l-Cevzî de imâm lafzını el-Mâverdi'nin tefsirine yakın bir şekilde tefsir etmiştir. İbnu'l-Cevzî'ye göre ayette geçen imâm lafzından kastedilen yöneticiler, ameller, peygamberler ve kitaplardır.²⁹²

وَجَعَلْنَاهُمْ أئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ

Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler(imâmlar) yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi."²⁹³

وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ

*Biz ise, istiyorduk ki yeryüzünde ezilmekte olanlara lütufta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları varisler kılalım.*²⁹⁴

وَجَعَلْنَاهُمْ أئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصَرُونَ

*Biz onları (firavun ve askerleri), ateşe çağıran öncüler kıldık. Kıyamet günü de kendilerine yardım edilmeyecektir.*²⁹⁵

Müfessirler yukarıdaki ayetlerde geçen imâm lafzını yönetici, reis, kavmin önderi şeklinde tefsir etmişlerdir. İmâm lafzının bu anlamda kullanılma sebebi insanlara yol göstermesi ve insanların da onlara uymasından kaynaklanmaktadır.²⁹⁶

Sonuç itibariyle imâm kavramı dini yöneticileri ifade ettiği gibi siyasi olarak yöneticileri de ifade eden bir kavram olduğunu ifade etmek mümkündür.

²⁹² İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, V, 64-65.

²⁹³ Enbiyâ 21/73.

²⁹⁴ Kasas 28/5.

²⁹⁵ Kasas 28/ 41.

²⁹⁶ es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, II, 373; İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVII, 80; el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, III, 245; el-Kinnevcî, *Fethu'l-Beyân fi Mekâsidi'l-Kur'ân*, X, 89, 122.

2.2.Kur'an-ı Kerim'de Yöneticilerin Genel/Karakteristik Özellikleri

2.2.1. Hakka Nisbet Edilen Yöneticilerin Özellikleri

2.2.1.1. Tevhit İnancına Sahip Olma (التوحيد)

Sözlükte tek ve bir olmak, birlemek, bir şeyin bir ve tek olduğuna hükmetmek, anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhîd, bir şeyin bir ve tek olduğuna kabul etmek demektir.²⁹⁷

Kâinatın yaratılışından itibaren Yüce Allah'ın insanlar için koymuş olduğu en yüce ilkelerin başında tevhîd gelmektedir. Tevhîd “la ilahe illallah” demek ve bunu her açıdan özümsemektir. Bu kavram her çeşit insanı birbirinden ayıran bir ölçüttür. Mü'mini kâfir ve müşrikten, imanı inkârdan ayıran yegâne esas tevhittir.

İslâm'da dinî hükümler incelendiğinde de bunların üç kısımdan meydana geldiği görülmektedir. Bu kısımlar itikadî, amelî ve ahlaki hükümlerdir. İslâm inanç esaslarından biri olan tevhîd, tüm ilahi dinlerin ortak amacı olup Allah'ın insanlığa vahyettiği en mükemmel inanç sistemidir.

Tevhîd; Yüce Allah'ı uluhiyyet, rububiyet ve sıfatları konusunda birlemektir. Yani Yüce Allah'tan başka yaratıcı olmadığına, rızık verenin, var edip yok edenin Allah olduğuna, emirlerinin her türlü emrin üstünde olduğuna inanmaktır. O'na has özellikleri canlı ya da cansız herhangi bir varlığa, fert, kurum ya da topluluğa vermemektir. Tevhid inancının karşıtı şirkittir. Yani Allah'ın isim ve sıfatlarında; uluhiyyet ve rububiyetinde O'na ortaklar tanımaktır. Allah'ın varlığını bütünüyle inkâr etmek hemen hemen hiçbir toplumda görülmemiştir. Bütün toplumlar Allah'ın varlığını kabul ederler. Ancak asıl sorun, Yüce Allah'a ortak koşmalarıdır. Bu tür topluluklar Yüce Allah'a ortak koşmalar bile, ortak koştukları şeylerin bütün yönleriyle Yüce Allah'a denk olduklarını iddia etmezler. Müşrik diye isimlendirilen bu gruptaki insanlar taptıkları şeylerin Allah nezdinde kendilerine aracı veya şefahtçi olacaklarını kabul ederler. Bununla beraber

²⁹⁷ Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rîfât*, s. 62; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 88; el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed, *Menhu'r-Ravzi'l-Ezher fi Şerhi'l-Fikhi'l-Ekber*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1998, 46-48; es-Semerkindî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Şerhu'l-Fikhu'l-Ekber*, Katar trz. s. 12-13; Özler, Mevlüt, DİA, “Tevhîd”, 2012, XII, 18; el-Beyâzizade, Ahmed b. Hasan, *İşârâtu'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2007, s. 89-90.

Allah'ın hâkimiyetinden bir kısmını da bu şirk koştukları put, heykel, kişi veya değer attettikleri şeylere devrettiğine inanırlar.²⁹⁸

İnsanlık tarihine baktığımız zaman tevhîd mücadelesinin ilk peygamberden itibaren başlayan evrensel bir olgu olduğunu görürüz. Tevhîd ilkesinin asıl amaç ve hakikati, kişinin gerek bireysel ve gerekse ictimai olarak Yüce Allah'ın belirlediği hak yolun ilkelerini hayata yansıtmasıyla ortaya çıkar. Bu yüzden pratikte yansımaları olmayan bir tevhidin var olduğunu söylememiz pek de doğru değildir.

Kur'an'ın hak taraftarı olarak nitelemiş olduğu yöneticilerin vasıflarından biri de tevhîd ehli ve elçisi olmalarıdır. Çünkü tevhîd, toplumdaki statükocu anlayışı reddederek, yegâne otoritenin Allah olduğunu kabul etmeye çağırır. Dolayısıyla egemen anlayış ve düşüncenin dışında, tevhidi anlayış hayata yansımaları açısından farklılık arz etmektedir. Bununla beraber tevhîdî anlayış, Yüce Allah'ın istediği bir toplumu ortaya çıkarmak adına toplumun bünyesini sağlam temeller üzerine kurarak her alanda hak ve hakikati yerleştirmeyi gaye edinir.

Yöneticiler açısından tevhîd ilkesini ele aldığımızda da bu onlara daha ağır ve büyük sorumluluklar yükler. Bundan ötürü hak yolda yürüyen yöneticilerin, tevhid ilkesine azami derecede uyarak kendisine yüklenen misyonu yerine getirmesi gerekmektedir.

Konuyla alakalı örnek verecek olursak hükümdar/yönetici peygamberlerden biri olan Hz. Yûsuf zindanda iken yanında bulunan arkadaşlarının gördükleri rüyayı te'vil ederken akli istidlallerle onları Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini düşünmeye sevk edişini verebiliriz. Aralarında geçen diyalog da şu şekildedir: *"Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Bizim Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız (söz konusu) olamaz. Bu, bize ve insanlara Allah'ın bir lütfudur, fakat insanların çoğu şükretmezler. Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi olan tek Allah mı?"*²⁹⁹

²⁹⁸ Şimşek, M Sait "Hz. İbrahim'in Tevid Mücadelesi" (Haz.), Şanlıurfa İli Kül Tür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yay., 1. Hz. İbrahim Sempozyumu: 17-18 Ekim 1997 Şanlıurfa, (s. 79-88), Şurkav Yay. Şanlıurfa 2007, 79.

²⁹⁹ Yûsuf 12/38-39.

Bu olay (zindandaki diyalog), Hz. Yûsuf'un risâletini tebliğe başladığı ilk olay olmalıdır. Zira bundan önce tebliğde bulunduğunu gösteren herhangi bir işaret yoktur. Ona güvenen ve ondan rüyalarının yorumunu isteyen iki arkadaşına o, gayet nazik bir şekilde hitap ederek rüya yorumlama ilminin kehanet ve falcılık değil, Allah'ın, kendisine vahyettiği ilimlerden olduğunu bildirmiştir. Kendisinin Allah'a ve âhiret gününe inanmayan putperest Mısırlılar'ın dinine asla iltifat etmediğini, hak peygamber olan atalarının dinine mensup olduğunu ve bunların Allah'a ortak koşmalarının doğru olmadığını ifade etmiştir. Mısırlılar o zaman putperest olup çeşitli tanrılara tapıyorlardı.³⁰⁰ Nitekim Yûsuf Sûresi 39 ve 40. âyetler de Allah dışında farklı ilahlara, rablere kulluk ettikleri belirtilmektedir.

Hz. Yusuf bâtil ilahlara tapma ile mutlak hâkimiyet sahibi tek Allah'a tapma arasındaki farkı, muhataplarına bildirdirmek istemiştir. Bunu etkili bir şekilde ifade etmek için de onlara soru yönelmiş muhataplarının düşünmesini ve hakkı bulmasını istemiştir. Bu soru sorma metoduyla hem kendi tevhit inancını göstermiş hem de şirkin ne denli kötü olduğunu ortaya koymuştur. Bununla beraber mahkûmları kendine arkadaş olarak kabul etmiş onlarla samimiyet kurarak davasını anlatmaya başlamıştır. Şirk ve tevhit inancı arasındaki farkı soru sorarak anlatmaya çalışmıştır. Böylece tevhit inancını muhataplarına anlatarak, tevhidin şirkten daha hayırlı olduğunu ortaya koymuştur.³⁰¹

Hz. Yûsuf “*herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmak bize yaraşmaz*” diyerek şirkin peygamberler için asla kabul edilemeyeceğini vurgulamak istemiştir. Çünkü iştmiyen, görmiyen putlar bir tarafa melek, insan veya cin türünden varlıkları bile Yüce Allah'a ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu tevhid inancı, “Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır.” Yani peygamberlere ve ümmetlerine olan lütfundandır. Çünkü peygamberler bu konuda ümmetlerine yol göstermişlerdir. Fakat kendilerine peygamber gönderilmiş olan insanların çoğu Allah'ın bu lütfuna “şükretmezler” peygamberlerin uyarı ve irşatlarını dikkate almayıp Yüce Allah'a şirk koşarlar.³⁰²

Hz. Yûsuf'un yöneticiliğini ele aldığımızda kendisinin tevhid inancına sahip olmasından dolayı hak adına yapması gereken tüm sorumlulukları yerine getirdiği

³⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, XII, 271

³⁰¹ el-Beğâvî, *Me 'alimu 't-Tenzîl*, s. 647.

³⁰² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 284-285.

görülmektedir. O ne zor zamanlarında ne de imkânlar açısından bolluk içerisinde olduğu dönemlerde inancından asla taviz vermemiş ve bu inancı tebaası arasında tebliğ ederek insanların hidayeti adına tüm imkânlarını seferber etmiştir.

Kur'an'da tevhidi anlayışa sahip yöneticilerden bir diğeri de Hz. Davûd'tur. Kendisi hükümdar peygamberlerden olması hasebiyle İslâm'ın temeli olan tevhidi bir vasfa sahip olması kaçınılmazdır. Yüce Allah Hz. Davud'a (a.s) yürüyünde halifelik verdiğini ve bu yüzden takınması gereken tavrı şu ayeti kerimede beyan etmektedir:

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

*Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır."*³⁰³

Bu ayet, Hz. Davûd'a insanlar arasında tebliğ görevini yerine getirmesi, iyiliği emredip kötülükten sakındırması için kendisine yöneticilik ve hikmet verildiğini ifade etmektedir. Ayrıca yönetimde insanlar arasında adaletle hüküm vermesini ve daha önceki peygamberlerin takip etmiş olduğu hak yol üzerinde yürümesini emretmektedir. Ardından kendisini hevâsına uymaması konusunda uyarılmaktadır. Şayet hevasına uyup, kendisine çizilen yolda yürümezse, hevâsının kendisini sapıtacağı hususunda da ikaz etmektedir. Hevasına uyan kişi de artık Allah'ın şeriatına muhalefet etmeye başlar ve tevhîd çizgisinden çıkmış olur. Son olarak da Allah'ın yolundan sapanlar için ahirette bu yaptıklarının karşılığı olarak şiddetli bir ceza olacağı vurgusu yapılmıştır. Tüm bu ikaz ve uyarılarla, Hz. Davûd'un yöneticiliği de göz önünde bulundurulduğunda yöneticilerin hakkı göz önünde bulundurarak inanç, amel ve ahlak açısından azami derecede dikkat etmesi gerektiği neticesine varmaktayız.³⁰⁴

Yapılan değerlendirmeler sonucunda hakka nispet edilen yöneticinin tevhit inancına sahip olmasının şart olduğunu söylemek gerekir. Yapılan araştırma ve

³⁰³ Sâd 38/26.

³⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 53-54; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 186-187; İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIII, 242-246.

incelemeler sonucunda hak ehli yöneticilerin tevhit inancına sahip oldukları görülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm, tevhit inancına sahip olan yöneticileri övmüş, onları bize örnek olarak göstermiştir. Bununla beraber şirk ve küfür bataklığına sapmış bâtil yöneticilerin icraat ve akıbetlerini beyân ederek yöneticileri bekleyen akıbetler konusunda uyarmıştır. Bu yüzden yöneticiler hem kendilerinin hem de sorumlu olduğu kimselerin menfaati için doğru bir inancı benimsemeli ve insanları doğru inanca sevk etmelidirler. İnsanları doğru yola sevk etmek tüm yöneticilerin asli görevlerindedir. Bunun için yönetici konumunda olanların, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen olumlu yönetici tiplerini örnek almalı, olumsuz yönetici tiplerinin düştüğü hatalara da düşmemelidirler.

2.2.1.2. Adaleti Koruma (العدالة)

“Adl” kökünden gelen adalet kavramı sözlükte; “insafli ve doğru olmak, doğru davranmak, zulmetmemek, eşit olmak, eşit tutmak, her şeye hakkını vermek, düzeltmek, mutedil olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak, istikamet ve hakkaniyet” anlamlarına gelir. “Adl” kökü Arapça'da (an) harfi cerri ile kullanıldığında doğruluktan ve yoldan sapmak ve meyletmek; (ila) edatı ile kullanıldığında dönmek; (be) edatı ile kullanıldığında denk ve eşit tutmak anlamına gelir. “Adl” kavramı meyletmek, sapmak, hak yoldan ayrılmak anlamına da gelir. Dolayısıyla bu kökün birbirine zıt iki anlamı vardır. Biri doğru düzgün olmaya, diğeri de eğri olmaya delalet eder. Bu iki zıt anlam; tevhid ve şirk şeklinde Kur'an'da da kullanılmıştır. “Adl” ve “adalet” kavramı dinî birer terim olarak; ifrat ve tefrit arasında orta yolu takip etmek, hak yol üzere dosdoğru olmak, dinen haram kılınan şeyleri terk etmek, farzları yapmak, içi ve dışı, özü, sözü, fiil ve davranışları eşit olmak, haklıya hakkını, haksıza cezasını vermek, suç ve cezada eşit davranmak, şirk, küfür, nifak ve zulmü terk etmek anlamlarına gelir. Adalet genellikle verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder.³⁰⁵

Adâlet, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmıştır.³⁰⁶

³⁰⁵ el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1760; Cürçânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, s. 124; Karagöz, İsmail vd. Dini Kavramlar Sözlüğü, bkz. “Adalet” mad., Haz. Ahmet Gelişen, DİB Yay. Ankara 2015, s. 6.

³⁰⁶ Çağrıncı, Mustafa, *DİA*, “Adalet”, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 341.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen adalet kavramının sahip olduğu anlamlar ele alındığında adalet kavramıyla ilişkili farklı kavramların mevcut olduğu görülür. Bu durumu en iyi şekilde ifade edebilmek için vücûh ilmine başvurulmalıdır. Zira bu ilim çok anlamlı kavramların doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Adalet kavramı ile ilişkili olan kavramları kıst, sıdk, vesat şeklinde sıralamak mümkündür.³⁰⁷

Yönetimde vazgeçilmeyecek ilke ve esaslardan bir diğeri de adalet ilkesidir. Hakka dayalı yönetim sistemleri ancak hakkı kendilerine rehber edinen yöneticilerle meydana gelir. Kur'an'da vurgulanan adil yönetici tipolojilerindendir olan Hz. Dâvut İsrail oğullarını bir arada tutan üç unsurdan ikisine sahip olduğundan krallığı döneminde İsrail oğullarına altın çağlarını yaşatmıştır. İsrail oğullarını bir arada tutan üç unsur krallık, peygamberlik ve ahit sandığıdır. Kur'an'a baktığımızda da Hz. Dâvut'un hem peygamber hem de kral olduğunu görmekteyiz. Ayrıca yüce Allah'ın kendisine demiri eritmek suretiyle zırh yapma becerisini verdiğinden dolayı krallığını askeri ve teknik açıdan güçlendirip bu hususu kendi lehine kullanmıştır. Hz. Dâvut'un tüm olanak ve gücüne rağmen tebaasına karşı adaletle davranmış ve hak ehli yöneticilere adalet konusunda önder ve örnek olmuştur. Bu örnek oluş zaten kıssaların asıl amaçlarından biridir. Kurân böyle şahsiyetleri zikrederek bizlere örnek alacağımız tipolojileri tanıtmaktadır. Yüce Allah Hz. Dâvut'a fazilet, hikmet, hitabet ve adalet gibi meziyetler vermiştir. Böylece rol model olarak alınacak tipolojilerin güçlü karakterlerini gözler önüne sermiştir.³⁰⁸

Kral peygamber olması sebebiyle kendisi devlet nizamını her açıdan sağlam temellere oturtmuş ve bu nizamı korumak adına da tedbirleri had safhada tutmuştur. Askeri açıdan her türlü tedbiri almış ve her türlü saldırıya karşı da daima bir hazırlık içerisinde olmuştur. Bununla beraber tebaasına peygamberliğin de vermiş olduğu ilkeler çerçevesinde adil bir nizam tesis etmiştir. Bu nizamın temeline tevhîd ve hakkı yerleştiren Hz. Dâvut aynı zamanda devlet nizamının sağlamlığı açısından da bizlere örneklik teşkil etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm Hz. Dâvud'un adalet ve hükümdarlığını Sâd Süresi'nde beyan etmektedir.

³⁰⁷ Kara, Mustafa, "Kur'ân'da Adalet Kavramı ve Güncel Değeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sayı: 34, s. 152-160.

³⁰⁸ el-Hâlidî, *Me'a Kısasi'l-Kur'an*, III, 439.

الصَّبْرَ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَادْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴿١٧﴾ إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ
وَالْإشْرَاقِ ﴿١٨﴾ وَالطَّيْرَ مَخشُورَةً كُلٌّ لَّهٗ أَوَّابٌ ﴿١٩﴾ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخِطَابِ

Sen, onların söylediklerine sabret; güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla! Yönü hep Allah'a dönüktü. Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik. Hepsi de Allah'a yönelmişlerdi. Onun hükümdarlığını güçlendirmiş, kendisine hikmet ve anlaşmazlıkları bitiren konuşma yeteneği vermiştik.³⁰⁹

Müşrikler alaycı bir tavırla Hz. Muhammed'den Allah'tan kendileri için hazırladığı azabı hemen göndermesini isteyince Yüce Allah resulüne sen onlara aldırma sabırlı ol ve güçlü elçimiz Hz. Dâvud'u hatırla diyerek, Hz. Dâvud'u anlatan âyetleri vahyetmiştir. Kur'an Hz. Dâvud'un Allah'ı çokça tesbih edişini, kendi hükümdarlığını çokça güçlendirdiğini, hikmet sahibi olduğunu ve anlaşmazlıkları halledecek konuşma yeteneğine sahip olduğunu bildirmektedir.³¹⁰

Zemahşerî'ye göre 20. âyette geçen "fasle'l-hitap" deyimi, Hz. Davud'un yargı, hükümet işleri, yönetim ve meşveret gibi konulara dair konuşmalarındaki doğruluğunu, hak ve adalete uygunluğunu ifade eder.³¹¹ Böylece âyet, iyi bir devlet ve hukuk adamının sahip olması gereken özelliklere de işaret etmektedir.³¹²

Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı aşarak mabede girmişlerdi. Hani Dâvûd'un yanına girmişlerdi de Dâvûd onlardan korkmuştu. Onlar, "Korkma! Biz, iki davacı grubuz. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir. Aramızda adaletle hükmet. Zulmetme ve bizi hak yola ilet" dediler. İçlerinden biri şöyle dedi: "Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken "Onu da bana ver" dedi ve tartışmada beni bastırdı. Davud dedi ki: "Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek

³⁰⁹ Sâd 38/17-20.

³¹⁰ el-Kurtubî, el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'ân, XVIII, 143-153; et-Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VI, 339-341; İbn Aşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, XXVI, 226-230.

³¹¹ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, V, 250-251.

³¹² el-Kurtubî, el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'ân, XVIII, 143-153; et-Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VI, 339-341; İbn Aşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, XXVI, 226-230; Karaman, Hayreddin vd., Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri, DİB Yay., Ankara 2014, IV, 574.

azdır." Dâvûd bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi. Biz de bunu ona bağışladık. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır.³¹³

Âyette Hz. Dâvûd'un yargı adaletine verdiği önemi gösteren bir olay anlatılmaktadır. "Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı?" şeklinde soru ifadesiyle söze başlanması, konunun önemine muhatabın dikkatini çekmek maksadıyla Kur'an'ın sıkça kullandığı bir anlatım tarzıdır. Kaynaklarda verilen bilgilere göre Hz. Dâvûd bir mâbedde ibadetle meşgul iken iki kişi, mabedin duvarını aşarak ansızın onun karşısına çıkmışlardı. Muhtemelen onlar, Allah tarafından gönderilmiş iki melekti. Fakat Dâvûd bunların, daha önce yaptığı bir hata sebebiyle kendisine zarar vermelerinden kaygılanıp telâşa kapıldı. Onlar, Dâvûd'un telâşa düştüğünü görünce korkulacak bir şey olmadığını söylediler ve âyette belirtildiği şekilde geliş maksatlarını anlattılar. Davacıların, Dâvûd'u, "Doğruluktan sapma!" diyerek uyardıklarının özellikle zikredilmesi, yargıdan temel beklentinin tarafsızlık olduğuna ve bu niteliği yitirdiğinde yargının da anlamını yitirmiş olacağına dikkat çekme anlamını düşündürmekte; bunlar aslında melek oldukları için söz konusu uyarının bir eğitim amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. "Bize de doğru yolu göster" ifadesi ise yargılama sırasında hâkimin tarafları ifadelerinde dürüst davranmaları, bile bile haksız iddialar ileri sürmekten, gerçeği saklamaktan kaçınmaları yönünde uyarılar yapmasının uygun olacağına işaret eder. Böylece Kur'an'ın, geçmişteki bir olayı naklederken kendi muhataplarını eğitmeyi amaçlayan noktaları öne çıkarmaya özen gösterdiği dikkati çekmektedir. "Bu tartışmada bana baskın çıktı" anlamındaki son cümle, "Zekâsının kıvraklığı, delillerini dile getirmedeki becerisi sayesinde tartışmada bana baskın çıktı" anlamına gelebileceği gibi, "Tartışma sırasında güç kullanma tehdidinde bulundu" şeklinde de yorumlanmıştır.³¹⁴

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

³¹³ Sâd 38/21- 26.

³¹⁴ Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, IV, 574-575.

*Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.*³¹⁵

Âyeti kerime kendisinin yeryüzünde hem yönetici olarak hem de peygamber olarak halife kılındığını ve insanlara adaletle hüküm vermesini istemesi yöneticilik ile adaletle hüküm verme arasındaki ilişkiyi göz önüne koymaktadır. Burada şu noktalara da dikkat çekilmektedir: Herkes için gerekli olmakla birlikte özellikle Hz. Dâvûd gibi peygamber ve hükümdar olanlar için daha da önemli bazı görevler vardır. Bunların başında da adaletle riayet ve nefsanî arzuları yenme gelir. Aksine davranışlar, kişiyi Allah yolundan saptırır, dolayısıyla daha başka günahların işlenmesine de sebep olur. 26. âyetin sonunda bütün bunların âhîret hesabını unutmaktan veya önemsememekten kaynaklandığına işaret edilmekte, bunun cezasının da şiddetli olacağı hatırlatılmaktadır.³¹⁶

Sonuç olarak hak ehli yöneticiler her alanda hakkı tesis etmek ve sahip oldukları kimliğin hakkını vermek adına adalet ilkesinden vazgeçmemelidir. Bu ilkedен taviz veren bir yöneticinin hak ehli olması mümkün değildir. Çünkü bizim için adalet konusunda yönetici konumunda olan Hz. Davud örnek verilmiş ve onun bu tutumunun devam ettirilmesi istenmiştir. Adalet ilkesi yöneticilerde olması gereken en önemli özelliklerden biridir. Bu ilke hem devletlerin hem de yöneticilerin varlığının ve devamının teminatıdır. Adalet ilkesi yöneticilerde yerleşmiş ise toplum ile otorite arasındaki bağ güçlenir ve yönetim iç ve dış her türlü saldırıya karşı yekvücut olur. Bu ilkenin varlığı ile insanlar hem madden hem manen huzur bulur ve yöneticilerine daha fazla bağlanırlar. Bu yüzden devletlerin başındaki yöneticilerin insanlar arasında adaleti tesis etmeleri gerekmektedir.

2.2.1.3. İlim Sahibi Olma (العلم)

Hak ehli yöneticilerin vasıflarından bir diğeri de ilim sahibi olmalarıdır. Zira ilimden yoksun bir yönetici bırakın tebaasının problemlerini çözmeyi kendi problemlerini çözmekten de aciz kalır ve hak ehli diye vasıflanmaktan uzak kalır.

Kelâm ilminde Allah'ın sübûtî sıfatlarından biri olan ilim, mutlak anlamda cehaletin zıttı olan bilmek eylemini ifade etmektedir. İlim kavramının bir şeyin hakikat

³¹⁵ Sâd 38/26.

³¹⁶ Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, IV, 577.

ciyetiyle anlaşılması, vakıyyla örtüşen hak inanç, bir şey hakkındaki kapalılık ve gizlilik perdesinin kaldırılması olarak tanımlanması mümkündür. Âlim, âlîm, allâm, allâme vb. sözcüklerde ilim fiilinden türetilmiş olup, ilim sahibi kişiler için kullanılan kavramlardır. İlim lafzı ve türevlerinin Kur'ân-ı Kerîm'de 750 kûsür yerde geçmesi ilme ve öğrenmeye atfedilen değer ne kadar büyük olduğunu gösterir. Âlim; ilim sahibi, bilen, bilgin, bilgili, belli düzeyde bir bilgi birikimine sahip olan kimse demektir. Âlim kelimesi Arapça'daki "bilmek" anlamında olan "علم" kökünden türetilmiştir. Âlim ve allâm kelimeleri, âlim kelimesinin mübalağalı şekli olup çok bilen "a'lem" ise ism-i tafdil olup daha iyi, en iyi, pekiyi bilen demektir.³¹⁷

Kur'an kıssalarında geçen hak ehli yöneticilerin ilim sahibi olduğunu görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm'de hak ehli yöneticiler olarak karşımıza bariz olarak çıkan iki şahsiyet Hz. Dâvud ve Hz. Süleymân'dır. Ayetlerde onlara ilim verildiğini ve onların da bu ilimden dolayı Yüce Allah'a hamd ettiklerini görmekteyiz.

Her ikisine ilim verildiği şu âyetlerde bildirilmektedir;

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ

*Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık. Zaten her birine hükümler ve ilim vermiştik. Dâvud ile birlikte, Allah'ı tespih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik.*³¹⁸

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ

*Andolsun! Biz Dâvud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, "Hamd, bizi mü'min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a mahsustur" dediler.*³¹⁹

el-Mâverdî âyette geçen ilim lafzını, kavrama/anlayış, kimya bilgisi, isabetli hüküm verme yeteneği, dinî ilim, kuşdili ve besmele olmak üzere 6 farklı açıdan tefsir etmiştir.

³¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XII, 416; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, s. 1140; el-İsfahânî, *Müfredât* s. 343-344; Cürçânî, *Mu'cemu't-Ta'rifat*, s. 130; İsmail Karagöz vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Bkz. "doğruluk" mad., DİB Yay., Ankara 2015, s. 21. Haz. İsmail Karagöz.

³¹⁸ Enbiyâ 21/79.

³¹⁹ Neml 27/15.

Ayrıca el-Mâverdî ayette geçen her iki peygamberin hamd etmesine sebep olan üstünlüğü de “nübüvvet, mülk ve ilim” olmak üzere üç şekilde tefsir etmiştir.³²⁰

Kişilerin ilim sahibi olması, yönetime ehil olmanın en belirgin göstergesidir. Çünkü işleri yönetebilmede ve üstesinden gelebilmede, ilmin rolü büyüktür. Bu hususta Tâlût kıssasına baktığımızda Yüce Allah’ın onun ilmini ve gücünü artırdığını beyan etmektedir. İsrail oğullarının ileri gelenleri Hz. Mûsâ’dan sonra gelen peygamberlerine gelip, dağınık halde bulunan kavimlerini bir araya getirmek ve düşmanlarla Allah yolunda savaşmak için kendilerine bir kral tayin etmelerini istediler. Peygamber onlara yapamayacakları bir şeyi istememelerini söylese de içinde buldukları kötü durumu arz edip bu konuda ısrarcı oldular. Ardından kendilerine kral tayin edilip savaş emredilince içlerinden az bir kısmı dışında verdikleri sözde durmayıp savaştan geri durdular.³²¹

Peygamberleri onlara, "Allah size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dediğinde onlar itiraz edip üstünlük ve ehil olmayı başka şeylerde aradılar. Onlar Talut’u fakir olması ve kral soyundan gelmemesinden dolayı ayıplayıp kendilerinin hükümdarlığa daha layık olduklarını ileri sürdüler. İsrailoğulları ile peygamberleri arasında geçen diyalog şu şekildedir:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكَةً مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

*Peygamberleri onlara: Bilin ki Allah, Tâlût'u size hükümdar olarak gönderdi, dedi. Bunun üzerine: Biz, hükümdarlığa daha lâayık olduğumuz halde, kendisine servet ve zenginlik yönünden geniş imkânlar verilmemişken o bize nasıl hükümdar olur? dediler. «Allah sizin üzerinize onu seçti, ilimde ve bedende ona üstünlük verdi. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir» dedi.*³²²

Bu kıssadan açıkça anlaşılıyor ki, yönetime/hükümdarlığa ehil olmanın kriterleri Yüce Allah tarafından belirlenmiştir. İsrail oğulları her ne kadar hükümdarlığa layık olma kriterlerini zenginlik ve soy gibi hususiyetlere bağlasalar da, bunlar hak ehli yöneticiler için iktifa edecek hususiyetler değildir. Şu da var ki yöneticilik hakikatte Allah’a ait olup

³²⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-Uyûn*, IV, 197-198.

³²¹ Bakara 2/247.

³²² Bakara 2/247.

kullara muvakkat ve mecazen verilmiş bir şeydir. Bu yüzden Allah'ın belirlediği vasıflara sahip olduklarında yöneticiler daha çok hakka yaklaşır ve istenilen gayeyi yerine getirirler.³²³

Tâlût'un ilim ve güç açısından diğer insanlara oranla üstün olması onun hem madden hem de manen üstünlüğünün göstergesidir. Kaldı ki yönetimin Yüce Allah'ın murat ettiği şekilde olması için yöneticilerin zengin, soy sop sahibi olması pek de önemli olmayıp, namzetlerin ilimle donanımlı olması işin hikmet ve gayesine daha çok uygundur.

Netice itibariyle bir yöneticinin hak ehli olarak nitelendirilebilmesi için, o yöneticinin mutlaka ilim sahibi olması gerektiğini söylemek doğru olacaktır. Çünkü bu vasıf o yöneticilere doğru ile yanlış, hak ile batılı birbirinden ayırma imkânı verir. Bunun akabinde kendilerinden sorumlu olduğu herkese karşı vazifesini tam bir şekilde ifa etme kudretine sahip olur. Âlim, işinde uzman ve ehil bir yönetici, ilmi sayesinde yüklendiği yöneticilik sorumluluğunun farkında olur. Bu farkındalık, yöneticiye insanlığın değer ve önemini öğretir. Bu farkındalık ile hareket eden yönetici, sorumluluğu altında olan herkese eşit ve adaletli davranmayı, şehirleri imar etmeyi, tarihten ders almayı ve geleceğe değer eserler bırakmayı ilke edinir. Bu olumlu özellik ve icraatler yönetimin asıl amacı olup, gerçekleştiğinde asıl beklenen sonuç elde edilmiş olur. Bâtıl ehli kimi yöneticilerin bâtılla hareket etmiş olmasının bir sebebi de ilim ve irfandan uzak olmalarıdır. Bu yüzden yönetici seçiminde, yönetim adayının muhakkak ilim sahibi olması ve alanında uzman olması gerekir ki bu mühim görev işin ehline verilmiş olsun.

2.2.1.4. Doğru Sözlü Olma (الصدق)

“صِدْق” ve “كُذِب” kelimelerinin, kullanımını ister geçmiş zamanı ister gelecek zamanı ifade etsin, bu kullanımlarla da bir tehdit ya da başka anlamları ifade için kullanılsın her halükarda kullanım sahası sözle/kelam alakalıdır. Bu kavramlardan kastedilen ve zihne ilk yansıyan yönü de sadece söz ile hâsıl olur.³²⁴

³²³ el-Kurtubî, *el-Câmi 'u li Ahkâmi 'l-Kur'an*, IV, 231-234; el-Müderriş, *Mevâhibu 'r-Rahmân*, II, 56-57.

³²⁴ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, s. 494

Bu iki kavram, sözün diğer şekillerinde değil, sadece *haberi* olanda söz konusudur. “صِدْق” sözün hem kalpte hem de haber verilene muvafık olmasıdır. Bu şartlardan birisinin olmaması durumunda sözün doğru olması mümkün olmaz. Bu yüzden ne söz ne de kişi *sıdk* vasfıyla vasıflanmaz. Şayet bir noksanlık varsa duruma göre söz doğrulukla ya da yalanla nitelendirilir. Sıdk kavramını ifade eden ve onunla aynı kökten gelen bir kavram daha vardır ki o da “صِدِّيق” kavramıdır. صِدِّيق çok fazla doğru söyleyendir. Kimisi de hiç yalan konuşmayan demek olduğunu söyler. Kimisi de doğruluğa o kadar fazla alışıp da yalan konuşamayan; kimisi de sözünde ve inancında doğru olan ve pratikte de doğruluğunu ispatlayan anlamında olduğunu söyler.³²⁵

Ehl-i hak yöneticilerin doğruluk vasfına sahip olması gerektiğini İslâm’ın temel ilkelerinden anlamaktayız. Kur’an bağlamında bu konuyu ele aldığımızda bu vasıfla zikredilen Hz. Yûsuf’la karşılaşmaktayız. Hz. Yûsuf Kur’an’da sıddik diye isimlendirilen dört kişiden biridir. Onun dışında Hz. İbrahim³²⁶, Hz. İdris³²⁷ ve Hz. Meryem³²⁸ de sıddik diye nitelendirilmiştir. Zikredilen bu şahsiyetler yöneticilik yapmadıklarından onlardan bahsedilmeyecektir. Peki, ilerde yönetici olacak olan Hz. Yûsuf’u sıddik diye nitelendirilmesinin sebebi nedir?

el-Maverdî Hz. Yûsuf’un sıddik diye isimlendirilmesinin muhtemel iki vecih ile olabileceğini söylemiştir. Birincisi kendisine rüya tevilini soran o iki kişinin rüyasına verdiği doğru tevilden dolayı olması, ikincisi ise kendisine nübüvvet verileceğine dair kesin bilgiye sahip olmasıdır. Sâdik ile sıddik arasındaki fark sadık kişi sözünde doğrudur. Sıddıkta ise bu doğruluk sadece diline değil fiil ve yaşayışına da yansımıştır. Yani sözleri ve fiilleri bir uyum içerisindedir. Bundan dolayı her sıddık sadık olmakla beraber, her sadık sıddık değildir.³²⁹

Seyyid Kutub, kralın adamının Hz. Yûsuf’a “sıddık” diye hitap etmesinin sebebini, kendisinin daima doğru sözlü olmasına ve beraber kaldığı müddetçe Hz. Yusuf’un söz, fiil ve hali arasındaki uyumdan dolayı olduğunu söylemektedir.³³⁰

³²⁵ el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 277.

³²⁶ Meryem 19/41.

³²⁷ Meryem 19/56.

³²⁸ Mâide 5/75.

³²⁹ Maverdi, *en-Nüket ve ’l-Uyûn*, III, 43.

³³⁰ Kutub, Seyyid, *fi Zılâli ’l-Kur’ân*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, Beyrût 1967, IV, 246

Hız. Yûsuf'un, peygamber olmasından dolayı sıdk vasfına sahip olduğunu da göz önünde bulundurursak, zindan arkadaşının onu *sıddık* diye nitelendirmiş olması da uzak bir neden değildir. Bununla ilgili Kur'an Yolu Tefsiri, Hız. Yusuf zindanda iken zindan arkadaşlarının kendisine sorduğu sorular neticesindeki diyalogu³³¹ ele alarak şöyle açıklama yapmaktadır. Bu olay Hız. Yusuf'un peygamberlik vazifesinin başladığını gösteren ilk olay olmalıdır. Çünkü daha önceki hayatında insanları dine çağırıldığıyla ilgili herhangi bir emare söz konusu değildir. Ona güvenen ve ondan rüyaların yorumunu isteyen iki arkadaşına o gayet nazik bir şekilde hitap ederek rüya yorumlama ilminin kehanet ve falcılık değil Allah'ın kendine vahyettiği ilimlerden olduğunu bildirmiştir. Kendisinin Allah'a ve ahiret gününe inanmayan putperest Mısırlıların dinine asla iltifat etmediğini, hak peygamber olan atalarının dinine mensup olduğunu ve Yüce Allah'a ortak koşma olan şirk inancının doğru olmadığını ifade etmiştir.³³²

Hız. Yusuf rüya vasıtasıyla firavunun gündemine girdikten sonra, firavun onu yanına çağırıştır. Hız. Yusuf davete icap etmeden önce başından geçen olayın iç yüzünün ortaya çıkması için firavuna kadınların meselesini ona sordurtmuştur.³³³ Her şey gün yüzüne çıktıktan sonra Kral, *"Onu bana getirin, onu özel olarak yanıma alayım"*, dedi. *Onunla konuşunca dedi ki: "Şüphesiz bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin."* Yûsuf, *"Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim"* dedi.³³⁴ Her şey ayan beyan ortaya çıktıktan sonra yöneticilik vasfına sahip olan Hız. Yûsuf, görevine ihanet etmeksizin bir yöneticinin nasıl olması gerektiğini gözler önüne sermiştir. Göreve başladıktan sonra tevil ettiği rüyanın gerektirdiği tüm tedbirleri alarak Mısır halkını kıtlıktan kurtarmıştır.

Hem peygamber hem de yönetici olan Hız. Yûsuf, kendisine yüklenen misyonu hakkıyla yerine getirerek tüm yöneticilerin olaylara karşı tutumlarının nasıl olması gerektiğini gözler önüne sermiştir. Hız. Yusuf'un doğruluk vasfına baktığımızda o hayatının her döneminde bu vasfını korumuş böylece davasına ve tebaasına büyük faydalar sağlamıştır.

³³¹ Yusuf 12/36-41.

³³² Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, III, 233.

³³³ Yûsuf 51-53.

³³⁴ Yûsuf 12/54-55.

Netice itibariyle yöneticiler ile tebaa arasında bir güven ortamı tesisi etmek için, liderlerin, yöneticilerin vb. otoritelerin söylem ve eylemlerinde doğru sözlü olması gerekmektedir. Doğru sözlü olmak hak ehli yöneticilerin vasıflarından olup, her yöneticinin sahip olması gereken bir özelliktir. Bu özelliklik, yönetimden beklenen başarıyı artırır. Ayrıca doğru sözlü olmak yöneticiler ile insanlar arasındaki bağı güçlendirerek, güven ortamının tesisine sebep olur. Dolayısıyla sürekli yalan söyleyen, halkı temelsiz vaatlerle aldatan yöneticilerin devlet işlerinde başarılı olması mümkün değildir.

2.2.1.5. Emîn/Güvenilir Olma (الأمين)

“Emîn” kavramı “الأمّن” kökünden gelip, korku (خَوْف) kavramının zıttıdır.³³⁵ “الأمّن” kavramın aslı nefsin huzura kavuşması ve korkunun sona ermesidir. “الأمّن”, “الأمانة” ve “الأمان” asıl itibariyle mastardırlar. “الأمان” kavramı bazen insanın güven içinde olduğu bir durumu anlatmak için kullanılırken bazen de insanın tam emin olmadığı hal anlamında kullanılır. “الأمين” kavramı ise; peygamberlere verilen sıfatlardan biri olup kendisine güvenilen, hıyanet etmeyen, sözünde duran, vefalı, başkalarından korkmayan kimse anlamlarına gelmektedir.³³⁶

Kur’an-ı Kerim’de “الأمين” kavramı 14 yerde geçmektedir.³³⁷ Genel olarak ifade ettiği manalara bakıldığında Hz. Hûd için “güvenilir bir nasihatçi”,³³⁸ Hz. Yusuf,³³⁹ cinlerden ifrit³⁴⁰ ve Hz. Musa³⁴¹ için “güvenilir bir kişi”; Nuh,³⁴² Hud,³⁴³ Salih,³⁴⁴ Lut,³⁴⁵ Şuayb,³⁴⁶ Musa³⁴⁷ Cebail³⁴⁸ için “güvenilir bir elçi”; Cennet ve Mekke için “emin bir yer”³⁴⁹ şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

³³⁵ Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit*, s. 1176.

³³⁶ el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 90; Algül, Hüseyin, “Emîn”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1995, XI, 111.

³³⁷ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 113.

³³⁸ A'râf 7/68.

³³⁹ Yûsuf 12/54.

³⁴⁰ Neml 27/39.

³⁴¹ Kasas 28/26.

³⁴² Şuarâ 26/107.

³⁴³ Şuarâ 26/125.

³⁴⁴ Şuarâ 26/143.

³⁴⁵ Şuarâ 26/162.

³⁴⁶ Şuarâ 26/178.

³⁴⁷ Duhân 44/18.

³⁴⁸ Şuarâ 26/193; Tekvîr 81/21.

³⁴⁹ Duhân 44/51; Tin 95/3.

Zikredilen âyetlere baktığımızda konumuzla alakalı olarak yönetici vasfına haiz olarak tekrardan Hz. Yusuf'u görmekteyiz. Kendisinin hem peygamber olması hem de yönetici olması hasebiyle emîn vasfına sahip olması öncelikle peygamber olmanın şartlarındandır. Bunun dışında da ideal bir yöneticinin de sahip olması gereken bir vasıf olması kanaatindeyiz. Zira kendisine devletin, halkın ve ülkenin teslim edildiği kişiler vazifenin sağlam bir şekilde icra edilmesi için her açıdan emin ve güvenilir olması gerekmektedir.

Hz. Yusuf'un emînlik vasfını dile getiren kraldır. Hz. Yusuf zindandan çıkarılıp kralın huzuruna getirildiğinde kral, "*Şüphesiz bugün sen yanımızda yüksek makam sahibi ve güvenilir bir kişisin*"³⁵⁰ diyerek onun bu vazife için liyakatli ve münasip olduğunu, kendisiyle istişare etmek üzere özel adamlarından kıldığını söylemiştir. Kralın bu şekilde Hz. Yusuf'a hitap etmesi ve ona bu teklifte bulunmasının sebebi, ahlak, ilim ve yetenek gibi faziletlerle donanımlı olmasındandır. Bu teklifin ardından Hz. Yusuf da krala "*Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim*" dedi. Hz. Yusuf bu kelamla şunu dile getirmek istemiştir. Beni mülkünün hazinelerine yani tüm ürün ve servetleri hususunda görevlendir ki bizi bekleyen sıkıntılar (kıtlık) konusunda en uygun şekilde tedbir alayım. *Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim* "أَبِي حَفِيطٌ عَلِيمٌ" sözünden de hem kendisinin güvenilir ve bu iş konusunda gerekli malumata sahip olduğunu hem de kendisine yüklenen vazife konusunda koruyucu olduğunu belirtmiştir.³⁵¹

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf'un hem şahsiyeti hem de idareciliği hakkında bizlere ayrıntılı olarak bilgi verilmektedir. Hz. Yusuf'la ilgili âyetlere bakıldığında, imanlı, sabırlı, iffetli ve işinde uzman bir şahsiyetle karşılaşılır. Ayrıca kendisinde ilimle birlikte emîn olma vasfının da bulunduğu görülür. Bu emînliği hem zindan arkadaşlarıyla olan etkileşiminde hem de Azîz'in eşine karşı takındığı tavrında ortaya çıkmaktadır. Hz. Yusuf'un ilim sahibi olmakla beraber emîn vasfına sahip olmasından ötürü devletin mali işlerini yürütmek üzere krala sunduğu teklif kabul edilmiştir. Aynı zamanda kıtlık döneminde almış olduğu tedbir ve hazırlıklar hem kendi halkının hem de civardaki

³⁵⁰ Yusuf 12/54.

³⁵¹ Zeydan, *El-Müstefâd min Kısasi 'l-Kurân*, s. 185-186.

halkların kıtlıktan korunmasını sağlamıştır. Kardeşleri ve hilekâr kadınlara karşı tavrı ise, adaletin yerini bulması adına sahip olduğu zekâ ve üstün yeteneğini göstermektedir.³⁵²

Hz. Yûsuf'un, kendi niteliklerini açıklayarak yöneticiden görev istemesi, herhangi bir alanda uzman olan kimsenin, umumun menfaati için yetkililerden görev istemesinin caiz olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in, görev talebinde hırslı ve ısrarlı olmamak konusunda ki uyarılarının amacı³⁵³ kamu görevine layık olanların bulunup tayin edilmesine teşviktir.

Bu konuyla alakalı “Kur'an Yolu” tefsiri şu açıklamayı yapmaktadır: Kral, Hz. Yusûf hakkında edindiği bilgilerden onun yüksek karaktere sahip, ülke yönetiminde liyakatli biri olduğunu anladı ve tereddüt etmeksizin onu devletinde yüksek bir makama getirdi. Maliyenin yönetimini ona teslim etti ve tam yetki verdi. Olaylar onun, kralın rüyasını yorumladığı gibi cereyan etti. Hz. Yûsuf, gereken tedbiri alarak bolluk yıllarında tarıma önem verdi, üretimi artırdı, ihtiyaç fazlası ürünleri depoladı. Nihayet kıtlık yılları geldi. Bu sefer depolanmış olan ürünleri yemeye ve ihraç etmeye başladılar. Çünkü kıtlık sadece Mısır'da değil, Kuzey Arabistan, Ürdün, Filistin ve Suriye'de de etkisini göstermiş, bu bölgelerin halkı da yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Ancak Hz. Yûsuf'un aldığı tedbirler sayesinde Mısır halkı kıtlık yıllarını rahatlıkla geçirdi, hatta erzak fazlasını ihraç etti. Her taraftan insanlar gelerek Mısır'dan erzak satın aldılar.³⁵⁴

Netice olarak yöneticilerin vasıflarından “الأمين” vasfını Hz. Yusûf'ta tam anlamıyla görmekteyiz. Onun bu vasfından dolayı kralın yanında yüksek bir konuma erişmesi ve bunun ardından görevinin gerektirdiği şekilde hareket edip toplumun maslahatı adına sorumluluğunu yerine getirmesi de güvenilir bir şahsiyet olmasının sonucudur. Hz. Yusûf'ta belirgin olarak ortaya çıkan bu özellik, tüm hak ehli yöneticilerin ortak özellikleridir. Bu yüzden tüm yöneticilerin topluma güven veren, hıyanet etmeyen, sözünde duran, vefalı vasıflarına sahip olması gerektiği belirtilebilir.

³⁵² Bâhâzık, Ömer Muhammed Ömer, *ed-Delâletu'l-İ'caziyye fî Rihâbi Sûreti Yûsuf Aleyhi's-Selâm, Dâru'l-Me'mûn li'-Türâs*, Beyrût 1997, s. 22-24.

³⁵³ Müslim, “İmare”, 3/13-14.

³⁵⁴ Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, III, 241.

2.2.1.6. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırma (الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر)

Arapçada “bilmek, tanımak, düşünerek kavramak” anlamındaki ‘irfân kökünden gelen ma‘rûf kavramı sözlükte bilinen, tanınan, benimsenen şey mânasına gelir. Bir şeyi bilmemek, bir şeyin zor ve sıkıntılı olması gibi anlamlar taşıyan nûkr veya nekâret kökünden gelen münker kavramı ise; tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şey demektir.³⁵⁵

Her şey "الأمر" kavramıyla ifade edilir. "الأمر" kavramının lügatteki asıl manası “ortaya çıkmaktır.” Ortaya çıkışından/belirme dolayı da alamete de “emare” denilmektedir. “الإمارة”/otorite ve “الأمير”/yönetici kelimeleri de aynı kökten gelip “emrinin ortaya çıkması, bilindiği üzere işleri ortaya çıkararak” manalarına gelmesi hasebiyle birbiriyle bağlantılı kavramlardır. “معروف” ise nefsin sevip kabul ettiği şeydir. “العرفان” ve “معروف” kavramlarının aslı bir olup, nefsin huzur bulması ve sükûnete ermesi manalarına gelmektedir. Çünkü kişi bir şeyi bildiğinde onu sever ve gönlü onunla yatıştır. Eğer bu şeyin kötü olduğunu bilirse onu izale etmek için çabalar. Kimi zaman “الغرف” kavramı sabır manasına gelmektedir. Çünkü sabır kişinin kendisiyle yatıştığı şeyden sonra gelmektedir. Mübalağa sigasında kullanılan “رجل عروف” ise kişinin çok sabırlı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca “الغرف” ile “معروف” kelimeleri birbirine denktir.³⁵⁶

Mukatil b. Süleyman, “معروف” kavramını dört açıdan ele almaktadır. Ona göre “معروف” kavramı, “farz, iddetin bitiminden sonra kadının kendini tezyin etmesi, güzel teklif ve insana kolay gelen şey” manalarında kullanılmaktadır.³⁵⁷

Ebû Hilâl el-Askerî’ye göre “emir bi’l-ma‘rûf nehiy ani’l-münker” kavramı Kur’ân-ı Kerimde iki vecihle kullanılmıştır: Birinci vecih, tevhide emredip, şirkten sakındırmak, ikincisi ise Resulullah’a tabi olup onu yalanlamaktan kaçınmaktır. El-Askerî’ye göre bu her iki veçhin birbiri içerisinde olup, hep birlikte güzel şeyleri ve ta’atleri emretmek manasındadır. Münkerden nehyetmek ise tüm günah ve kötülüklerden sakındırmak manasındadır.³⁵⁸

³⁵⁵ Çağrıncı, Mustafa, “Emir Bi’l-Ma‘rûf Nehiy Ani’l-Münker”, DİA, TDV Yay., İstanbul 1995, XI, 138.

³⁵⁶ el-Askerî, *el-Vücûh ve ’n-Nezâir*, s. 45.

³⁵⁷ Mukatil, *el-Vücûh ve ’n-Nezâir*, 75-76.

³⁵⁸ el-Askerî, *el-Vücûh ve ’n-Nezâir*, s. 46; Mukatil, *el-Vücûh ve ’n-Nezâir*, 74-75.

Kur'an'ı Kerim metodu gereği iyiliğe giden yolu ve kötülüğe giden yolları beyan ederek insanların aklî istidlallerle mutlak iyiye ulaşmasına olanak sağlar. Bu bağlam doğrultusunda Kur'an'a baktığımızda yani Kur'anî terimle “emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram çoğunlukla toplumun ıslahını düşünen ve “ideal toplum” ilkesi olan kişilere bir sorumluluk olarak atfedilmektedir. Nitekim “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”³⁵⁹ ayeti bu vazifeyi yüklenecek birilerinin daima olması gerektiğini vurgulanmaktadır. Bu emir her ne kadar amm olsa da aynı zamanda yöneticileri de ilgilendirmektedir. Zira toplumu yönlendirme ve ıslah etme açısından daha fazla imkân ve kudrete sahiptirler.

“emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker” konusuyla alakalı verilen ayet dışında aynı şekilde, bu olgunun derecelerini de bize bildiren hadis-i şerifi de zikretmeyi uygun görmekteyiz. Ebu Saîd el-Hudrî'nin işittiğine göre, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bir kötülük gören kişi, eli ile değiştirmeye gücü yetiyorsa onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Buna da gücü yetmez kalbi ile (o kötülüğe) tavrı koysun, (onu hoş görmesin). Ve bu da imanın asgarî gereğidir.”³⁶⁰ Konu bu hadis bağlamında ele alındığın “emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin” üç mertebede ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Kehf suresindeki geçen Ashab-ı Kehf kalple inkarı, Sahibu'l-Cenneteyn kıssası dil ile değiştirmeyi ve Zülkarneyn kıssası da elle değiştirmek suretiyle tutundukları tavrı göz önüne sermektedir.

Zikredilen bu üç kıssadan Zülkarneyn kıssası konumuzla alakalı olduğundan sadece onu ele alacağız. Peki, konuyla alakalı Zülkarneyn kıssasından nasıl dersler çıkarabiliriz?

Zülkarneyn, kendisine verilen güç ve kudretle beraber kendisine ait bir yol haritası çizmiş ve şöyle demiştir: *"Her kim zulmederse, biz onu cezalandıracağız. Sonra o Rabbine döndürülür. O da kendisini görülmedik bir azaba uğratar. Her kim de iman eder ve salih amel işlerse ona mükâfat olarak daha güzeli var. (Üstelik) ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz."*³⁶¹

³⁵⁹ Âl-i İmrân 3/104.

³⁶⁰ Ebu Davud, Salat, 247.

³⁶¹ Kehf 18/87-88.

Zülkarneyn'in önce batıya sonra da doğuya yapmış olduğu seferleri ve buralarda karşılaşmış olduğu olayları ayetler şöyle beyan etmektedir: *"Sonra yine bir yol tuttu. Dağ arasına ulaştınca, bunların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir halk buldu. Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Ye'cüc ve Me'cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?" Zülkarneyn, "Rabbimin bana verdiği (imkân ve kudret, sizin vereceğiniz vergiden) daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücümüzle yardım edin de, sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım" dedi."Bana (yeterince) demir madeni getirin" dedi. İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince "körükleyin!" dedi. Demiri eritip kor (gibi) yapınca da, "Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım" dedi. Artık onu ne aşabildiler, ne de delebildiler."³⁶²*

Doğu ve batı seferinin ardından yöneldiği üçüncü yerde halk Zülkarneyn'den yardım talebinde bulunmuştur. Kendilerine bu yörede yaşayıp fesat çıkararak bir kavmin zararlarını def etmesi adına da kendisine bir ücret dahi teklif eden bu halkın problemini karşılıksız yerine getirmiştir.

Bu kıssayı ele aldığımızda, salih ve adil bir yönetici olan Zülkarneyn'in yeryüzündeki fesat ve münkeratı kökünden kaldırmak üzere yola çıktığı görülmektedir. Bunun için de sadece kendi memleketinde kalmamış aynı zamanda farklı bölgelere seferler düzenlemiştir. Bununla beraber Zülkarneyn gittiği yerlerdeki zalim yöneticilerin yönetimine son vermiş ve oralarda adaleti tesis edip münkeratı da kaldırmıştır.³⁶³

Toplumun, halkın ve devletlerin ıslahı ancak hakka nispet edilen yöneticilerin eliyle olur. Bu başarı da ancak iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran, bunun için her türlü imkân seferber eden yöneticilerin eliyle olur. Nitekim hakka nispet edilen yöneticilerin tamamına bakıldığında, istisnasız herkese iyiliği emrettikleri ve kötülükten sakındırdıkları görülür. Netice itibarıyla iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak hak ehli bir yönetici olmanın bir ölçütüdür.

³⁶² Kehf 18/92 -97.

³⁶³ Zeydân, *el-Müstefâd min Kısasi 'l-Kur'an*, s. 351.

2.2.1.7. Allah'a Şükretme (الشكر)

Sözlükte, “yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek; minnettarlık” anlamındaki şükr, terim olarak “Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Yüce Allah’a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma” şeklinde tanımlanmıştır.³⁶⁴

Kur’an kıssalarındaki hak ehli olan yöneticilerin vasıflarına bakıldığında kendilerine verilen her türlü imkân ve nimetten dolayı şükrettikleri görülmektedir. Diğer insanlara kıyasla bakıldığında da onların bunca nimet karşısında şükretmeleri de Yüce Allah tarafından istenmiştir. Yüce Allah Hz. Davud ailesine hitaben şöyle buyurmaktadır: “... *Ey Davûd ailesi şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır.*³⁶⁵ Yüce Allah ayeti kerimede yönetici konumunda olan Davud ailesine kendilerine verdiği nimetlerden dolayı şükretmelerini istemiş ve nimetlere karşı şükredenlerin de az olduğunu beyan etmiştir.

Yönetici ve peygamber vasfına sahip olan Hz. Süleyman’ın kıssası incelendiğinde Yüce Allah’tan kendisini şükretmeye ve razı olacağı ameller işlemeye kendisini sevk etmesini istediği³⁶⁶ görülmektedir.

Yine Hz. Süleyman ile cin arasında Sebe Melikesinin tahtının kendisine getirilmesi hususunda şöyle bir diyalog geçmektedir: “*Kitaptan bilgisi olan biri, "Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm" dedi. Süleyman tahtı yanında yerleşmiş halde görünce şöyle dedi: Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir.*³⁶⁷

Yıllarca ailesinden uzakta kalan ve Mısır’da pek çok sıkıntıya duçar olan Hz. Yusuf, ailesine kavuştuğunda Yüce Allah’ın kendisine vermiş olduğu her şeyi hatırlayıp şükretmiştir.³⁶⁸

³⁶⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhtâf*, s. 419; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, IV, 423; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX, 86.

³⁶⁵ *Sebe'* 34/13.

³⁶⁶ Neml 27/18.

³⁶⁷ Neml 27/40.

³⁶⁸ Yûsuf 12/100.

Aynı şekilde şükreden yöneticilerden biri olarak Zülkarneyn'i görmekteyiz. Zülkarneyn doğu seferinde karşılaştığı kavmin kendisine yapılan yardım çağrısını karşılıksız bırakmamıştır. Bunun neticesinde o halkın yerleşim yeri ile Ye'cüc ve Me'cüc arasına bir sed inşa etmiş ve şöyle demiştir: *"Bu, Rabbimin bir rahmetidir."*³⁶⁹ Abdülkerim Zeydan, Zülkarneyn'in bu tutumunu şöyle izah etmektedir: "Zülkarneyn bu durumda yapmış olduğu yüksek sedde bakarak şımarık ve mağrur bir tavır takınmamıştır. Aksine o Rabbini hatırlamış ve yapmış olduğu bu büyük seddin sadece Allah'ın (cc) bir rahmeti ve kendisinin de sadece bir sebepten ibaret olduğunu belirtmiştir."³⁷⁰

Zülkarneyn'in yapmış olduğu setten dolayı Rabbine şükretmesi ve yaptıklarını faaliyetleri kendisine değil de Rabbine nisbet etmesi salih bir yönetici olduğunun işaretidir. Nitekim hükümdar peygamberlerden olan Süleymân (a.s) da ordusuyla karınca vadisine vardığında karıncanın sözünden dolayı tebessüm ettiği ve *"Ey Rabbim! Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağım iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl!"*³⁷¹ şeklinde dua ettiği görülmektedir.³⁷²

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm'de geçen yöneticilerin özelliklerine bakıldığında, bu yöneticilerin daima Yüce Allah'a şükrettikleri görülmektedir. Bu onların hem imanlarının hem de ilahî bağlarının güçlü olduğunun belirtisidir. Bu yüzden yöneticiler yaptıkları iyi işlerde halktan teveccüh ve teşekkür bekledikleri gibi, onlar da Yüce Allah'a kendilerine verdikleri her türlü imkân ve fırsattan dolayı şükretmelidirler. Yapılan değerlendirmeler neticesinde, bir yöneticinin hak ehli olarak nitelenebilmesi için Yüce Allah'a sürekli şükretmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

2.2.1.8. Etkili Konuşma Becerisi (الفصاحة)

İnsanı tanıtan ve kim olduğunu ele veren özelliklerin başında kişinin konuşma tarzı ve üslubu gelir. İnsanın kullandığı kelimeler, onları ifade etme şekli onun hem üslubunu, hem de ilmi ve fikri açıdan düzeyini ortaya koyar. Bu minvalde bakıldığında kişinin üslup ile karakteri arasında bir bağ olduğu anlaşılacaktır.

³⁶⁹ Kehf 18/98.

³⁷⁰ Zeydân, *el-Müstefâd*, s. 348.

³⁷¹ Neml 27/19.

³⁷² el-Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Âzîm Sûretu'l-Kehf*, Dâru İbn Hazm, Cidde 2017, s. 135.

Fesahat, lügatte, açık olma ve ortaya çıkarma anlamına gelmektedir. Bundan dolayı konuşmayı söken bir çocuk açık, düzgün ve anlaşılır bir şekilde konuştuğunda “أفصح” “الصبي في كلامه” denilir. Aynı şekilde günün aydınlandığını ifade etmek için de “أفصح الصبح” tabiri kullanılır.³⁷³

Fesahat kavramı ıstilahî olarak, sözün ses ve mana açısından kusurlardan arınmış olmasını ifade eder. Fasih bir söz, manası suhuletle fehmedilen, suhuletle telaffuz edilen, dizim, terkip ve tertibi mükemmel olan sözdür.³⁷⁴

Fesahat kavramı dışında sözün açıklığını ifade eden bir diğer kavram da belâgat kavramıdır. Belâgat sözlükte “sözün fasih ve açık seçik olması” anlamında masdardır. Bazı kaynaklar bunu “ulaşmak, olgunlaşmak, erginlik çağına varmak” mânasındaki bulûğ kelimesiyle ilgili görüyorlarsa da bab ve masdar değişikliğinden dolayı bu anlam isabetli görülmemektedir. Terim olarak ise biri “meleke”, diğeri “ilim” olmak üzere iki mânada kullanılmıştır. Meleke olarak belâgat, sözün, fasih olmakla beraber yer ve zamana da uygun olmasıdır. Diğer bir fadeyle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. Belâgat insanda doğuştan var olan bir melekedir.³⁷⁵

el-İsfâhanî’ye göre belâgat kavramı iki şekilde kullanılır. Birincisi, söylenen sözün kendisinin belîğ olmasıdır. Bu da sözde üç temel unsurun bir arada mevcut olması demektir. Bu unsurlar, sözün dil açısından tamamıyla doğru olması, kast edilen manaya tamamıyla uygun olması ve kendi bütünlüğü içerisinde doğruluğu ifade etmesidir. Bu üç unsurdan biri eksik olduğunda söz belâgat açısından eksik kabul edilir. İkincisi ise, söylenen sözün hem söyleyen hem de söylenen cihetinden belîğ olmasıdır. Bunun anlamı sözü söyleyenin söylemeyi kast etmiş olduğu sözü, muhatabın kabul edeceği bir şekilde söylemesidir.³⁷⁶

Konuşmada diksiyon sahibi olmayı ifade eden fesahat ve belâgat kavramları konuşmada, hitabette, ikna etmede vb. durumlar da muhatap kitle üzerinde etkili olmayı

³⁷³ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 24; İbn Fâris, *Mu'cemü'l-Makâyis fi'l-Lüga*, IV, 507; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, II, 544-545; el-İsfahânî, *Müfredât* s. 637; el-Cârim, Ali – Emin, Mustafa, *el-Belağatu'l-Vaziha*, Mektebetu'l-Büşrâ, Karâçî 2010, s. 5.

³⁷⁴ el-Useymin, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu'l-Belağa*, Müessesetu's-Şeyh Muhammed b. Salih el-Useymin el-Hayriyye, Riyad 2013, s.17.

³⁷⁵ Kılıç, Hulusi, “*Belağat*”, DİA, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 380.

³⁷⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.145.

sağlar. Bu yüzden yöneticilerin, gerçek manada görevlerinin yerine getirebilmeleri için fesahat ve belağat sahibi olmaları gerekmektedir. Firavun'a elçi olarak gönderilen Hz. Musa, Yüce Allah'tan, bu görevinde kardeşi Hz. Harun'u kendisine yardımcı kılmasını istemiştir. Hz. Musa'nın kardeşinin kendisine bu görevinde yardımcı olarak seçme sebebini, Hz. Harun'un kendisinden daha fasih olmasıdır. Bu hususu beyan ayeti kerimenin meali şu şekildedir: *"Kardeşim Hârûn'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da benimle birlikte, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder. Çünkü ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum."*³⁷⁷

Fesahat ve beyan sahibi olmak yöneticiliğin en önemli unsurlarından olup yönetici olacak kişinin sahip olması gereken vasıflardandır. Bu yöneticinin sorumlu olduğu halka tebliğiyle mesul olduğu hususları iletme, onlara iletme istediğini doğru bir şekilde ulaştırmak, onları ikna etmek gibi durumlarda ihtiyaç duyulan bir gereksinimdir. Çünkü kişinin konuşma açısından mahir olması, fasih ve beliğ olması, yöneticiyi görevini yerine getirmede başarıya ulaştırır. Günümüz modern yöneticilik fikri hakkında ortaya konulan ve üzerinde ortak fikir yürütülen bir husus yöneticinin etki ve tesirde iletişim araçlarını kullanmasıdır. Yöneticinin fasih ve etkili bir konuşmaya sahip olması onun görev başarısını yükseltir. Etkili konuşmanın bu denli faydası olduğu hakkında da uzmanlar ittifak etmiştir.³⁷⁸

Kasas Suresi 34. âyette Hz. Hârûn'un dil ve konuşma üzerindeki uzmanlığına vurgu yapılmıştır. Bir peygamber olarak Hz. Musa her ne kadar kral veya melik olmasa da kendisine uyanların bir nevi yöneticisi konumundadır. Hz. Musa Taha Suresi 27. âyete dillinde bir düğüm/tutukluk olduğunu ve bu problemin giderilmesi için dua ettiğiyle karşılaşmaktayız. Ardından kendi ehliinden biri olan Hz. Harun'u kendisine yardımcı kılmasını istemiştir.³⁷⁹

Hz. Musa'nın böyle bir talepte bulunma sebebi, Hz. Harun'un daha açık ve daha anlaşılır bir konuşma tarzına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden davayı daha iyi yayabilirdi. Hz. Musa davasını güçlendirecek ve eğer öldürülecek olursa

³⁷⁷ Kasas 28/34.

³⁷⁸ Ebu'l-Fazl, Abdu's-Şâfi Muhammed Ebu'l-Ayneyn, *el-Kıyadetu'-İdariyye fi'l-İslam*, el-Ma'hedu'l-Alemî li'l-Fikri'l-İslâmî, Kâhire 1996, s.156-157.

³⁷⁹ Tâhâ 20/29-30.

kendisinden sonra davayı yürütecek bir yardımcıya ihtiyaç duyuyordu. Bu yüzden etkili konuşma becerisine sahip olan Hz. Harun'un kendisine yardımcı olarak görevlendirilmesini Yüce Allah'tan istemiştir. Aynı şekilde konuşma yetisinin güçlü olduğu bir başka şahsiyet Hz. Davut'tur. Bu konuda da Kur'ân-ı Kerim ondan bahsetmiştir.³⁸⁰

Netice itibariyle yönetici konumunda olan kişilerin, bu görevi hakkıyla yerine getirebilmek için, açık, anlaşılır ve belîğ bir konuşma yeteneğine sahip olmalıdırlar. Nitekim bu özelliğin ehemmiyetine Hz. Harun'un fesahatiyle değinilmiştir. Kişi ister davetçi konumunda olsun, ister yönetici olsun, fesahat ve belağat olgusunu göz ardı etmesi düşünülemez. Çünkü bu olgular daima görev ve sorumlulukların en iyi şekilde yerine getirilmesine katkı sağlar.

³⁸⁰ Kutub, *fî Zilâli 'l-Kur'an*, VI, 65.

2.2.2. Bâtıla Nisbet Edilen Yöneticilerin Özellikleri

2.2.2.1. Küfür Ehli Olması (الكفر)

İmanın zıttı olan küfür kavramı lügatte, örtmek manasına gelmektedir. Terim olarak ise peygamberin Allah Teâlâ'dan getirmiş olduğu ve dinin temeli olan hususları yalanlayıp, tevatüren gelmiş olan esasların biri veya birkaçını inkâr etmek demektir.³⁸¹

Doğru ve gerçek olan inancı örten, iman etmeyen manasına gelen kâfir kelimesinin çoğulu küffâr ve kefere sözcükleridir. Ayrıca kadın için de kâfire lafzı kullanılmaktadır. Küfür imanın zıttı olduğu gibi, verilen nimetler inkâr edildiğinden dolayı şükrün zıttı olarak da kullanılmaktadır. Bir kişiyi küfre nisbet etmek için de “ikfâr ve tekfîr” kavramları kullanılır.³⁸²

Mukatil b. Süleyman “küfür” kavramını dört şekilde tefsir edebileceğini söylemektedir. Ona göre “küfür”; Allah’ı inkâr etmek³⁸³, hücceti/delili inkâr etmek,³⁸⁴ nimete nankörlük etmek (küfran-ı nimet)³⁸⁵ ve beri/uzak olmak³⁸⁶ manasında kullanıldığını belirtmektedir.

Bâtıl ehli yöneticilerin ilk başta gelen özelliklerinden biri de hakkı inkâr etmeleridir. Bu inkâr neticesinde kendilerine gelen elçilerin mesajlarını kabul etmeme yoluna giderler. Genel itibariyle bakıldığında bu tipteki yöneticilerin kendi makam ve mevkilerinin ellerinden gitmesinden korkmaları, inatları, gururları vb. sebeplerden dolayı imana yanaşmadıkları görülmektedir. Bu konumda olan yöneticiler daima hakka karşı bir mücadele içerisinde olup, hak ehline ellerinden geldiği her türlü eziyet, işkence ve sıkıntıları çektirmektedirler. Bununla kalmayıp yeryüzünde fitne ve fesadın yayılması adına da kendilerine verilmiş olan imkânları bu uğurda seferber ettikleri görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm, gaye olarak mümin bir kişilik oluşturmayı hedeflemektedir. Bu gayeyi gerçekleştirmek için de inkâr edenlerle mücadele etmiştir. Bu gaye ve

³⁸¹ Klavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, s. 57.

³⁸² İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, V, 144-145.

³⁸³ Bakara 2/6; Muhammed 47/1.

³⁸⁴ Bakara 2/89.

³⁸⁵ Bakara 2/152; Neml 27/40; Lokman 31/12; Şu'arâ 26/19.

³⁸⁶ Mümtehine 60/4; Ankebut 29/25; İbrahim 14/22.

mücadelenin temelinde insanın yaratılış gayesi bulunmaktadır. Zira insanın yaratılış gayesi, Allah'ı tanınması ve ona kulluk etmesidir.³⁸⁷ Aynı şekilde insanın hayatı boyunca refah ve mutlu bir hayat sürdürmesini de Yüce Allah'ı tanımaya ve O'nu anmaya bağlamıştır.³⁸⁸

İnançsızlık bataklığına sapmış kişiler daima zulüm, ahlaksızlık, fitne, saldırganlık gibi menfi kişiliklere sahip olurlar. Konumuz açısından bakıldığında küfür vasfına sahip yöneticiler bâtılın devam etmesi, yayılması ve hakkı ortadan kaldırmayı amaçladıkları görülmektedir. Bu kişiler de inanç problemi olduğundan tevhid,³⁸⁹ peygamber,³⁹⁰ kitap,³⁹¹ ahiret, baas,³⁹² cennet ve cehennem³⁹³ gibi imani ilkeleri kabul etmezler.

İnançsız ve inkârcı kişilerin asıl gayesi hak ile mücadele³⁹⁴ ve kendilerine gelen ayetleri inkâr etmektir.³⁹⁵ Âhireti inkâr ettiklerinden dolayı dünyaya meyilli olur ve dünya hayatı onlara güzel ve süslü gözüktür.³⁹⁶ Tarih boyunca bu kişiliğe sahip olanlar kendilerine gelen kutsal kitapları inkâr etmiş ve onların öncekilerin masalları ve uydurdukları olarak nitelemiştir. Bununla kalmayıp bu kutsal kitaplara yalan söz,³⁹⁷ kâhin³⁹⁸ ya da şairlerin sözü,³⁹⁹ apaçık sihir⁴⁰⁰ olarak da nitelemekten de geri durmamışlardır.

Hak bâtıl mücadelesi çerçevesinde inkârcı yani küfür vasfına sahip yöneticilere misal olarak Firavun verilebilir. Firavun ismi Kur'ân-ı Ker'im'de 74 defa geçmektedir.⁴⁰¹ Firavun kelimesi aslı itibarıyla Eski Mısır krallarına verilen isim olmakla beraber, İslâm Tarihi boyunca yeryüzünde bozgunculuk çıkarmış kişilere de bu vasıf verilmiştir.⁴⁰²

³⁸⁷ Zâriyât 51/56.

³⁸⁸ Râ'd 13/28.

³⁸⁹ Ankebût 29/65-66; Bakara 2/165; İbrahim 14/30.

³⁹⁰ Nisâ 4/150; Kıyâme 75/31-33.

³⁹¹ Bakara 2/101; En'am 6/7; Hac 22/55; Şu'arâ 26/198.

³⁹² Ra'd 13/5; Neml 27/66-68; Ahkâf 46/17.

³⁹³ Hûd 11/20; İbrahim 14/3.

³⁹⁴ En'am 6/5, 11, 21, 49; Zümer 39/32; Saff 61/7; İnfîtâr 82/9.

³⁹⁵ Bakara 2/99; En'am 6/4; Kehf 18/57; Ankebût 29/23; Secde 32/22; Yasîn 36/46.

³⁹⁶ Hac 22/12.

³⁹⁷ Ahkâf 46/11.

³⁹⁸ Hâkka 69/42.

³⁹⁹ Hâkka 69/41.

⁴⁰⁰ Mâide 5/110; En'am 6/7; Yûnus 10/76; Neml 27/13; Sebe 34/43; Sâffât 37/15; Ahkâf 46/7; Saff 61/6.

⁴⁰¹ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 654.

⁴⁰² Erkan, Arif, *el-Beyân Arapça Türkçe Büyük Sözlük*, Huzur Yay., İstanbul 2006, s. 833.

Firavun kelimesi köken olarak Eski Mısır'da; hâkimiyet süren Mısır krallarına verilen bir unvan olup bu dilde “büyük ev” anlamında ki “per'aodan” (per'aâ) gelmektedir. Akadça'ya pir'u, İbrânîce'ye par'o (far'o) şeklinde geçen kelime Tevrat'ın Yunanca tercümesinde faraô olarak karşılanmıştır. Günümüz Batı dilinde ise İngilizce'de “pharaoh”, Fransızca'da pharaon, Almanca'da ise pharo şeklinde kullanılmaktadır. Firavun kelimesinin çoğulu “feraine” gelmektedir. Bu kelime Arapçaya İbranice veya Süryanice'den geçtiği ileri sürülmektedir.⁴⁰³

“Fer'ane” kelimesi büyülenme ve zorbalık manasında olup, her nebinin, kendi dönemindeki hükümdarı temsil etmektedir.⁴⁰⁴

Fir'avun aslen Acemi (Arapça olmayan) bir isimdir. Bu ismin kötülük ve menfi anlamı düşünülerek, Firavun'un yaptığını yapan kişiye “tefer'ane fulanun” falan kişi firavunlaştı, denir. Bu anlamda azgın kişilere “Feraine” denir.⁴⁰⁵

Netice itibariyle Firavun her ne kadar krallar için kullanılan bir unvan olarak kullanılsa dahi zorbalık, azgınlık, zulüm ve küfrü çağrıştırmaktadır. Daha açık bir ifadeyle diyebiliriz ki Firavun bu menfi vasıflarında o kadar aşırıya gitmiştir ki sahip olduğu ve temsil ettiği yöneticilik makamını bu vasıfların gölgesinde bırakmıştır. Bundan dolayı zulmü ve zorbalığı ifade eden bir kavram olarak pek çok milletin lügatlerinde yer edinmiştir. Bununla beraber Kur'an-ı Kerimde Firavun; tek başına değil de, onu tamamlayıcı unsurlar olan “al-i-Fir'avn”, “mele”, “kavmi” ve “askerleriyle” birlikte zikredilmiştir. Bundan dolayı Firavun sadece tek bir şahıs olarak değil aynı zamanda birbirini tamamlayan ve bu farklı fertlerden meydana gelen gücü de simgeler diyebiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'de Firavun ismiyle daha çok Hz. Musa kıssasında karşılaşmaktayız. Aslen İsrailoğulları soyundan gelen Hz. Musa, Firavunun sarayında büyümüştür. Bu dönemdeki Firavun Mısırın üçüncü Firavun'u olan Velid b. Mus'ap'tır.⁴⁰⁶ Mısır firavunları arasındanda bu firavundan daha uzun ömürlüsü, daha zalimi ve İsrailoğullarına ondan daha fazla eziyet eden bir Firavun olmamıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Harman, Ömer Faruk, “Firavun”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIII, 118.

⁴⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, XIII, 323.

⁴⁰⁵ el-İsfoehâni, *el-Müfredât*, s. 323.

⁴⁰⁶ Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, Tdv. Yayınları, Ankara 2010, II, 8.

⁴⁰⁷ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, II, 8.

Yüce Allah Firavundan bahsederken; onun isyan eden bir müfsid olduğunu,⁴⁰⁸ gidişatının doğru olmadığını,⁴⁰⁹ kendisine uyanlarla beraber cehenneme sürüleceğini,⁴¹⁰ lanetin dünyada olduğu gibi ahirette de onun ve yardımcılarının peşini bırakmayacağını,⁴¹¹ ordusuyla büyüklük taslayıp ahirette hesabı kabul etmediğini⁴¹² ve onları dünyada insanlara ibret olsun diye bıraktığını⁴¹³ vurgulamıştır.

Firavun'un küfrüne dair şu âyeti kerimeyi ele alabiliriz: *"Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri halde sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların somunun nasıl olduğuna bir bak!"*⁴¹⁴ Firavun ve kavminin ileri gelenleri Hz. Musa'nın hak olduğunu gösteren ve onu gelip getiren mucizeleri bizzat müşahede ettiler. Gördükleri bu kessin delillere rağmen yüz çevirmeye devam etmiş, küfür ve inatlarına sonuna kadar devam etmişlerdir.

Ayetler ve tefsirler ışığında batıla bispet edilen yöneticilerin, inanç bakımından en bariz özelliklerinin hakkı inkâr etmeleri olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tip yöneticilerin, daima hakkı inkâr ettiklerini ve bâtılı yeryüzüne hâkim kılmaya çalıştıklarını belirtmek mümkündür. Bu tip yöneticiler eski çağlarda olduğu gibi günümüzde de bu gayelerini gerçekleştirmeyi hedeflemektedirler. Hak ehli yöneticiler de, onların yaptığı bu tahribatları yok etmek için çalışmalı yönetici olmanın sorumluluk ve bilinciyle hareket etmelidirler.

2.2.2.2. Şirk (الشرك)

Kur'ân-ı Kerîm'de türevleri ile 186 âyette geçen şirk kavramı, "şe-ri-ke" fiil kökünden gelmektedir. Mana olarak, "şirk"; bir şeyin madden veya manen birden fazla kişiye ait olması, ortak olmak, birini diğerine ortak kılma, ortak koşmak manasındadır.⁴¹⁵ "Şirk" kavramı, "işrak"tan isim konumunda olup mana cihetiyle küfür demektir.⁴¹⁶ Şirket kavramı da aynı kökten türemiş olup, ortaklığı ifade etmektedir. Fiilin "if'al" bâbından

⁴⁰⁸ Yûnus 10/91.

⁴⁰⁹ Hûd 11/97.

⁴¹⁰ Hûd 11/98.

⁴¹¹ Hûd 11/99.

⁴¹² Kasas 28/39.

⁴¹³ Kasas 28/42.

⁴¹⁴ Neml 27/14.

⁴¹⁵ el-İsfahânî, *Müfredat*, s. 451; Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit*, s. 944.

⁴¹⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, X, 448.

meydana gelen "eşraka" fiili de “ortak tanımak ve ortak koşmak” manasını taşır. İf’al babının ism-i faili "müşrik" olup “ortak koşan” demektir.

Şirk kavramı terim olarak “Allah’a rubûbîyetinde, ulûhiyetinde, isimlerinde ya da sıfatlarında eş ya da ortak koşulması demektir.⁴¹⁷

Ortaklık ve pay manasına gelen “şirk”, bir zulüm ve haksızlıktır. Çünkü zulüm, bir şeyi olması gereken yerin dışına, gerisine koymaktır ki bu Yüce Allah’ın hakkını ondan başkasına vermektir. Aynı zamanda Yüce Allah’ın mükerrem kıldığı, şeref verdiği insan nefisini, bir yaratılmışı ibadet ettirerek onu aşağılamak, zelil etmektir. Şirk bir zulümdür; çünkü ilahlığı, hiçbir zaman söz konusu olmayan, olma imkânı bulunmayan bir yere koymaktır.⁴¹⁸

Mukâtil b. Süleymân “şirk” kavramını “Allah’a ortak koşmak” ve “başkasını ona denk görmek”,⁴¹⁹ “ibadet etmeksizin, itaatte şirk”⁴²⁰ ve gösteriş yapmak üzere (riya) fiilerde meydana gelen şirk⁴²¹ olmak üzere üç açıdan izah etmektedir⁴²²

Şirk ile küfür anlamca birbirine yakın kavramlar olup, aralarında umum husus vardır. Ayrıca küfür daha genel olup, şirk ise daha özel bir hususiyet taşımaktadır. Buna dayanarak, her şirk küfürdür, fakat her küfür şirk değildir. Ayrıca her müşrik kâfirdir, fakat her kâfir müşrik değildir. Bunun sebebi şirkin Allah’a ortak koşma neticesinde meydana gelmesidir. Hâlbuki küfür, küfür olduğu kabul edilen ve bilinen bir takım itikatların kabul edilmesi neticesinde gerçekleşir. İşte bu bâtil ve küfür olduğu kabul edilen inançlardan bir tanesi de Yüce Allah’a ortak koşmayı ifade eden şirktir.⁴²³

Kişileri şirk inancına iten sebeplere baktığımızda, genel anlamda şunları söylemek mümkündür. Tahkîkî bir imana sahip olmamak, kâinatta meydana gelen bir takım hadiselerin sebeplerinin ardındaki hakiki yaratıcıyı ve ilâhı kabul etmeyip onun yerine

⁴¹⁷ es-Sallâbî, Ali Muhammed, *İslam İnanç Esasları*, Ravza Yay. İstanbul 2017, s. 90; Sinanoğlu, Mustafa DİA, “Şirk”, İstanbul 2010, XXXIX, 193; el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, X, 16.

⁴¹⁸ Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmahlı Tefsirinde Kur’anî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yay., İstanbul 2003, s. 305.

⁴¹⁹ Nisâ 4/36; Nisâ 4/48; Mâide 5/72; Tevbe 9/3.

⁴²⁰ A'râf 7/190; İbrâhîm 14/22.

⁴²¹ Kehf 18/110.

⁴²² Mukatil b. Süleymân, *el-Vucûh ve 'n-Nezâir fi'l-Kur'âi'l-Kerim*, s. 26-27

⁴²³ Klavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, s. 59.

başkalarını veya bizzat o havadisleri koymak, düşünmeden hüküm vermek, kibir, şeytanın iyi ve güzel gösterdiği hususların ardına düşmek, bazı güçleri Allah'ın otoritesinin yerine koyup meydana gelen şeyleri onlara bağlanmak, bilginleri ve din adamlarını Rab yerine koymak gibi sebeplerden dolayı insanlar şirk inancına düşmektedirler.⁴²⁴

Bâtıla nisbet edilen yöneticilerin bir vasfı da şirk inancına saplanmış olmalarıdır. Bu yöneticilerden biri Neml Sûresi'nde geçen Sebe Melikesi Belkıs'tır. Hüdhüd Hz. Süleyman'a Belkıs'ı ve kavmini güneşe secde ederken gördüğünü aktarmaktadır. Ayrıca onların bu davranışının sebebini de şeytanın onların yaptıklarını süslü göstermesi ve onları yoldan saptırmasına bağlamıştır.⁴²⁵ Ardından şeytanın bunu yapmaktaki gayesinin de, yerde ve gökte gizli olan her şeyi ortaya çıkaran ve her şeyi bilen Allah'a secde etmekten alıkoymak olduğunu söylüyor.⁴²⁶

Hulasa bâtila nispet edilen yöneticilerin bir problemi de şirk inancına sahip olmalarıdır. Kıssalar bağlamında ele alınan bu yöneticiler de şirk inancını, bâtil ehli olan yöneticilerin karakteristik özelliklerinden olduğu görülmektedir. Kimi şahsiyetler de körü körüne inanmanın neticesinde şirk inancı ortaya çıkmaktadır. Yönetici konumunda olup inanç açısından Yüce Allah'ın rızasına uygun bir inancı besimsemeyen her yönetici, lider veya önder, bâtil ehli olarak kabul edilir.

2.2.2.3. İlâhlık İddiası (الإدعاء الألوهية)

Kur'an-ı Kerim, yöneticilerin özelliklerini belirtirken, onların inanç açısından tutarlı ve doğru yolda olmaları gerektiğini bazen doğrudan bazen ise dolaylı yoldan beyân etmiştir. Buna rağmen despot ve zalim yöneticiler hakka karşı bir başkaldırı içerisinde olmuş ve kendilerinden istenen ilahî misyonu kabul etmemişlerdir. Bazı yöneticiler kimi zaman kendilerinin ilah olduğunu iddia etmiş ve bunu topluma kabul ettirmek adına da her türlü yolu kendilerine meşru' görmüşlerdir. Bu tip yöneticilere örnek olarak Nemrut ile Firavun'u verebiliriz.

⁴²⁴ Klavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, s. 63.

⁴²⁵ Neml 27/24.

⁴²⁶ Neml 27/25.

Nemrut'un en bariz özelliği onun bâtil adına hak ile mücadele etmesidir. Bununla beraber bu inancını yerleştirmek için de hakkın temsilcisi konumunda olan peygamberle tartışmaya girmiştir. Bu yüzden Yüce Allah onu, kendisine mülk verildiği halde Rabbi hakkında tartışan yönetici/melik olarak vasıflandırmıştır.⁴²⁷

Doğrusu Yüce Allah'ın kendisine vermiş olduğu hüküm ve güç nimeti yüzünden Nemrut'un iman etmesi ve şükretmesi gerekiyordu. Ancak o tüm bu nimetleri görmezden gelip, düşünmeksizin büyülenmeyi tercih etti. Bunun neticesinde hak yoldan saptı ve bâtila nisbet edilen yöneticilerden oldu. Nemrut tüm bu inkâr ve zulümleriyle birlikte kendine bir takım sıfatlar yakıştırmış ve kendisinin ilâh olduğu iddiasında bulunmuştur. O ilahlığın bazı nitelikleri olan diriltme ve öldürme gibi vasıfları kendine yakıştırmıştır. Öyle ki halkın üzerine iktidarını gerçekleştirmek ve yürütmek adına tek egemen güç olarak görmüştür. Bunu ispat etmek adına da Hz. İbrahim ile tartışmaya girmiştir. Tartışmaya girişen Nemrut: "*Ben de diriltir, ben de öldürürüm*" deyince, Hz. İbrahim de "*Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir*" diye cevap vererek onu şaşırtmıştır.⁴²⁸ İşte bu cevap Nemrut'un delilinin zayıflığını ve dayanaksız olduğunu ortaya koymuştur.⁴²⁹

Nemrut dışında ilâhlık iddiasında bulunan bir diğer yönetici de firavundur. Firavun ilahlık iddiasında bulunmuş ve kendisi dışında başka ilahların asla kabul edilemeyeceğini iddia etmiştir. Hatta bu iddiasını pek çok yerde de tekrar etmekten de imtina etmemiştir. Firavun toplumun aristokrat kesimi diye isimlendirilen mele' takımına hitaben: "*Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum...*" diye seslenmiştir.⁴³⁰ Başka bir âyette ise kendisi dışında başka ilâh edinenleri de tehditkâr bir üslupla şöyle uyarmıştır: "*Eğer benden başka bir ilah edinirsen, ant olsun seni zindana atılanlardan ederim.*"⁴³¹ Firavunun bu iddiasıyla başka bir ayette de karşılaşmaktayız. Hz. Musa Firavun'a en büyük mucizeyi gösterdikten sonra,⁴³² o yalanlayıp isyan etmiş,⁴³³

⁴²⁷ Bakara 2/258.

⁴²⁸ Bakara 2/258.

⁴²⁹ el-Estal, Mahmûd Muhammed, *el-Kıyadetu fi Zav'i'l-Ayâti'l-Kur'aniyye*, Risâle Mâcistîr, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye Gazze 2012, s. 197-198.

⁴³⁰ Kasas 28/38.

⁴³¹ Şuarâ 26/29.

⁴³² Naziât 79/20.

⁴³³ Naziât 79/21.

sırtını dönüp koşarak gitmiş,⁴³⁴ adamlarını toparlayıp⁴³⁵ “*Ben sizin en yüce Rabbinizim!*” diye seslenmiştir.⁴³⁶

İlahlık iddiasında bulunan bir diğer tip ise Resulullah (sav) döneminde ortaya çıkmıştır. Bu iddia ile birlikte kendisinin Allah gibi vahiy indirebileceğinin iddia ederek kendisini Yüce Allah ile bir tutmuştur. Kur’ân-ı Kerîm bu kişinin sözlerini şu şekilde aktarmaktadır: “*Allah'a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, "Bana vahyolundu" diyen, ya da "Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim" diye laf eden kimseden daha zalim kimdir?"*⁴³⁷

Tarihçilere göre ilâhlık iddiasında ilk bulunan kişi Nemrut’tur. Nemrut doğu ve batıyı hâkimiyetine almış ve kendisine verilen tüm nimetlere karşı şükredeceğine, azgınlık göstererek ilahlık iddiasında bulunmuştur. Peki, bir insanın bu iddiada bulunmanın ardında yatan sebep nedir diye pek çok kişi şaşırılmaktadır. Fakat bâtıla nisbet edilen bu hükümdarların hayatları incelendiğinde bunun ardında kendini beğenmişlik, insanlara üzerindeki hegemonyası ve halklarını küçük görmesinden kaynaklandığı görülecektir. Aynı tavrı Firavunun halkına karşı kibrinde, onları küçümsemesinde görmekteyiz. Netice itibariyle Nemrut’un bu iddiasında mugalata⁴³⁸ olduğunu ve hiçbir dayanağı olmadığını Hz. İbrahim’in cevaplarıyla kendisini susturmasını ve onu çaresiz bırakmasında görmekteyiz.⁴³⁹

Netice itibariyle inkâr ve küfrün daha da ileri taşınması suretiyle tarihi farklı devirlerinde batıl ehli olan kral ve yöneticiler halka kendilerini ilah olarak tanıtmış ve halka bunu kabul ettirmek için de her türlü zulme başvurmuşlardır. Kur’ân-ı Kerîm bizlere Nemrûd, Firavun ve Mekkeli bir müşriki ilahlık iddiasında bulunan tipler arasından misal olarak vermiştir. Bu iddianın, her türlü yöneticinin uzak durması gereken

⁴³⁴ Naziât 79/22.

⁴³⁵ Naziât 79/23.

⁴³⁶ Naziât 79/24.

⁴³⁷ En’âm 6/93.

⁴³⁸ Muğalata: lügatta yanlış şey konuşmak anlamına gelen “galat” lafından meydana gelmektedir. Muğalata kavramı, bir mantık terimi olarak “kesin ya da meşhur kazıyyelere bezeyen; ancak hakikatte yalan olan bir takım kazıyyelerden veya yalan ve vehim mahsülü olan kazıyyelerden oluşan bir kıtyas türüdür. Kesin kazıyyelere benzeyen muğalatalara “safsata” denilirken, meşhur kazıyyelere benzeyen muğalatalara da “muşagebe” denilmektedir. Muğalataların her türü ne yakın ne de zan ifade etmekte aksine şek ve şüphe ifade etmektedirler. (Alp, Talha, *Mantık İsagoci Tercümesi ve Mantık Terimleri Sözlüğü*, Yasin Yay. İstanbul trz, s. 76.

⁴³⁹ Dehayyil, Ali Muhammed Ali, *Kıyasu'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru'l-Murtaza, Beyrut 2003, s. 52-53.

bir tavır oluğunu ve bâtil ehli yöneticilerin sıklıkla başvurduğu yanlış bir tutum olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.2.4. Cana Kıyma (القَتْل)

Hak ve bâtil mücadelesinin başladığı ilk günden itibaren, bâtilin başvurduğu bir yöntem de öldürmek ve ortadan kaldırmaktır. Bu metod Kâbil'in Hâbil'i öldürmesiyle başlamış ve çağlar boyunca devam edegelmiştir. Bu öldürme girişimlerinde hedeflenen kişiler tek bir kişi olduğu gibi, bazen de toplu kıyımlar şeklinde de vuku' bulmuştur. Hatta bu girişimlerin bazıları alenen olduğu gibi bazıları da suikastler şeklinde planlanmıştır.

Bu öldürme girişimlerinden biri Hz. İbrahim ile Allah (cc) konusunda tartışan melik verilebilir. Bâtilin en bariz temsilcilerinden biri olarak tarihe geçen bu melik, hem ilahlık iddiasında bulunmuş hem de Hz. İbrahim'i ortadan kaldırmak suretiyle onu ateşe atmıştır.⁴⁴⁰

Kendi saltanatını kaybetme korkusuna kapılan Firavun da Hz. Musa'yı öldürme girişiminde bulunmuştur. Kendisini hakka çağıran bir peygamberi yalanlayan Firavun, peygamberi dini değiştirmek ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmakla suçlamıştır. Bu yüzden "*Bırakın beni Mûsâ'yı öldüreyim*" demiştir.⁴⁴¹

Firavun Hz. Mûsâ'nın davasındaki kararlılık ve ciddiyeti görünce, saltanatının elinden gitmesinden korkmaya başladı. Bunun üzerine kavminin ileri gelenlerine bırakın da onu öldüreyim. Çünkü o gençleri kendi tarafına çekerek hem ikilik çıkarmakta hem de devletimizin gücünü zayıflatmayı hedeflemektedir diye endişesini dile getirmiştir. Mısır'ın yöneticisi olan Firavun'un bu tutumu incelendiğinde kendisine gelen hakkı kabul etmek yerine bâtili devam ettirmeyi planladığı görülmektedir. Bu amacını gerçekleştirmek ve etrafındakileri ikna etmek için de iftiraya da başvurmaktan da kaçınmadığı aşikârdır.⁴⁴²

Semûd kavmine peygamber olarak gönderilmiş olan Hz. Salih'e de öldürülme teşebbüsünde bulunulmuştur. Ayette bu işe yeltenenlerin dokuz kişilik bir grup (تِسْعَةُ رَهْطٍ)

⁴⁴⁰ Enbiya 21/68; Ankebut 29/24; Saffat 37/97.

⁴⁴¹ Mü'min 40/26.

⁴⁴² el-Müderriş, , *Mevahibu'r-Rahman fi Tefsiri'l-Kur'an*, VII, 13.

olduğu bildirilmiştir.⁴⁴³ İbn Atiyye el-Endülüsi, bu dokuz kişilik grubun Semud halkının en zenginleri ve en güçlü olanları olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Onları bu suikaste sevk eden asıl sebebin küfür ve isyanları olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁴ *Bu grup kendi aralarında Yüce Allah adına and içmiş ve Mutlaka onu ve ailesini geceleyin öldüreceğiz sonra da velisine; 'Biz onun ailesinin öldürülüşüne şahit olmadık. Biz kesinlikle doğru söyleyenleriz', diyeceğiz*" şeklinde de suikast planlarını kurmuşlardır.⁴⁴⁵

Öldürmek yoluyla ortadan kaldırma ve sindirme yoluna başvuran bir diğer topluluk ise İsrail oğullarıdır. Bu topluluk hakkı ortadan kaldırmak adına kimi zaman kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlamış kimi zaman ise onları haksız yere öldürmüştür.⁴⁴⁶

Devletlerin, kabilelerin veya herhangi bir toplumsal birlikteliği ifade eden grupların başında her zaman yönetici konumunda olan birileri olmuştur. Bu yetki ve saltanat kimi zaman tek bir kişinin elinde bulundurulurken, kimi zamanda bu yetki ortaklaşa olarak birden fazla kişinin elinde olmuştur. Nitekim Semûd kavminin yönetim sistemine bakıldığında tek bir kişinin değil de birden fazla kişinin yönetimde söz sahibi olduğu görülür. Kur'ân-ı Kerîm bu grubun dokuz kişiden müteşekkil olduğunu haber vermektedir. Ayrıca bu dokuz kişilik gruptan bahsedilirken de (تسعة رهط) ifadesi kullanılmıştır. Kur'ân'da 3 defa zikredilen (رهط) kelimesi, iki defa Hûd Sûresi'nde Şu'ayb'ın (a.s) kıssası anlatılırken, Neml Sûresi'nde ise Sâlih'in (a.s) kıssası anlatılırken geçmektedir. Neml Sûresi 48. âyette geçen (رهط) kavramı, ism-u cem' olup, üç ve dokuz arasındaki sayıyı ifade etmek için kullanılır.⁴⁴⁷ Müfessirler, (رهط) kavramını Şu'ayb (a.s) kıssasında kendisine sığınılan kavim, aşiret olarak tefsir ederken,⁴⁴⁸ Sâlih'in (a.s) kıssasında ise kavmin ileri gelenleri, zenginleri, soyluları veya bu kesimlerin oğulları olarak tefsir edilmiştir.⁴⁴⁹ eş-Şevkânî ise Neml 48. âyette geçen (تسعة رهط) ifadesini ise

⁴⁴³ Neml 27/48

⁴⁴⁴ İbn Atiyye el-Endelüsü, *el-Muharriru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Aziz*, IV, 263.

⁴⁴⁵ Neml 27/49.

⁴⁴⁶ Bakara 2/87, 91-92; Al-i İmran 3/112, 181; Nisa, 4/155; Maide 5/70.

⁴⁴⁷ el-Müderriş, *Mevahibu'r-Rahman fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 6, 140.

⁴⁴⁸ İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Âzim*, IV, 298; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'an*, XI, 201; el-Beğâvî, *Me'âlimu't-Tenzil*, IV, 197;

⁴⁴⁹ el-Beğâvî, *Me'âlimu't-Tenzil*, VI, 170; İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Âzim*, VI, 179.

kavmin ileri gelenlerinin oğulları olarak tefsir ederken, aynı zamanda bu dokuz kişilik grubun her birinin de kendisine uyan bir topluluğa liderlik yaptığını belirtmektedir.⁴⁵⁰

Sonuç olarak bâtıla nispet edilen yöneticiler, çoğu zaman bâtılı yaymak, kendi yönetimlerini garanti altına almak adına kendilerine gönderilen hak elçilerini öldürmek için teşebbüslerde bulunduğunu söyleyebiliriz.⁴⁵¹ Bu tip yöneticiler bu metodu kendilerine gönderilen pek çok ilahî elçi üzerinde denemeye kalkışmışlardır. Bu çaba ve uğraşlar kimi zaman başarıya ulaşırken kimi zaman ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Öldürme ve yok etme politikasını kendilerine bir kurtuluş yolu olarak kabul eden bâtıl yöneticiler, hak karşısında ise mağlup olmaktan ve zail olmaktan da kendilerini kurtaramayacaklarını da Kur'ân-ı Kerîm ayrıca bildirmektedir.⁴⁵²

2.2.2.5. Kendini Büyük Görme (الإستكبار)

İstikbâr kavramı, “ke-bu-re” fiilinin kökünden gelip, bu fiilin sūdâsî sîgası olan “istif”al” babından gelmektedir. İstikbâr, büyüklük taslamak, kendini büyük ve üstün görüp gerçekleri kabul etmemek ve hakka karşı inatla direnmek demektir.⁴⁵³

Rağîb el-İsfahânî “kbr” maddesini ele alırken, büyük ile küçük vasfının izafî kavramlar olduğunu, bu yüzden küçük olan bir şey, diğer başka bir şeye göre büyük sayılabilir demektedir. Bununla birlikte İsfahânî, “istikbâr” kavramını iki açıdan değerlendirmeye almaktadır. Birincisi, kişinin büyüme yollarını araması ve bu uğurda büyük olmayı dilemesidir. Şayet bu arzulama gerekli şekilde, gereken yerde ve gereken zamanda ise bu davranış güzel olup övülür. İkincisi ise, kişinin kendisini tok göstermesi ve kendisinde mevcut olmayan şeyi varmış gibi davranmasıdır. Bu ise aldatmaya mahal verdiği için yerinde görülmeyip yerilmiştir.⁴⁵⁴ Kur'an'da yer alan istikbâr kavramı da bu ikinci kısımdandır.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir el-Câmi Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, IV, 189.

⁴⁵¹ Al-i İmrân 3/21, 112, 181; Nisa 4/155.

⁴⁵² İsrâ 17/81.

⁴⁵³ Topaloğlu, Bekir , “Müstekbîr”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, XXXII, 138; Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay. İstanbul, 1990, s. 411-412.

⁴⁵⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 694.

⁴⁵⁵ Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, s. 275.

İstikbar kavramı Kur'an'da kırk sekiz ayette geçmektedir.⁴⁵⁶ Kur'an'da "k-b-r" kökünden türeyip istikbâr kavramı ile ilişkili pek çok kavram vardır. Bunlardan bazıları, mütekebbir, kebîr, kibriyâ, ekâbir vb. dir. İstikbâr Kur'an'da genel olarak, menfi vasıflarla birlikte zikredilmektedir. Kur'an, büyüklük gösterenlerin, Allah'ın âyetlerini yalanladıklarını,⁴⁵⁷ mücrimlerden olduklarını,⁴⁵⁸ insanları haktan sapıttıklarını⁴⁵⁹ belirtmektedir.

Mukatîl b. Süleymân "istikbâr" kavramını ele alıp iki şekilde tefsir edebileceğini söylemektedir. Birincisi, bu kavram kişinin kendisine verilen emre karşı tekebbür etmesi (büyüklenmek, büyüklük taslamak) manasına gelmektedir. İkincisi ise, küfrün elebaşları ve önderlerini ifade etmek için kullanılır.⁴⁶⁰

Bâtıla nispet edilen yöneticiler de, kendini her açıdan başkalarından büyük görme psikolojisi vardır. Bu yüzden hiçbir zaman tevazu göstermemiş ve ilahi mesajlara boyun eğmemişlerdir. Onlar bu tutumlarından dolayı kendilerine gönderilen peygamberleri ve kitapları daima yalanlamışlardır. Bu büyüklenmeleri de onların hakkı kabul edip ikrâr etmelerine mani olmuştur. Bu yüzden de suçlular kategorisine girmişlerdir.⁴⁶¹

Büyüklenme psikolojisinde olan bu yönetici kesimine bakıldığında sadece hakkı inkâr etmedikleri görülür. Bu tip yöneticiler hakkı inkârla birlikte kendilerine gönderilmiş olan peygamberleri ve onlara tabi olanları eski inançlarına dönmedikleri takdirde yurtlarından çıkarmakla da tehdit etmişlerdir.⁴⁶²

Firavun, Hâmân ve Mısır'ın ileri gelenleri hakkı sihir diye nitelemişlerdir. Bu tip yöneticiler büyüklüğün her zaman kendilerinde kalmasını arzu etmiş ve bu tavırlarından da vazgeçmemişlerdir. Onlar hem saltanatlarının kendi ellerinde kalması istemiş hem de

⁴⁵⁶ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 749-750.

⁴⁵⁷ A'raf 7/36, 40; Zümer 39/59.

⁴⁵⁸ A'raf 7/133; Yûnus 10/75

⁴⁵⁹ Sebe 34/31-33.

⁴⁶⁰ Mukatîl b. Süleymân, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, s. 434.

⁴⁶¹ et-Taberî, *Cami'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, IV, 232; el-Kinnevcî, *Fethu'l-Beyân fî Mekâsidi'l-Kur'ân*, VI, 03.

⁴⁶² et-Taberî, *Cami'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, III, 467-468;

atalarının dininden de vazgeçmemişlerdir. Bu yüzden Mûsâ'nın (a.s.) tüm çabasının iktidar olduğu iftirasına başvurmuşlardır.⁴⁶³

Yerilen ahlaki vasıfların ilki konumunda olan istikbâr kavramıyla insanlığın yaratılışının başından beri karşılaşmaktayız.⁴⁶⁴ Bu sadece bu olayla sınırlı kalmayıp pek çok peygamberin hak mücadelesinde de ortaya çıkan bir olgudur. Bu olgunun olduğu tüm kıssa ve olaylardan bireylerin ve toplumları alması gereken pek çok dersler ve ibretler söz konusudur. Bu kıssa ve olaylar ele alınıp incelendiğinde istikbâr vasfıyla öne çıkan şahsiyetlerin neticelerinin pek de iyi olduğu görülmemektedir.

Büyüklenen, kendisini başkalarından üstün gören kişinin doğruyu görmesi ve hakka yönelmesi mümkün değildir. Zira o kendisini yegâne otorite gördüğünden kendisine yöneltilecek her türlü iletişim çabasına karşı kapalı bir konuma getirmiştir. Tarih boyunca süregelen yönetimlere baktığımızda, bâtıla nispet edilen liderlerin bu büyükmelerinden ötürü hak ile hakikate cephe aldıkları ve dinin temel esaslarını inkâr ettiklerini müşahade etmekteyiz. Bu büyükmeme kimi zaman toplumsal, kimi zaman ise bireysel şekilde gerçekleşmiştir.

Müstekbir diye isimlendirilen bu kişiler, ellerindeki yetki ve gücün verdiği imkânlarla dayanarak daima kendilerinden başkalarını hakir görmüş ve onları dinî-dünyevî açıdan zarara sokmuşlardır. Müstekbirlerin hakka götürecektüm yolları tıkayıp zayıfların hidayetine de mani olmaktan da geri durmamışlardır.

Kur'an'da istikbâr kavramıyla sembolleşen bir takım tipler bulunmaktadır. Bu tiplerin başında şeytan, Firavun, Kârun, Hâman, mele', İsrailoğulları, müşrikler, kâfirler ve münafıklardır.⁴⁶⁵ Mele' kavramı toplumun ileri gelenleri olup yönetimde söz sahibi olan soylu kişileri ifade eder.⁴⁶⁶

Kıssalar bağlamında yönetici olup da istikbâr vasfıyla vasıflanan kişiler bazen bir topluluğun ileri gelenleri olabilmektedir. Bu topluluklar mele' diye isimlendirilmektedir. Hz. Sâlih'in kıssasında geçen mele'ler, ayeti kerîmede toplumun ileri gelenleri olduğu ve

⁴⁶³ Rızâ, Reşîd, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'an 'i'l-Hakîm el-Meşhûr bi Tefsîri'l-Menâr*, XI, 465-466;.

⁴⁶⁴ Bakara 2/34; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Hicr 15/28-31; Sâd 38/71-77.

⁴⁶⁵ Akyüz, *Kur'an'da Siyasî Kavramlar*, s. 288.

⁴⁶⁶ el-Boğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, IV, 144; el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, II, 383.

zayıfları alaya alarak inandıkları şeyi inkâr ettikleri görülmektedir. Yine bu kavmin ileri gelenlerinin, peygamberin haber vermiş olduğu azabı küçümseyerek Allah'ın emrinden çıktıkları, kesilmesi yasaklanan deveyi kestikleri ve netice itibariyle azaba duçar kılındıkları beyan edilmektedir.⁴⁶⁷

Hız. Şu'ayb'in kavmi olan Medyen halkında da müstebkir mele' takımıyla karşılaşmaktayız. Bu kavme peygamber olarak gönderilen Hız. Şu'ayb, onların tehditleriyle karşılaşmıştır. Onlar tehditlerinin dozajını daha da yükselterek, şayet kendisinin ve ona iman edenlerin eski dinlerine dönmezlerse onları yurtlarından çıkarmakla tehdit etmişlerdir.⁴⁶⁸

Pek çok menfi vasfı kendinde cem'eden firavunun şahsında istikbârın da olduğunu görmekteyiz. Aynı şekilde firavunun etrafında bulunan mele, askerler, Hâmân ve Kârûn da bu istikbâr vasfına sahiptirler. Firavun'a elçi olarak gönderilen Hız. Mûsâ ile kardeşi Hız. Hârûn, onun büyüklenmesi ve alaycı tavırlarıyla karşı karşıya gelmişlerdir.⁴⁶⁹ Bu kimselerin büyüklenmesi şu sözlerinden anlaşılmaktadır. *"Kavimleri bize kul köle iken, bizim gibi iki insana mı inanacağız" dediler.*⁴⁷⁰

Kasapoğlu, başkalarıyla alay etmenin ardında otorite ve güç sahibi olma sevdası yatmaktadır. Bu yüzdendir ki bu tip insanlar başkalarıyla alay etmeyi kedilerine meslek edinirler. Büyüklük iddiasında bulunanlar hem başkalarıyla alay eder hem de kendilerinden başka kimseyi kabul etmezler. Onların bu tavırları neticesinde iki durum söz konusu olur. Büyüklük taslayarak hakkı küçümseyen kimseler alaya başvurmaya başlar. Diğer durumda ise büyüklük taslayarak hakka karşı körmüşçesine hareker ederler.⁴⁷¹

Peki, bu tip insanları istikbâra sürükleyen sebepler nelerdir? Genel olarak bakıldığında bu sebeplerin başında cins/ırk taassubu, ilahi buyruğa muhalefet,⁴⁷² örf ve

⁴⁶⁷ A`raf 7/75-77.

⁴⁶⁸ A`raf 7/88.

⁴⁶⁹ Mü`minûn 23/45-46; Yûnus 10/75.

⁴⁷⁰ Mü`minûn 23/47.

⁴⁷¹ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'ân'a Psikolojik Yöneliş İnsanın Karakterleri*, Kendini Bilmek Yay., Malatya 2013, 207-208.

⁴⁷² Bakara 2/87; Câsiye 45/23; Mü`minûn 23/71.

adetlerle birlikte ataların inancına saplanmak,⁴⁷³ makam ve güçle övünüp yönetim ve saltanatın elden gitmesinden korkmak⁴⁷⁴, bolluk ve rahatlığın verdiği şımarıklık⁴⁷⁵ şeklinde sıralamak mümkündür.⁴⁷⁶

Netice itibariyle hakka sırt çevirip, bâtil için çalışan yöneticilerin en büyük günah diye nitelendirilen kibir hastalığına tutulduğunu söyleyebiliriz. Çünkü onlar ne saltanatlarının ellerinden kaymasını istemiş, ne de başkalarının görüş ve önerilerine kulak asmışlardır. Bu tavırlarından dolayı kendilerine gönderilen peygamberleri yalanladıkları gibi, aynı zamanda onların davasına da sırt çevirmişlerdir. Hak ehli yöneticiler bu olumsuz özelliklerden uzak durmalı ve Yüce Allah'ın kendilerine emanet olarak vermiş olduğu yöneticilik ve imkânları insanlığın menfaati için kullanmaları gerekmektedir.

2.2.2.6. Gasp (الغصب)

Gasp, başkasının malını zorla almak, ele geçirmek,⁴⁷⁷ bir şeyi zulmen almaktır.⁴⁷⁸ Gasp, kanunsuz sahip olma, gayrimeşru keyfi davranma, zorlama, mecbur kılma, haksız yere, kaba kuvvetle ve rızanın hilafına gibi anlamlara gelir.⁴⁷⁹

Bir şeyi zorla ve zulüm yoluyla sahibinin elinden almak, hakkına tecavüzde bulunmak, bir şeye zorlamak, şer'an mütekavvim olan bir malı sahibinin izni olmaksızın ona maldan el çektirecek bir şekilde haksız yere elinden almak ve tasarrufunu kısıtlamak demektir. Bu işi yapana gâsıp; zorla alınan mala da mağsûb; malı zorla elinden alınan kişiye de mağsubun minh denilir. Mütekavvim mal alım-satımı şer'an meşru' olan mal demektir.⁴⁸⁰

⁴⁷³ Zuhrûf 43/23; Mü'minûn 23/23-25; A'râf 7/70; Hûd 11/62, 87; Yûnus 10/75-78; Kasas 28/36; Mâide 5/104.

⁴⁷⁴ A'râf 7/69; Hûd 11/52; Fussilet 41/15; Mü'minûn 23/45-48; Yûnus 10/75; Ankebût 29/39; Kasas 28/39; Mü'min 40/23-27; Zuhrûf 43/51; Duhân 44/31; En'âm 6/123; Yûnus 10/78.

⁴⁷⁵ Sebe' 34/34-35; Mü'minûn 23/64-71; Zuhrûf 43/20-22.

⁴⁷⁶ Ev'îşe, Mustafa, *Meşhuru'l-İstikbar ve'l-İstiz'âf fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru's-Selâm, Kâhire 2014, s. 213-225.

⁴⁷⁷ es-Seminu'l-Halabî, Ahmed b. Yûsuf b. Abduddâim, *Umdetu'l-Huffâz fi Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996, III, 164.

⁴⁷⁸ Cevherî, *es-Sihah*, 849; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 648.

⁴⁷⁹ Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2012, s. 669.

⁴⁸⁰ el-Cürçânî, *Mu'cemu'l-Müfredât*, s. 136; el-Meydânî, Abdülğani el-Ğuneymî ed-Dimeşkî, *el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, trz., II, 188-189;

Genel olarak dinlerin ve hukuk sistemlerinin temel gayesi beş temel esas dediğimiz zarurât-ı diniyeyi muhafaza etmektir. Bu ilkelerden biri de malı muhafaza etmektir. Zira İslâm bireylere mülkiyet hakkı tanımış ve bu hakkı güvence altına almayı da üstlenmiştir. Bu sorumluluğu üstlendiğinden mülkiyete zarar verecek olan herşeyi ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bundan dolayı hırsızlık ve gasp gibi bireylerin malına zarar verici unsurları şiddetle yasaklamış ve buna yeltenenleri de cezalandırma yoluna gitmiştir. Gasp neticesi itibariyle ele alındığında kişiye hem dünyevî hem de uhrevî olmak üzere iki sorumluluk yüklemektedir. Gâsıp bu fiilinden dolayı günah işlemiş olur ve âhirette cezasını hak etmiş olur. Bu konuda Hz. Peygamber (sas): “*Kim bir karış toprak gasp ederse, Allah kıyamet gününde o kimseyi yedi kat yeri onun boynuna geçirir*”⁴⁸¹ buyurmuştur. Bu suça bulaşan kişinin dünyadaki hükmü ise gasp etmiş olduğu malı tazmin etmesidir. Mal olduğu hal üzere kaldı ise geri verir, şayet mal ilk halinden çıkıp eksilme veya zarara uğradıysa tazmin ettirilir.

Gasp olgusuna Kur’an-ı Kerim’de sadece bir defa karşılaşmaktayız.⁴⁸² Bu kavram Hz. Hızır ile Hz. Mûsâ kıssasında geçen ve ismi verilmeyen bâtil ehli bir yöneticinin vasfıdır. Burada bu melik ile ilgili tafsilatlı herhangi bir malumat verilmemiş sadece bu vasfına dikkat çekilmiştir. Bu kavramın geçtiği âyeti kerimede Yüce Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır:

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاجِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا

"O gemi, denizde çalışan bir takım yoksul kimselere ait idi. Onu yaralamak istedim, çünkü onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı."⁴⁸³

Kıssada Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır’ın birlikte yolculuk yapmayı kararlaştırdıkları ve bu yolculuk boyunca Hz. Hızır’ın Hz. Mûsâ’dan kendisine yaptığı herhangi bir şeyi sormamasını şart koşmuştur. Hz. Mûsâ’nın bu yolculuktaki amacı Hz. Hızır’a öğretilen bilgilerden istifade etmek ve doğruya iletici bilgi edinmektir. Hızır ona iç yüzünü kavrayamadığı şeylere sabredemeyeceğini söyler. Hz. Mûsâ da sabırlı olacağını ve

⁴⁸¹ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fi, *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Bed’ü'l-Halk, 2; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Cami'u's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Müskat, 30.

⁴⁸² Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 633.

⁴⁸³ Kehf 18/79.

kendisine karşı çıkmayacağını belirtir. Böylece yolculuk başlar ve birlikte yola koyulurlar.⁴⁸⁴

Kıssada ilk başta bir gemiye bindikleri ve Hızır'ın gemiyi deldiği ve Hz. Mûsa'nın da kendisine itiraz ettiği bildirilmektedir. Netice de yolculuk belli bir aşamadan sonra sona erer ve Hızır başlarından geçen hadiselerin iç yüzünü anlatmaya başlar. Deldiği geminin denizde çalışan bir takım fakir insanlara ait olduğunu, ilerde her gemiyi zorla alan bir kralın olduğunu ve bu yüzden gemiyi yaraladığını anlatır.⁴⁸⁵

Burada bizim için mevzu bahis olan, bu kralın insanların mallarına zorla sahip olduğu gerçeğidir. Bununla ilgili Salah Abdülfettâh el-Halidî şöyle demektedir: kralın, zorla başkalarının mallarını zorla ele geçirmesi şaşılacak bir durumdur. Çünkü yöneticilerin asıl vazifesi tebaalarının, can, mal ve sahip olmuş oldukları her şeyi koruyup güvence altına almalarıdır. Bununla birlikte onların sahip olmuş olduğu her şeyi her türlü saldırı ve zarardan muhafaza etmeleridir. Ancak ilginçtir ki bu kral kendi görevini kötüye kullanmış, makam ve askerleriyle yol kesmeye çalışmıştır. Doğrusu asıl ve en büyük musibet, yöneticilerin böyle bir işe tevessül etmesidir.⁴⁸⁶

Ayeti kerimenin zahirinden, zikri geçen melikin sağlam olsun kusurlu olsun her türlü gemiyi gasp ettiği anlaşılmaktadır. Ancak ayette geçen “*Onu yaralamak istedim*” pasajından ise melikin kusurlu ve hasar görmüş gemileri gasp etmediği anlaşılmaktadır. İlk başta zihni bu zahiri manaya götüren husus sıfatın hazfedilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Buna binaen diyebiliriz ki ayetin takdiri “*مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَحِيحَةٍ غَصْبًا*” şeklindedir. Burada kelamdaki sıfatın hazfedilmesini caiz kılan sebep, mananın bağlam çerçevesinde anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁸⁷

Geminin muhafazası için geminin yaralanmasındaki gaye bu gemiyi güçsüz sahipleri lehine korumaya yöneliktir. Burada daha büyük olan bir zararı bertaraf etmek adına iki zarardan hafif olanı tercih edilmiştir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ Kehf 18/66-71.

⁴⁸⁵ Kehf 18/71, 78, 79.

⁴⁸⁶ el-Halidî, Salah Abdülfettah, *Me'a Kısasi'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 2007, s. 434.

⁴⁸⁷ eş-Şenkitî, *Ezvau'l-Beyan*, IV, 229-230.

⁴⁸⁸ ez-Zuhaylî, Vehbe, *Tefsiru'l-Munir*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1993, s. 303.

Merağî, bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir. Bu gemi zayıf ve miskin bir topluluğun gemisi olup, kiralamak suretiyle onunla kazanç sağlıyorlardı. Geminin yarılmasından maksat onun korunmasıdır. Ayrıca melikten bahsederken de bu takım zayıf kimselerin malların ve sağlam gemilerini gasp etmeyi kendisine adet haline getirdiğini söylemektedir.⁴⁸⁹

Netice itibariyle bâtıla nispet edilen yöneticiler kendi saltanatlarını halkın maslahatı doğrultusunda değil de, daha çok kendi hevâ ve arzuları çerçevesinde kullandıkları görülmektedir. Hızır kıssasında mevzu bahis olan kralın, yöneticiliğin ilkeleriyle asla bağdaşmayacak bir tutum sergilediği görülmektedir. Oysa yöneticilerin halkın malına el uzatmak bir yana, halkın her türlü hakkını güvence almayı ilke edinmesi gerekmektedir. Çünkü insanların can, mal, din, nesil ve aklını korumakla yükümlü olan yöneticiler bu vazifeyi yerine getirmese başka bir otoritenin bu hakları muhafaza etmesi mümkün olmaz.

2.2.2.7. Alay Etme (الإستهزاء)

Hakkı kabul etmeyen ve daima hakkı ortadan kaldırmayı hedefleyen yöneticilerin bir vasfı da, hasımlarını alaya almalarıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de alay etmeyi ifade eden pek çok kavram bulunmaktadır. Alay etmeyi ifade eden kavramları “istihzâ”,⁴⁹⁰ “sühr”,⁴⁹¹ “hemz”,⁴⁹² “lemz”,⁴⁹³ “lehv”,⁴⁹⁴ “la'b”,⁴⁹⁵ “had”,⁴⁹⁶ “hizy”,⁴⁹⁷ “dahk”,⁴⁹⁸ ve “ğamz”⁴⁹⁹ şeklinde sıralamak mümkündür.

⁴⁸⁹ el-Merâğî, Ahmet Mustafâ, *Tefsiru 'l-Merağî*, Şeriketu Mektebe ve Matba'ati Mustafa el-Babî el-Halebî, XVIII, 8.

⁴⁹⁰ Bakara 2/14,15,67,231; Nisâ 4/140; Mâide 5/57,58; En'âm 6/5,10; Tevbe 9/64,65; Hûd 11/8; Ra'd 13/32; Hicr 15/11,95; Nahl 16/34; Kehf 18/56,106; Enbiyâ 21/36,41; Furkân 25/41; Şu'arâ 26/6; Rûm 30/10; Lokmân 31/6; Yâsîn 36/30; Zümer 39/48; Mü'min 40/83; Zuhuruf 43/7; Câsiye 45/9,33,35; Ahkâf 46/26.

⁴⁹¹ Bakara 2/212; En'âm 6/10; Tevbe 9/79; Hûd 11/38; Enbiyâ 21/41; Mü'minun 23/110; Sâffât 37/12,14; Sâd 38/63; Zuhuruf 43/32; Hucurât 49/11.

⁴⁹² Mü'minûn 23/97; Hümeze 104/1.

⁴⁹³ Tevbe 9/58, 79; Hucurât 49/11; Müzzemmil 73/1; Hümeze 104/1.

⁴⁹⁴ En'âm 6/70; A'râf 7/51; Lokman 31/6.

⁴⁹⁵ Enbiyâ 21/2; Duhân 44/9; Tûr 52/12.

⁴⁹⁶ Bakara 2/9; Enfâl 8/62.

⁴⁹⁷ Bakara 2/85, 114; Âl-i İmrân 3/192; Mâide 5/33,41; Tevbe 9/2,63; Yûnus 10/98; Hûd 11/39,66,93; Nahl 16/27; Hac 22/9; Zümer 39/40; Fussilet 41/16; Haşr 59/5; Tahrîm 66/8.

⁴⁹⁸ Mü'minun 23/110; Zuhuruf 43/47; Necm 53/60; Mutaffifin 83/29,34.

⁴⁹⁹ Mutaffifin 83/30.

Kur'ân-i Kerîm çoğu zaman önemine değinmek istediği hususları, kavramları vs. çokça zikretmektedir. Alay etmek anlamında olan “istihza” kavramı da aynı şekilde önemine binaen pek çok kalıpta veya o manayı ifade edecek kavramlarla ifade edilmiştir.

İstihza kavramı “هزأ” kökünden türemiş bir kavramdır. Mana itibariyle, alay etmek,⁵⁰⁰ hafif yollu dokunmak,⁵⁰¹ küçümsemek,⁵⁰² şiddetli soğuğa yakalanıp soğuktan donarak ölmek,⁵⁰³ anlamlarına gelmektedir.

Genel anlamda istihza kavramı “suhriyyet” kavramıyla açıklanmakla beraber aralarında nüans bulunmaktadır. Bu nüansı el-Askerî şu şekilde izah etmektedir. İstihza kavramında, kendisiyle alay edilen kişiden daha önce alay ile ilgili her hangi bir fiil sadır olmamıştır. Suhriyyet kavramında ise kişide daha önce alaya alınacak bir fiilin sadır olmuş olması söz konusudur. Bu görüşü destekleyecek nitelikte şu misali verebiliriz. “استهزأتُ به” “*omunla alay ettim*” cümlesinde geçen fiil “ba” edatı ile muteaddi olmuştur. Burada geçen “ba” edatı mana itibariyle ilsâk ifade etmektedir. Bu alay edenin, alay edende, alaya alacak herhangi bir hususun olmamasına rağmen ona alay edilecek bir vasfi yakıştırmasını ifade etmektedir. Bununla beraber “سخرتُ منه” “*omunla alay ettim*” cümlesi ise, muhatapta alaya alınacak bir hususiyetin olduğunu ifade etmektedir. Örneğin “تعجبتُ منه” “*şaşırdım*” cümlesinde şaşırmayı gerektirecek bir hususun o kişide var olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber “سخرتُ منه” cümlesinin aslının, bir şeyi hor görme, tahkir etme ve kendisine boyun eğecek duruma getirmeyi ifade eden “تسخير” olduğunu söylemek caizdir. Aynı şekilde istihza kavramının aslı olan “الهزء” kelimesi alay etmekle alakası olmayan boş iş, oyalanma vb. manaları ifade eden “العيس” kelimesinin yerine de kullanılmaktadır. Dolayısıyla iki kelime arasında apaçık bir fark olduğu görülmektedir.⁵⁰⁴

Bâtıl ehlinin hak ehliyle alay etme sebeplerini, “toplumun ileri gelenlerinin hak dine karşı kin ve nefret beslemesi, iyilere ve doğrulara karşı kin ve intikam duygularına sahip olmaları, başıboşluk ve başkalarını eğlenceye alma arzusu, kişilerin kendini beğenmişliği

⁵⁰⁰ Sıhah, s. 1199; Lisānu'l-Arap, I, 183; el-Ferâhidî, *Kitābu'l-'Ayn*, IV, 307; Makayîsu'l-Luga, VI, 52.

⁵⁰¹ el-İsfahânî, Müfredât, s. 841.

⁵⁰² el-Halebî, Ahmet b. Yûsuf b. Abdu'd-Dâim es-Semîn, *Umdetu'l-Huffaz fî Tefsîri Eşrâfi'l-Elfâz*, (1. Baskı) Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, IV, 249

⁵⁰³ İbn Manzûr, *Lisānu'l-Arap*, I, 183; el-Ferâhidî, *Kitābu'l-'Ayn*, IV, 308.

⁵⁰⁴ el-Askerî, *el-Furûk*, s. 254-255.

ve başkalarını küçük görmesi, Yüce Allah'ın dininin düşmanlarını körü körüne taklit etme, para ve servet edinme arzusu" şeklinde sıralamak mümkündür.⁵⁰⁵

Kuran'da gülme davranışıyla ilgili ayetler hakkında psikolojik bir değerlendirmede bulunan Abdurrahman Kasapoğlu, gülmenin ifade ettiği olumlu yönleri izah ettikten sonra, gülmenin ayrıca üstünlük duygusunu ifade ettiğini belirtmektedir. Kasapoğlu, gülmenin daima bir sevincin, mutluluğun ya da karşı tarafa gösterilen sevginin, şefkat ve nezaketin göstergesi olmadığını, buna ilaveten şeytanlık dolu kötü niyetli, küçük gören, hakir bulan, alaya alıp utandıran, baskı kuran vb. menfi gayeleri de taşıdığını vurgulamaktadır. Kıssalar bağlamında geçen gülme mevhumu, peygamberlerin Yüce Allah'ın ayetlerini tebliğ sürecinde toplumların bir tepkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu tür gülme, peygamberlerle ve getirdiği mesajlarla alay etme, dalga geçme, eğlence yerine koyma, gırgıra alma amacıyla yapılmıştır. Ayrıca Kur'an'ın en çok bahsettiği gülme davranışı, üstünlük duygusunu ifade etmektedir. Bu yüzden bu davranışa düşen kişileri Kur'an inkârcılar olarak açıklamaktadır. Bu inkârcıların gülmelerine mevzu ettikleri şahsiyetler ise peygamberler ve onlara tabi olanlardır. İşte inkârcıların bu tutumunun altında kendini üstün görme psikolojisi olup inananları, gülmek yoluyla kendilerinden küçük görmüş ve alaya almışlardır.⁵⁰⁶

Mal, mülk, makam, güç vb. olgulara sahip kişi ve toplumların, bu olgulara sahip olmayanları küçümsemek adına alaya aldıkları Kur'an kıssalarının pek çoğunda karşımıza çıkmaktadır. Buna Firavunun ve ileri gelenlerin Hz. Musa'yı alaya almasında görmekteyiz. "*Andolsun, biz Mûsâ'yı mucizelerimizle Firavun'a ve ileri gelen adamlarına göndermiştik de o, "Şüphesiz ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim" demişti. (Mûsâ) mucizelerimizi kendilerine getirince, bir de bakmışsın, o mucizelere gülüyorlar!"*"⁵⁰⁷ Burada karşımıza çıkan yönetici konumunda olanların, açık hakikatlere karşı peygamberi yalanlayıp ona gülmüşlerdir. Burada ilahi hakikatler inkâr edilmekle kalmayıp aynı zamanda değerini düşürmek adına alay etme yoluna da başvurmuşlardır. Bâtılın hakkı alaya alması yeni bir olgu değildir. İnsanların bu tutumuna ilk peygamberden son

⁵⁰⁵ el-Kureşî, Ahmed b. Muhammed b. Hâsin, *el-İstihzâ bi'd-Din Ahkâmuhû ve Âsâruhû, Dâru İbni'l-Cevziyye, Riyâd 2005, s. 82-109.*

⁵⁰⁶ Kasapoğlu, Abdurrahman, *İnsanlar Arası İlişkiler ve İletişim, Kendini Bilmek Yay., Malatya 2013, s. 196-197.*

⁵⁰⁷ Zuhuf 43/46-47.

peygambere kadar her tebliğ döneminde karşılaşmıştır. Yüce Allah, peygamberliğin ilk yıllarında müşriklerin alaycı tutumuyla karşılaşan Hz. Muhammed'i teselli etmek için kendisinden önce de birçok peygamberin alaya alındığını ve onlarla alay edenleri alay ettikleri şeyin kuşatıp mahvettiğini bildirmiştir. Nitekim Mekke'nin yönetici konumunda olan ileri gelenleri Hz. Muhammed'i pek çok konuda alaya almışlardır. Onlar Hz. Muhammed'in sırtına işkembe bırakarak, erkek çocuğunun olmaması dillerine dolayarak, peygamberliğe layık olmadığını iddia ederek, deli, sihirbaz vb. iftiralar atarak onunla alay etmişlerdir.⁵⁰⁸

Yüce Allah ne zaman bir mucize ve hakikat göndermiş ise bâtil ehli onu yalanlamış, ondan yüz çevirmiş ve onunla alay etmiştir. Bu tutum inkârcıların, müşriklerin ve münafıkların tavrıdır. Nitekim Mekke'nin müşrik yöneticileri hakkında inen âyet onların durumunu şu şekilde göz önüne sermektedir; *“Onlara Rablerinin âyetlerinden hiçbir âyet gelmez ki ondan yüz çevirmesinler. Nitekim hak (Kur'an) kendilerine gelince onu yalanladılar. Fakat alay ettikleri şeyin haberleri kendilerine ilerde gelecektir.”*⁵⁰⁹ Bu âyet Mekke'nin yöneticilerine bir tehdit ve uyarı mahiyetindedir. Ayrıca onlardan mal ve güç açısından imkânları daha geniş nice kavimlerin helak edildiği haberi verilmiştir.⁵¹⁰

Kasapoğlu, iman-alay ilişkisini ele alırken bu konunun Kur'an'da sık tekrarlanma sebebinin peygamberlerin bu olguyla çokça karşı karşıya kalmasına bağlamıştır. Bu metoda başvurular inanç ve fikir açısından sağlam ve güvenilir bir temele dayanmadıklarından dolayı kolay ve basit bir metot olan alaya başvurmaya başlamışlardır. Bu sıklıkta tekrarın olması inananların daima bu alaycı tutumla karşı karşıya kalacağına da göstergesidir.⁵¹¹

Bâtılın, hak karşısındaki bu alaylı tutumu yeni bir şey olmayıp her seferinde tekrarlanan ve başvurulan psikolojik bir yıldırma taktiğidir. Bu taktiğe sürekli başvurulduğunu Yüce Allah şöyle haber vermektedir: *“(Onlar da) kendilerine gelen her peygamberle mutlaka alay ediyorlardı.”*⁵¹² Hak ve bâtil mücadelesinde, bâtilin hep başvurmuş olduğu bu taktiğin sebebi, kişi veya toplumların kendilerini başkalarından

⁵⁰⁸ el-Kureşî, *el-İstihzâ bi'd-Din Ahkâmuhû ve Âsâruhû*, s. 241-250.

⁵⁰⁹ En'am 6/4-5.

⁵¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, III, 215;

⁵¹¹ Kasapoğlu, *Abdurrahman, Kur'an'a Psikolojik Yöneliş İnsanın Karakterleri*, s. 231.

⁵¹² Zuhuruf 43/7; En'am 6/10; Ra'd 13/32; Hicr 15/11; Enbiyâ 21/41; Mü'min 40/83.

üstün görmesidir. Bu düşünceden yola çıkarak muhataplarını ezmek, yıldırım ve başkaları nezdinde kıymetten düşürmek adına alaya başvurmuşlardır.

İslâm dini, insanların şerefli olarak yaratıldığını, üstünlük ölçütünün takva olduğunu, kimsenin başkasını hor görme ve alay etme hakkının olmadığını bildirmektedir. Yöneticiler, insanların şeref ve onurlarını korumakla görevli olduklarından, kendi otorite ve güçlerini muhafaza için de olsa kimseyle alay etme, başkalarını hor görme hakkına sahip değildirler. Kur’ân olumsuz tipteki yöneticilerden bahsederken onların, hakka karşı alayvari hareket ettiklerini, kendileri dışındaki insanları aşağılamak ve itibarsızlaştırmak için çaba sarfettiklerini beyân etmektedir. Hak ehli olan tüm yöneticiler, insanları aşağılamaktan ve onlarla alay etmekten uzak durmalı, onlara değer vermeli ve onurlarını muhafaza etmelidir.

2.2.2.8. Bozgunculuk (الإفساد)

Fesâd kavramı, “fe-se-de” fiil kökünden gelmektedir. Bu kavram, yiyecek ve içecekler için “bozulma, kokma”, muamelat için “geçersiz olma, hükümsüz olma” manasını ifade etmektedir. Bunların dışındaki kullanımında ise, gerek nefis, gerekse bedende meydana gelen maddi-manevî yozlaşma ve bozulmayı, toplum içerisinde ortaya çıkan kokuşma ve raydan sapmayı ifade etmektedir.⁵¹³

el-İsfahânî, salâhın zıttı olan fesâdı, az olsun veya çok olsun bir şeyin itidal çizgisinden çıkması olarak izah etmekte ve bu kavramın istikametten çıkan eşya, nefis ve beden için de kullanıldığını eklemektedir.⁵¹⁴

Fesat kavramı zikri geçen fiilin mastarı olup, bozulma, kokuşma ve itidalden çıkmayı ifade eder. “efsede” bozdu, ifsat etti, itidalden çıkardı, kokuşturdu, fesat çıkardı demektir. Kur’an’da pek çok yerde çoğunlukla “yeryüzünde fitne uyandırıp, insanların durumunu ve yaşama yollarını doğruluktan saptırıp, dini-dünyevi çıkarları zedelemek” anlamına gelmektedir. Müfsit bu fiilin ism-i fâili olup “bozan, bozgunculuk yapan”, ifsat ise, “bozma, kokuşturma, hükümsüz kılma, geçersiz durumu düşürme” demektir.⁵¹⁵

⁵¹³ Topaloğlu, Bekir ve Karaman, Hayrettin, *Yeni Kamus*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 318.

⁵¹⁴ el-İsfahânî, *el-Müfedit*, s. 636.

⁵¹⁵ Ünal, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, 306-307.

Ayrıca Mukâtil b. Süleymân, Kur'an'da geçen fesat kavramını, ma'siyet, helak, yağmur ve ekin kıtlığı, öldürmek, tahrip etmek ve sihir olmak üzere altı manada tefsir edilebileceğini söylemektedir.⁵¹⁶

İbn 'Aşûr'a göre "ifsad", kendisiyle fesadın meydana geldiği şey olarak izah etmekte ve ifsat kavramının başında bulunan hemzenin ise, kelimeye kılma (جَعَلَ) manası kazandırdığını vurgulamaktadır. Yani kişi eşyayı bozdu manası ortaya çıkmaktadır. Fesadın aslı, faydalı bir şeyin menfaatini kendisiyle veya başka bir şeyle zararlı kılmaktır. Bu kavram bazen daha önce faydasız olup, zarlı olanı kapsayan şeylerin varlığı için de kullanılmaktadır. Bu yüzden bir şeyin sonradan bozulduğunu ifade etmek için, "فسد الشيء" "بعد أن كان صالحا", aslı itibariyle bozuk olduğunu ifade etmek için "فاسد" denilir. Aynı şekilde sağlam olan bir şeyi sonradan bozmayı ifade etmek için de "أفسد" denilir.⁵¹⁷

Kur'an-ı Kerîm yeryüzünde bozgunculuk yapan müfsitlerden pek çok yerde bahsetmektedir. İfsat konusu incelendiğinde bu ifsadın insanoğlu açısından birkaç aşamada meydana geldiği görülecektir. Bu mertebelerin birincisi, insanın günah ve suç işlemede ısrar etmesi suretiyle meydana gelen ifsattır.⁵¹⁸ İkincisi, gelecek nesillerin ve toplumların kötülük önderlerine tabi olması suretiyle ortaya çıkan ifsat türüdür.⁵¹⁹ Üçüncüsü, kötülük önderlerinin kötü ve yerilmiş davranışları yaymak suretiyle etraflarına yaymış olduğu ifsat türüdür.⁵²⁰ Dördüncüsü, toplumda şüphe, şehvet vb. kötülükleri yayıp ıslah edicilerle mücadele etmek suretiyle meydana gelen ifsattır.⁵²¹ Beşincisi -ki bu bizim konumuzla alakalı olan kısım- yöneticilerin eliyle meydana gelen ifsattır.⁵²²

Yöneticilerin eliyle meydana gelen bu fesat türü en tehlikeli ve en büyük ifsat türüdür. Çünkü yöneticilerin bizatihi bozulması, onların ellerindeki tüm güç ve imkânlarla fesadı yayması demektir. Kur'an'ın müfsit yöneticilerden biri olarak vasıflandırdığı Firavun, yeryüzünde fitne fesat çıkarmakla kalmamış aynı zamanda,

⁵¹⁶ Mukatil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 29-31.

⁵¹⁷ İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 283-284.

⁵¹⁸ Yûnus 10/91,40; Ali İmrân 3/63.

⁵¹⁹ Nûh 71/27.

⁵²⁰ Şuara 26/152.

⁵²¹ Bakara 2/11; Ali İmrân 3/127.

⁵²² Neml 27/34.

toplumun ıslah ve hidayeti için gönderilmiş olan peygamberlerin yeryüzünde fesada çıkarmayı amaçladığı iftirasında bulunmuştur.⁵²³

Kur'ân-ı Kerîm Mısır ülkesinin yönetimini elinde bulunduran Firavun tipolojisini bizlere anlatırken yeryüzü ve halkı üzerinde uyguladığı fesada dikkat çekmekte ve firavunun bu uğurda her türlü yola başvurduğu vurgulanmaktadır. Âyeti Kerîme onu, kazıklar sahibi olduğunu, şehirlerde azgınlık çıkarıp oralarda fesadı çokça yaydığını aktarmaktadır.⁵²⁴ Bununla birlikte Firavunun müfsid diye isimlendirilme sebebinin şu âyette açıkça göz önüne serilmektedir: “*Şüphesiz o bozguncularındandı*”⁵²⁵

et-Taberî, firavunun yeryüzünde müfsit olarak vasıflanmasını “haksız yere öldürmesine, köle olmayanları haksız yere köleleştirmesine, yeryüzündeki insanlar üzerinde kendisini gücüyle böbürlenmesine ve Allah’a ibadet etme konusunda kibirlenip imtina etmesine” bağlamaktadır.⁵²⁶

Yöneticilerin, toplumları iyiye veya kötüye yönlendirmesinde etki ve rolleri yadsınamayacak kadar büyüktür. Bu onların istedikleri zaman toplumda iyi olanı ya da kötü olanı yürürlüğe koyabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu Sebe’ Melikesi’nin “*Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hale getirirler. İşte onlar böyle yaparlar*”⁵²⁷ sözünden anlaşılmaktadır. Sebe’ Melikesi bu sözü Hz. Süleyman’ın mektubunu gördükten sonra kavminin başına geleceklerden anlamış ve toplumun ileri gelenlerine bu sözü söylemiştir. Çünkü Sebe’ Melikesi bir hükümdarın zorla veya savaşla başka bir toprağa girince orada fesat çıkaracağını, halkını zelil edeceğini, makam sahiplerini makamından edeceğini biliyordu. Melikeyi böyle düşünmeye sevk eden şey onun yönetimdeki uzmanlık ve tecrübesine dayanmaktadır.

⁵²³ Mü’min 40/26.

⁵²⁴ Fecr 89/10-12.

⁵²⁵ Kasas 28/4.

⁵²⁶ et-Taberî, *Cami’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, VI, 6.

⁵²⁷ Neml 27/34.

Ayrıca ayetin sonunda onun haklı olduğunu Yüce Allah “İşte onlar böyle yaparlar” diyerek tasdik etmesinden anlaşılmaktadır.⁵²⁸

Firavun’un askeri ve siyasi nüfuzuna dayanarak çıkardığı fesat gibi, ona yakın isimlerden biri olan Kârûn’un da ekonomik güç ve servetiyle toplum içinde fesadı yaymaktadır. Karun sahip olmuş olduğu bu mallarla toplumun maslahat ve ıslahı için harcama yapacağına tam aksine kendisine bahşedilmiş olan serveti toplumu yozlaştırmak ve ifsat etmek adına harcamıştır. Karun’un bu tutumuna karşı bazıları ona nasihatte bulunmuş ve yeryüzünde fesat çıkarmamasını söylemişlerdir. Kur’an-ı Kerim, Kârûn’u ve tavrını şu şekilde aktarmaktadır: “Şüphesiz Kârûn, Mûsâ’nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: "Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez."⁵²⁹ Bu tavsiye ve nasihatlere rağmen Karun bu malların Yüce Allah’ın bir lütfu olduğunu inkâr etmiş, kendi bilgisiyle kazandığını söylemiştir. Netice itibariyle malıyla şımarıp onu yerinde kullanmayan hatta toplumun ifsadı uğruna kullanan bu tip, müfsitlerin sonundan kaçamamış ve servetiyle yere batırılmıştır.⁵³⁰

Sonuç olarak bâtila nispet edilen yöneticilerin, yeryüzünü imar etmekten uzak olduklarını, her fırsatta yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı gaye edindiklerini söylemek mümkündür. Bu tür yöneticiler yönetimlerini bâtil temeller üzerine bina ettiklerinden dolayı attıkları her adım hak ve hakkaniyetten uzak olmuştur. Yöneticinin asıl misyonu yeryüzünde insanların rahat ve huzur içerisinde yaşayabileceği ortamlar oluşturmaktır. Ancak hak ehli dışındaki menfî tip yöneticiler, bu asıl görevlerini ihmal ederek savaşlarla, toplu kıyımlarla, sürgünlerle, sömürme ve işgallerle yeryüzünde fesad çıkarmış ve çıkarmaya devam etmektedirler. Oysa hak ehli yöneticiler bu olumsuz tiplerin yaptığı bozgunguluğun aksine yeryüzünü imar etmil ve imar etmeye de devam etmektedirler.

⁵²⁸ eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi` Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min `İlmi't-Tefsîr*, IV, 171-172; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 453.

⁵²⁹ Kasas 28/76-76.

⁵³⁰ Kasas 28/78-81.

SONUÇ

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de hem hak ile bâtil olgularına hem de yöneticilik müessesesine pek çok yerde değinmiştir. Kur'ân'da geçen bu üç kavramı bir araya getirdiğimizde hak ve bâtil mücadelesinin ortaya çıkışı ve bu mücadelelerde yöneticilerin sergilemiş olduğu tutumları görmek mümkündür.

Bu araştırmada Kur'ân-ı Kerim'e göre yöneticiler hak-bâtil bağlamında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde hak ile bâtilin asla bir araya gelemeyeceği, bâtilin yenilmeye mahkûm olacağı sonucuna varılmıştır. Bununla beraber hak olgusunun insanın fitratına uygun olduğu da tespit edilmiştir.

Hak ve bâtil kavramlarının taşıdığı anlamlar ile yöneticilerin ele alınan özellikleri arasında var olan ilişki beraber değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Hakka nispet edilen yöneticilerin inanç bakımından tevhit inancına sahip olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber müfessirler, hak kavramının Kur'ân-ı Kerim'de bazı yerlerde tevhit manasına geldiğini söylemişlerdir. Tevhit inancı tek ve yegâne doğru inanç sistemi olduğundan devlet yönetiminde söz sahibi olan şahsiyetlerin de bu inanca sahip olması gerekir. Zira tevhidin hem hak kaynaklı olması ile yöneticinin inanç bakımından tevhit inancını benimsemesi bir birini tamamlayan parçalar gibidir. Bu, yönetimde bulunan şahsiyetlerin inanç açısından hakka tabi olmasını gerektirmektedir.

Hak kavramının adalet manasını taşıması ile hakka nispet edilen yöneticilerin adalet vasfına sahip olması, hak ile adalet arasında güçlü bir bağın olduğuna işarettir. Zira bir yönetim hak üzere tesis edilmiş ise orada hem hak vardır hem de adalet vardır. Hak ve adalet olgularının birbirinden bağımsız olarak düşünülmesi de olanaksızdır. En nihayetinde yönetimde kast edilen bu adaleti tesis edecek olanlar da ancak hakka nispet edilen ve adaleti ayakta tutan yönetici ve liderlerdir.

Hak kavramının sıdk manasını ifade ettiği ve hakka nispet edilen yöneticilerin de sıdk vasfına sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Bir olgu olarak hak, bâtilin aksine toplum nezdinde güveni ve doğruluğu ifade eder. Bu yüzden ki hakkın temsilcileri doğruluk ve güven vasıflarına haiz olmalıdırlar. Çünkü yöneticisine güvenmeyen ve tebaasına güven aşılaman bir yöneticinin hakka nispet edilmesi bâtil bir varsayımdan başka bir

şey değildir. Şayet yönetici ile yönetilen arasında bu güven ve doğruluk mevcut değilse hakkın gaye edindiği doğruluk ve güven ortamı tesis edilemez ve bu özellikten yoksun olan yöneticilerin kendilerini hakka nispet etmesi de temelsiz bir iddia olur.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen hak ve bâtıl kavramları tam anlamıyla birbirlerinin zıttı olup bu zıtlığı başka bir kavramın ifade etmesi mümkün değildir. Bu yüzdendir ki birisinin varlığı diğerinin yokluğunu icap ettirir. Aralarında bu kadar net bir ayırımın olduğu bu iki kavram, esasında dünya hayatında var olan mücadelenin iki kutup noktasını ifade etmektedir. Buna dayanarak bir yöneticinin ehl-i hak mı yoksa ehl-i bâtıl mı olduğunu ancak o yöneticilerin bu iki kutuptan birine yakınlığına bakılarak belirlemek mümkün olur.

Hak kavramının İslâm ve Kur'ân manasında olması ile hak ehli yöneticilerin iyiliği emredip kötülükten sakındırması arasında da yadsınamaz bir irtibat söz konusudur. Çünkü İslâm ve Kur'ân insanlığın onurlu ve şerefli bir yaşam sürmesini gaye edinir. Bu yüzden hedeflenen gayeyi elde etmek için de insanlara bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Bu sorumluluk da insanların toplumun huzur ve refahı için elzem olan iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma ilkesidir. Bu ilkenin gerçek manada içtimaî hayatta tesisi için en büyük faktör elbette ki yöneticilerdir. Bu nedenle hak ehli olan yöneticilerin kendi tebaasında var olan huzur ve refahı artırmak ve sürdürmek için iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma ilkesinden asla taviz vermemelerini Kur'ân-ı Kerîm beyan etmektedir.

Bâtıl kavramının ifade ettiği manalardan biri de küfür ve inkârdır. Bununla beraber bâtıla nispet edilen yöneticilerin bir özelliği de hakkı inkâr etmeleri ve küfür ehli olmalarıdır. Bâtıl, akide açısından herhangi bir temeli ve dayanağı olmayan ve Yüce Allah tarafından kabul görmeyen inançları ifade eder. Bu inançları kabul edip onun savunuculuğunu yapanlara da ehl-i bâtıl denilir. Yöneticiler sınıfında da bâtıla nispet edilen ve inkârı kendilerine meslek edinen pek çok şahsiyet tarihin farklı dönemlerinde mevcut olmuştur. Onların bu inkârı batılla olan bağlarından olup, bâtılı yeryüzünde tesis etme gayelerinden kaynaklanmaktadır.

Bâtıl kavramının bir diğer manası da şirk olup bu mana aynı zamanda bâtıl ehli yöneticilerin de özelliklerindedir. Bâtılın temeli ve dayanağı olmayan inançları ifade

ettiği belirtilmişti. Aynı şekilde küfrün de bir çeşidi olan şirk inancı da temeli ve dayanağı olmayan bir inançtır. Bu nedenle Kur'ân'a göre bâtil ehli yöneticilerin inanç olarak benimsediği ve bu yöneticilerin bir özelliği olan şirk ile bâtil kavramı arasında büyük bir alakanın var olduğunu söylemek mümkündür. Şirk inancına sahip yöneticiler Yüce Allah'ın hak olarak göndermiş olduğu tevhit inancının aksine, batıl olan bir inanca sahip olduklarından ehl-i batıl diye vasıflanmaktadır. Bu onların tek ve yegâne ilah olan Yüce Allah'a bâtil olan başka ilahları ortak koşmalarından kaynaklanmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bâtil kavramının zikredilen manaların dışında zulüm ve haksızlık manasında da kullanıldığı görülmektedir. Çalışmamızda ehl-i bâtil olan yöneticilerin zulümlerinden ötürü kimi zaman bireysel kimi zaman da toplu kıyımlarla insanların canlarına haksız olarak kastettikleri belirtilmişti. Zulüm ve cana kıyma manaları arasında var olan irtibat göz önünde alındığında, bu yöneticilerin bâtil olan yönetim ve sistemlerinden dolayı insanları pervasızca katlettiklerini söylemek mümkündür. Böylelikle var olan yönetimlerini korumayı ve devam ettirmeyi düşünen bu tip yöneticiler yaptıkları bu fiillerinden dolayı bâtila nispet edilmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bâtil kavramı inanç açısından daha geniş bir perspektifle incelendiğinde küfür, şirk, put, ilahlık iddiası ve dayanağı olmayan her türlü düşüncüyü ifade ettiği görülür. Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunan ehl-i bâtil yöneticilerin inançlarına bakıldığında bu tür inançlara sahip olduklarını, hatta kiminin daha da ileriye giderek ilahlık iddiasında bulunduğunu da müşahede etmek mümkündür.

Bâtil kavramının taşıdığı manalar genel anlamda menfi içerikli anlam ve ifadelerdir. Bâtil bazen tüm kötülüklerin müsebbibi olan şeytan manasında iken, bazen de şeytanın insana telkin ettiği yanlış inanç ve kötü amelleri ifade etmektedir. Bu çalışmada değinilen ve ele alınan söz konusu menfi anlamlar şirk, küfür, yalan, put, zulüm, haksız kazanç, kesin olmayan ve gayri meşru olan şeyler olarak belirtilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de hak ve bâtil kavramları tam olarak anlaşılın diye de betimlemeler yapılmış, darb-ı meseller verilmiştir. Bu betimleme ve mesellerden de kast edilen konunun somutlaştırılması yoluyla daha iyi anlaşılmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm hak kavramını bazı yerlerde her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Yüce Allah'ı nitelemek için kullanmıştır. Bu tarz bir kullanım ve isimlendirme hakkın kimden geldiğini bizlere bildirirken aynı zamanda yöneticilerin de Yüce Allah'ın emirleri doğrultusunda bir yönetime sahip olması gerektiğine işaret etmektedir. Arapçada mülk diye ifade edilen yönetim ve saltanatın asıl sahibi Yüce Allah'tır. Yüce Allah insanlar arasında var olan başboşluğu gidermek adına kendi mülkünden bir kısmını insanlara vermiştir. Bundan dolayı yöneticilik sorumluluğunu üstlenen kişiler mülk sahibi olan Yüce Allah'ın kendisini el-Hak diye isimlendirdiğini göz ardı etmemeli ve hakka uygun bir şekilde hareket etmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm ehl-i bâtil sınıfında olan yöneticilerin kendi saltanatlarını devam ettirmek adına muhataplarını itibarsızlaştırma yoluna başvurduklarını pek çok yerde beyan etmektedir. Bu itibarsızlaştırma politikalarına bakıldığında zikrolunan yöneticilerin muhataplarını alaya aldıkları ve onlara iftirada bulduklarını görmekteyiz. Bu tür bir davranış hem metot olarak hem de gaye olarak bâtil kaynaklıdır. Bu yöneticiler bu tür yollara tevessül etmelerine rağmen, bâtil olan yönetimlerini koruyamamış ve belli bir süre sonra yok olmaya mahkûm olmuşlardır.

Bu çalışmada hak ve bâtil kavramları ile yöneticilik ve yöneticiliği ifade eden kavramlar ele alınıp işlendi. Kur'ân-ı Kerim'de geçen bir kavramın farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılmasından dolayı Kur'ân-ı Kerim'i doğru anlayabilmek için bu anlamlara vukûfiyet gerekmektedir. Böylece Kur'ân-ı Kerim'i anlama ve tefsir çalışmalarında doğru bir yol izlenir ve bu çalışmalarla doğru bir sonuca ulaşılmış olur.

KAYNAKÇA

Abdulmun'im, Mahmut Abdurrahman, *Mu'cemu'l-mustalahat ve el-Fazi'l-Fikhiyye*, Daru'l-Fazile, Kahire 1999, I-III.

Abdü'l-bâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1994.

el-Acem, Refik, *Mevsû'atu Mustalahâti't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrût 1999.

Akyüz, Vecdi, *Kur'an'da Siyasî Kavramlar*, Kitapevi Yay., İstanbul 1998, trz.

Alp, Talha, *Mantık İsagoci Tercümesi ve Mantık Terimleri Sözlüğü*, Yasin Yay., İstanbul trz.

Alûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Ruhu'l-Mean'î fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2014, I-XV.

el-Askerî, Ebû Hilâl *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, Mektebetu's-Sekafetu'd-Diniyye, Kahire 2007.

Bâhâzîk, Ömer Muhammed Ömer, *ed-Delâletu'l-İ'caziyye fî Rihâbi Sûreti Yûsuf Aleyhi's-Selâm*, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrût 1997.

el-Beğavî, Muhyi's-Sünne Ebi Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimu't-Tenzîl*, Daru Tayyibe, Riyâd, 1992, I-VIII.

el-Beyâzizade, Ahmed b. Hasan, *İşârâtu'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2007.

Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed, *Kitabu'l-Esmâ ve's-Sifât*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, trz.

el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl*, Nâsriüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyût trz., I-V.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istilahati Fikhiyye Kamusu*, Ravza Yay., İstanbul 2013, I-VIII.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

Candan, Abdülcelil, *Kur'an-ı Kerim'de Hak ve Bâtıl Mücadelesi*, Seyda Yay., Diyarbakır, trz.

_____ *Bid'at ve Bâtıl İnançlar Ansiklopedisi*, Düşün Yay., İstanbul 2010.

el-Cârim, Ali – **Emîn**, Mustafa, *el-Belağatu'l-Vazıha*, Mektebetu'l-Büşrâ, Karâçî 2010.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997.

el-Celâlî, Molla Mûsâ el-Beyâzîdî, *Hâşiyetu'l-Vâdihu'l-Mesâlik 'alâ Tefsîri'l-Medârik*, Dâru'r-Ravza, İstanbul 2017, I-VI.

Cerrahoğlu, İsmâîl, *Tefsîr Usûlü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1971.

el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihâh*, Dâru'l-hadîs, Kâhire 2009.

Cürcânî, Muhammed Seyyid Şerif, *Mu'cemu't-Ta'rifat*, Dâru'l-Fazile, Kâhire trz.

Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983.

Hançerlioğlu, Orhan, *İslâm İnançlar Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1994.

Dehayyil, Ali Muhammed Ali, *Kıyasu'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru'l-Murtazâ, Beyrut 2003.

Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

ed-Dürre, Muhammed Alî Taha, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm ve İ'râbuhû ve Beyânuhû*, Mensûrâtu Dâru'l-Hikme, Beyrût 2002, I-XVI.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Ğirnâti el-Endülüsi, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikir, Beyrût 2010, I-XI.

Ebu'l-Fazl, Abdu's-Şâfi Muhammed Ebu'l-Ayneyn, *el-Kiyadetu'l-İdariyye fi'l-İslâm*, el-Ma'hedu'l-Alemî li'l-Fikri'l-İslâm, Kâhire 1996.

Ebu's-Su'ûd, Muhammed b. Muhammed el-'Îmâdi, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2010, I-VIII.

Emiroğlu, Hasan Tahsin, *Kur'ân Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri Esbâb-ı Nüzûl*, Yasin Yay., İstanbul 2003, I- XV.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Kavramları Sözlüğü*, Ensar Neşriyat İstanbul 2016.

Erkan, Arif, *el-Beyân Arapça Türkçe Büyük Sözlük*, Huzur Yay., İstanbul 2006.

el-Estal, Mahmûd Muhammed, *el-Kiyadetu fi Zav'i'l-Ayâti'l-Kur'aniyye*, Risâle Mâcistîr, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye Gazze 2012.

Ev'işe, Mustafa, *Mefhumu'l-İstikbar ve'l-İstiz'âf fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Daru's-Selâm, Kâhire 2014.

el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Luğa*, Daru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve'n-Neşr, Mısır trz, I-XVI.

el-Ferâhidî, Abdurrahman Halil b. Ahmet, *Kitabu'l-Ayn*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I-IV.

Fîrûzâbâdi, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Beyrût 2011.

_____ *Besâir Zevi'Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (tahk. Abdulâlîm et-Tahâvî) el-Meclisu'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kâhire 1996.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Maksadu 'l-Esnâ fi Şerhi Me'anî Esmâü'l-lahi'l-Hüsnâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.

el-Hadramî, Muhammed b. Abdülaziz, *es-Sirac fi Beyani Ğaribi'l-Kur'an*, Mektebetu Daru'l-Minhac, Riyad, 2013.

el-Hâlidî, Salah Abdülfettah, *Me'a Kısasi'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 2007.

Havva, Sa'îd, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, Dâru's-Selâm, Kâhire 1989.

_____ *el-İslâm*, Dâru's-Selâm, Kâhire 2001.

İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Alî ed-Dimeşkî, *el-Lübab fi Ulumi'l-Kitab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2011, I-XX.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Daru't-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus 1984, I-XXX.

İbn Atiyye el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib, *el-Muharriru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Aziz*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I-VI.

İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, *et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1995, I-II.

İbn El-Cevzî, Cemaluddin Ebi'l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhetü'l-A'yumu'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1987.

-----Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1984, I-IX.

İbn Fâris, Ebi'l-Hasan Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luĝa*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1979, I-VI.

İbn Ebû Zemenin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Aziz*, el-Faruku'l-Hadisiyye, Kahire, 2002, I-V.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, I-IX.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisâmu'l-Arab*, Dar'ul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2009, I-XV.

İbn Teymiyye, Takıyuddin Ahmed, *Siyaset (es-Siyasetü's-Şerıyye)*, trc. Akyüz, Vecdi, Dergâh Yay., İstanbul 1999.

İslâmoğlu, Mustafa, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, Düşün Yay. İstanbul 2012, I-II.

el-Kahtânî, Sa'îd b. Alî b. Vehf, *Şerhu Esmâu'l-Hüsnâ fî Davi'l-Kitâbi ve '-Sünne*, Matba'atu Sefîr, Riyâd 2008.

Kasapoğlu, Abdurrahman, *İnsanlar Arası İlişkiler ve İletişim*, Kendini Bilmek Yay., Malatya 2013.

_____ Kur'an'a Psikolojik Yöneliş İnsanın Karakterleri, Kendini Bilmek Yay., Malatya 2013.

el-Kâsımî, Muhammed Cemaluddin, *Mehâsimu't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübül-İlmiyye, Beyrût 2003, I-IX.

Kara, Mustafa, "Kur'an'da Adalet Kavramı ve Güncel Değeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sayı: 34, s. 137-172.

Karagöz, İsmail, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay. Ankara 2015.

Karaman, Hayrettin, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, DİB Yay., Ankara 2012, I-V.

el-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed, *Menhu'r-Ravzi'l-Ezher fî Şerhi'l-Fikhi'l-Ekber*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 1998.

Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi ve'l-Funûn*, (tahk. Muhammed Şerafeddîn Yaltkaya), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut 1941, I-II.

el-Kefevî, Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Külliyât Mu'cemu fi'l-Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Lüğaviyye*, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrût 1998.

el-Kinnevcî, Sedîk Hasan Han, *Fethu'l-Beyan fi Mekâsidi'l-Kur'an*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 1992, I-XV.

el-Kureşî, Ahmed b. Muhammed b. Hâsin, *el-İstihzâ bi'd-Din Ahkâmuhû ve Âsâruhû*, Dâru İbni'l-Cevziyye, Riyâd 2005.

el-Kurtubî, Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmet b Ebîbekr *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 2006, I-XXIV.

Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, Tdv. Yayınları, Ankara 2010, I-II.

Klavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Yay. İstanbul 2017.

el-Mahallî, Celaleddin es-Suyûtî, Celaleddin *Tefsiru'l-Celaleyn*, Mektebetu Seyda, Diyarbakır, 2016.

el-Mâturîdî, Ebû Mânsûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd, *Te'vî lâtü Ehli's-Sünne*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2005, I-X.

el-Maverdî, Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye Müessesetu'l-Kütübi's-Sekafe, Beyrût, I-IX. trz.

el-Merağî, Ahmet Mustafâ, *Tefsiru'l-Merağî*, Şeriketu Mektebe ve matba'ati Mustafâ el-Babî el-Halebî, I-XXX.

Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ, *Tefhîmu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Yorumu)*, trc. Muhammed Han Kayanî vd., İnsan Yay., İstanbul trz, I-XII.

el-Meydânî, Abdülğâni el-Ğuneymî ed-Dimeşkî, *el-Lübab fi Şerhi'l-Kitab*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I-IV.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2012.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Cami'ü's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, (Ed. Mustafa Koç), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

Mukatil b. Süleymân, *Tefsiru Mukatil bin Süleymân*, (tahk. Abdullah Mahmud Şehham), Müessesetu Tarihi'l-Arabi, Beyrut, 2002, I-V.

el-Müderris, Abdülkerim Muhammed, *Mevahibu'r-Rahman fî Tefsiri'l-Kur'an*, Daru İhyau't-turasi'l-Arabi Lübnan Beyrut, 2014, I-VII.

Okuyan, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an-ı Kerim Sözlüğü*, Düşün Yay., İstanbul 2015.

Râğıb, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Mufaddal b. Muhammed el-İsfahânî, *Müfredât El-Fazi'l-Kur'an*, Daru's-Şamiyye, Beyrut 2011.

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer et-Teymî el-Bekrî, *Mefâtihu'l-Ğayb Dâru'l-Fikr*, Beyrût 1981.

er-Res'anî, İzzettin Abdurrezzak b. Rizkullah, *Rumuzu'l-Kumuz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Mektebetü'l-Esedî, Mekke 2008, I-IX.

Rızâ, Reşîd, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'an'î'l-Hakîm el-Meşhûr bi Tefsîri'l-Menâr*, Dâr'ul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2011, I-XII.

er-Ridvânî, Mahmûd Abdurrâzık, *el-Esmâu'l-Hüsnâ es-Sâbitu Fî'l-Kitâbi ve's-Sümne*, Şeriketu Basîre, Kâhire 2005, I- II.

es-Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasîr*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut, 1981, I-III.

es-Sallâbî, Ali Muhammed, *İslâm İnanç Esasları*, Ravza Yay. İstanbul 2017.

es-Sem'anî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr, *Tefsîru'l-Kur'an*, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1997, I-VI.

es-Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahru'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1993, I-III.

es-Semerkandî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Şerhu'l-Fikhu'l-Ekber*, Katar trz.

es-Semînu'l-Halebî, Ahmed b. Yûsuf b. Abduddâim, *Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996, I-IV.

es-Serrâc, Ebû Nasr Abdullâh b. Alî b. Muhammed, *el-Lüma'*, Dâru'l-Kütübü'l-Hadîs, Mısır 1960.

Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrût 1967, I-VIII.

Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur'anî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yay., İstanbul 2003.

Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fî 'Ulumi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrût 2011.

eş-Şenkîfî, Muhammed el-Emîn b. el-Muhtâr el-Cekenî, *Edvâu'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2013, I-VII.

eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût 1994, I-V.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Cami'u'l-Beyân ân Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1994. I-VII. (1. Baskı)

et-Tabersî, Ebü'l-Alî el-Fadl b. el-Hasan b. el-Fadl, *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, I-X.

et-Tilovî, Muhammed Bedruddin b. Molla Muhammed Derviş, *Ebde'u'l-Beyan li Cemi'i Âyi'l-Kur'an*, 2018.

Topaloğlu, Bekir, **Karaman**, Hayrettin, *Yeni Kamus*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

Topaloğlu, Bekir, **Çelebi**, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay., İstanbul 2005.

el-Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu'l-Belağa*, Müessesetu's-Şeyh Muhammed b. Salih el-Useymîn el-Hayriyye, Riyâd 2013.

_____ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm Sûretu'n-Nisâ*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 2009, I-II.

_____ *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm Sûretu'l-Kehf*, Dâru İbn Hazm, Cidde 2017.

Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay. İstanbul, 1990.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmet en-Nîsâbûrî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I-IV.

Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Uluhiyet*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1997.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akavîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, Mektebetu'l-'Ubeykân, Riyâd 1998, I-VI.

----- *Esâsu'l-Belâğa*, (tahk. Muhammed Bâsiluyûn es-Sûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I-II.

Zeydan, Abdülkerim, *El-Müstefad min Kısasi'l-Kurân*, Müessesetü'r-Risale Naşirun, Beyrut 2014, 1. Baskı.

ez-Zuhayfî, Vehbe, *Tefsîru'l-Munir*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1993.